

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
DİN SOSYOLOJİSİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AVRUPA’DA MÜSLÜMAN ÖĞRENCİ OLMAK:
ERASMUS TECRÜBELERİ

Ayşe Büşra TÜZGEN ELHAN
2501181774

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Fatih VAROL

İSTANBUL – 2022

ÖZ
AVRUPA’DA MÜSLÜMAN ÖĞRENCİ OLMAK:
ERASMUS TECRÜBELERİ
Ayşe Büşra TÜZGEN ELHAN

Bu çalışmanın amacı, Erasmus kapsamında Avrupa ülkelerinde bulunan ve bu süreçte dini kimliklerini izhar eden bir sembolü üzerinde taşıyan başörtülü öğrencilerin Erasmus tecrübelerini araştırmaktır. Araştırma kapsamında İstanbul’daki farklı üniversite ve bölümlerden başörtülü öğrenciler ile derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir.

Bu tezde, katılımcıların Avrupa ülkelerindeki Erasmus deneyimlerini Müslümanlara yönelik tutumlar açısından nasıl değerlendirdikleri, farklı Avrupa ülkelerinde ve farklı sosyal gruplar arasında Müslümanlara yönelik tutumların değişim gösterip göstermediği incelenmiştir. Ayrıca nüfusun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir ülkeden gelen Müslüman öğrencilerin Avrupa’daki Müslüman topluluklar ve Avrupalı Müslümanların dini hayatı hakkındaki gözlemlerini de mercek altına alınmıştır.

Bu tezin argümanları öteki kültür ile direkt etkileşimin önyargıyı azaltan güçlü bir faktör olduğu ve çok kültürlü toplumlarda yabancılara ve göçmenlere yönelik tutumların nispeten homojen sosyolojik yapıya sahip toplumlara göre daha ılımlı olduğudur. Buna ek olarak, Avrupa toplumlarının eğitilmiş ve dindar kesimleri, Müslümanlara karşı sıradan Avrupalılardan daha olumlu bir tutuma sahiptir. Ayrıca bu çalışma, Avrupa ülkelerinde azınlık konumunda olan Müslümanların dini pratiklerinin ve yapılanmalarının Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerdeki Müslümanlardan farklı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Erasmus, Avrupa Tecrübesi, İslamofobi, Avrupa’da Müslümanlar, Avrupa’da Camiler.

ABSTRACT
BEING A MUSLIM STUDENT IN EUROPE:
ERASMUS EXPERIENCES
Ayşe Büşra TÜZGEN ELHAN

The purpose of this study is to investigate the Erasmus experiences of female students who wear headscarf, which is a symbol that reveals their religious identity in the course of their Erasmus term in European countries. I conducted in-depth interviews with female students from different universities and departments in Istanbul.

In this thesis, I examine how the participants evaluate their Erasmus experiences in European countries in terms of attitudes toward Muslims, whether there are differences in attitudes toward Muslims among European countries, and whether there are differences in the attitudes of different social groups toward Muslims. I also examine the observation of Muslim students who comes from a Muslim majority country about Muslim communities in Europe and the Islamic life of European Muslims.

This thesis argues that direct interaction with other cultures is a strong factor that reduces prejudice and that the attitudes toward foreigners and immigrants in multicultural societies is more moderate than in societies with a relatively homogeneous sociological structure. The educated and religious segments of European societies have more positive attitudes toward Muslims than lay Europeans as well. This thesis also shows that religious practice and organization of Muslims who live in European countries as a minority group are different from that of Muslim majority societies.

Keywords: Erasmus, Europe Experience, Islamophobia, Muslims in Europe, Mosques in Europe.

ÖNSÖZ

Her çalışmada olduğu gibi bu tezin ortaya çıkmasında da hiç şüphesiz birçok değerli kişinin katkısı var. Öncelikle araştırmanın her adımında yardım ve desteklerini esirgemeyen, vaktini cömertçe ayıran, yapıcı eleştiri ve önerileri ile yönlendiren ve anlayışı ile bu süreci kolay kılan danışman hocam Doç. Dr. Fatih Varol'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Ben tezimi yazarken kendi akademik çalışmalarında benzer aşamalarda olan arkadaşlarım Zeyneb Nur Kızılkaya, Merve Soy, Hüsna Zülfikar ve Zeynep Beyza Ataseven'e teşekkür ederim, benim için büyük motivasyon kaynağı oldular, yürüdüğümüz yollar beraber kolaylaştı. Ders çalışma arkadaşım Merve Funda Kırbaş'a ve tezimi okuyarak öneriler sunan Şeyma Gül Durmuş'a ayrıca teşekkürü borç bilirim, katkıları paha biçilmezdi.

En çok da aileme, dua ve yardımları ile daima destek olan annem Huriye Tüzgen ve babam Saffet Tüzgen başta olmak üzere, her birinin üzerimde ayrı ayrı emeği olan; Aysel ablama, Edip, Enes, Erkam ve Ahmet abilerime, Feyza ablama, İbrahim ve Betül'e en büyük yardımcıları oldukları için Allah'a şükür ve kendilerine teşekkür ederim. Hassaten Dr. Abdullah Enes Tüzgen abime akademik birikimi ve tecrübesi ile her sorumu titizlikle yanıtladığı, ufuk açıcı yorumları ile bu çalışmayı zenginleştirdiği için müteşekkirim. Onunla yaptığımız mütalaalar onlarca kitap okumaya bedeldi.

Kayınpederim İhsan Elhan'a ve bu tezin araştırma sorusunu öneren kayınvalidem Selma Elhan'a çok teşekkür ederim, desteklerini her zaman üzerimde hissettim.

Ve kıymetli eşim Enes'e, en zor olduğum zamanda en kolay olduğu için ne kadar teşekkür etsem az gelir. Son olarak ise bütün bu süreçte yanımda olan, sayesinde tez

yazmayı kolay gördüğüm oğlum Selim için Allah’a şükrediyor ve bir elimle beşiğini sallarken diğer elimle bu satırları noktalıyorum.

Ayşe Büşra TÜZGEN ELHAN

İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
TABLolar LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

İKİNCİ BÖLÜM AVRUPA’DA MÜSLÜMAN OLMAK

2.1 Avrupa’da Müslümanlar ve Dini Yaşantı.....	20
2.2. Avrupa’da Camiler ve Fonksiyonları	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM AVRUPA’DA İSLAM’A BAKIŞ VE İSLAMOFOBİ

3.1 İslamofobi Olgusu: Tanımlar ve Gerçekler	40
3.2 Ülkelerin Sınıflandırılması: Batı Avrupa – Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri.....	46
3.3 Farklı Toplumsal Gruplarda İslamofobi	61
SONUÇ	82
KAYNAKÇA	88

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Çalışma kapsamındaki ülkeler ve görüşülen öğrenci sayısı.....14

Tablo 2: Pew Research Center'in yayınlamış olduğu farklı Avrupa ülkelerinde Müslümanlar hakkındaki görüş farklılıkları..... 39

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviri
DİTİB	: Diyanet İşleri Türk İslam Birliği
Haz.	: Hazırlayan
HDP	: Halkların Demokratik Partisi
Hz.	: Hazreti
PKK	: Partîya Karkerên Kurdistanê (Kürdistan İşçi Partisi)
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SOAS	: The School of Oriental & African Studies
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

“Avrupa’da Müslüman Öğrenci Olmak: Erasmus Tecrübeleri” adlı bu çalışmanın araştırma sorusunun ilk tohumu sosyoloji bölümünden bir arkadaşımın bana yolladığı bir mesaj ile atıldı. Erasmus programı ile Fransa’ya gitme ihtimalinin olduğunu; ancak nasıl bir ortamla karşılaşacağını bilmediğini, Fransız halkı ve Fransa’da karşılaşacağı ortam hakkında bazı endişeleri olduğunu söyledi. Acaba başörtülü bir öğrenci olarak gideceği bu ülkede nelerle karşılaşacaktı; onu nasıl bir çevre bekliyordu? Sorularına verebileceğim net bir cevabım yoktu. Neden konu Fransa olunca tedirgin olmuştuk; Fransa’ya karşı zihnimizde nasıl bir tasavvur, nasıl bir algı vardı? Daha da önemlisi, acaba bu algı gerçeğe mutabık mıydı? Uzaktan sahip olduğumuz düşüncelerin hakikatte de yeri var mıydı? Yoksa tanınmayana, bilinmeze karşı olan bu kaygı orayı görsek, tecrübe etsek uçup gider miydi? Bu ve benzeri sorulara o zaman verecek bir cevabımın olmaması, beni bu meseleler üzerine akademik olarak daha ciddi bir şekilde düşünmeye sevk etti. Türk öğrenciler Batı hakkında nasıl bir algıya sahiplerdi? Arkadaşımın sorusu istisnai bir soru muydu? Genel Türkiye’deki gençlik profili böyle bir kaygı taşıyor muydu? Bu kaygıların meşru ve rasyonel bir zemini var mıydı? Avrupa’da Müslüman bir öğrenci olarak bulunmak ne ölçüde günlük hayatı etkileyen bir durumdu? Bu ve benzeri sorulardan hareketle, bu araştırmanın temel sorusunu “Türkiye’den Avrupa’ya kısa süreli eğitim görmeye giden öğrencilerin Avrupa tecrübesi nasıldır?” olarak belirledim. Avrupa ülkelerinden birisinde bir yahut iki dönem lisans eğitimi alan öğrencilerin Batı tasavvuru bu araştırmanın temel odak noktasını oluşturmaktadır.

1. Araştırma sorusu, önemi ve argümanlar

Ülkemizde Batı’ya eğitim amaçlı yapılan seyahatler Tanzimat sonrası dönemde başlamış ve günümüze kadar neredeyse kesintisiz devam etmiştir. Batı’nın hangi

yönünü almanın hangi yönlerini terk etmenin gerekliliği tartışması yine o dönemlerde sıklıkla gündeme gelmiş, cumhuriyetin kuruluş yıllarında ivme kazanmıştır. Bir tarafta Batı'yı her yönüyle kabul ederek tam bir Batılılaşma arzusunda olanlar diğer tarafta ise Batı'nın bilimini, teknolojik gelişmelerini alıp kültürünü terk etmek gerektiğine inanlar konumlanmıştır. Aslında bu tartışmanın ardında ideolojik görüş ve tercihlerle beraber Batı'nın nasıl algılandığı ve Batı'nın toplumsal hafızada nasıl bir yer ettiği önem arz etmektedir. Bir cenahın derin bir hayranlık beslediği bir Batı karşısında, diğer bir tarafta, “tek dişi kalmış canavar” diye nitelendirilen Batı algısı dikkate şayandır. “Batının bilim ve tekniğini alıp kültürünü bırakma” tarzı yaklaşımlardan muasır medeniyetlere ulaşmak için her açıdan Batı'ya benzeme hevesine kadar yelpazenin farklı noktalarında bulunan düşünürler, siyasetçiler, kanaat önderi olmuştur.¹ İlk defa Sultan 2. Mahmut tarafından başlatılan Batı'ya öğrenci gönderme projesi, devletin bütçesinden önemli fonlar ayırdığı bir uygulama olmuştur. Günümüzde lisans ve lisansüstü eğitim için Avrupa'ya seyahatler büyük ölçüde Erasmus Öğrenci Değişim Programı kapsamında yapılmaktadır. Ancak Erasmus tecrübesi, Erasmus'a katılan öğrencilerin Erasmus'taki Avrupa deneyimleri akademik olarak yeterince çalışılmayan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, bu araştırmada şu sorular öne çıkmaktadır: Türkiye'den Avrupa ülkelerine giden öğrenciler Avrupa'da Müslüman olmayı nasıl tecrübe etmişler ve değerlendirmişlerdir? Katılımcıların başörtülü olmaları sebebi ile Batı'da yaşadıkları tecrübeler, Avrupa hakkında bize ne söylemektedir? Avrupa ülkeleri arasında Müslümanlara karşı olan tutumda bir farklılık gözlemlenmekte midir? Eğer gözlemleniyorsa hangi faktörler etkili olmaktadır? Erasmus'a katılan Müslüman öğrenciler bulundukları Avrupa ülkelerinde yaşayan Müslümanlar hakkında ne gibi gözlemler yapmakta ve Türkiye'deki dini hayattan farklı olarak neler gözlemlemektedir? Erasmus Öğrenci Değişim Programı öğrencilerin zihin dünyasında nasıl bir etkiye ve dönüşüme sebebiyet vermektedir?

¹ Bu noktada Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın söylediği şu ifade calibi dikkattir: “Eğitim için Batı'ya gidenler ajan oluyor.”, ‘çevrimiçi’ www.evrensel.net

Türkiye’deki beyin göçünün arttığı, özellikle genç nesil arasında yurt dışında eğitim görme ve hatta hayatlarını orada devam ettirme arzusunun yaygın olduğu bu zamanda, Türkiye’de gençliğinin Avrupa’yı nasıl gördüğü ve algıladığı sorusu uluslararası göçü anlamak ve yönetmekte de oldukça önemlidir. TÜİK verilerine göre 2017 yılında yurt dışına göç eden 113 bin 326 Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının %40’ını 20-34 yaş arası bireyler oluşturmaktadır.² 2019 yılında ise, bu sayı 330 bin 289 kişiye çıkmıştır ve en fazla 25-29 yaş aralığındaki genç bireylerin yurt dışına göç ettiği kayıtlara geçmiştir.³ Ayrıca British Council’in 81 ilde 22-25 yaş arasındaki 4816 kişi ile yaptığı araştırma sonucuna göre, gençlerin %95’i yurt dışında lisans yahut lisansüstü eğitimi almak istemektedir.⁴ Bu veriler göz önüne alındığında, Türkiye’de gençlerin Avrupa algısı Türkiye’den Avrupa’ya olan göçün saiklerini anlamak için önem taşımaktadır zira gençlerin Avrupa algısı ile göç istekleri arasında yakın bir ilişki bulunduğu tahmin edilebilir. Bununla beraber, Avrupa’yı deneyimleyen gençlerin Avrupa tecrübesinin mahiyeti de bu algının gerçeğe ne derecede mutabık olduğunu tespit edebilmek için oldukça önemlidir. Avrupa tecrübesinin bu isteği arttıran bir durum olup olmadığı, daha da önemlisi, Avrupa Birliği’nin taşıdığını iddia ettiği değerlerle ne kadar yoğrulmuş bir topluluk olduğu ancak yaşayarak tecrübe edilebilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Avrupa’nın özgürlükçü, farklılıklara saygı duyan, hoşgörülü ve kapsayıcı vb. değerlerle inşa edilen bir medeniyet olma iddiası ve bu iddianın gündelik hayatta göçmenler tarafından ne derece tecrübe edildiği büyük önem taşımaktadır. Buna ek olarak, Avrupa’nın homojen ve tekdüze bir yapı olmayarak içinde tarihi, siyasi ve kültürel farklılıklar barındıran yapısının tespit edilmesi de kritiktir. Avrupa’nın farklı ülkelere giden Erasmus öğrencilerinin tecrübeleri bu hususta önemli veri sunacaktır.

² Bengü Babaeker Şap, “Bir Beka Sorunu Olarak Beyin Göçü... Türkiye “Aklını” Neden Kaybediyor? Gidenler ve Gitmek İçin Uğraşanlar Anlattı,” ‘çevrimiçi’ <https://www.indytrk.com>, Nisan 2021

³ Uluslararası Göç İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/>, Nisan 2021

⁴ Bengü Babaeker Şap, *Bir Beka Sorunu Olarak Beyin Göçü... Türkiye “Aklını” Neden Kaybediyor? Gidenler ve Gitmek İçin Uğraşanlar Anlattı*, ‘çevrimiçi’ <https://www.indytrk.com>, Nisan 2021

Bu tezin iki temel argümanı bulunmaktadır. Çalışmanın birinci argümanı, öteki kültür ile direkt etkileşim gruplar arası önyargı ve kaygıyı azaltan güçlü bir etmen olduğudur. Erasmus ile Batı Avrupa ülkelerine giden öğrencilerde, Erasmus tecrübesi neticesinde genel olarak Avrupa'ya dair olumsuz düşünceler dönüşerek pozitif bir hâl almıştır. İkinci argüman, çok kültürlü toplumlarda yabancılara ve göçmenlere karşı olan tutum, sosyolojik yapısı nispeten homojen olan toplumlara göre daha ılımlıdır. Buna ek olarak, Avrupa ülkelerinin göçmenlerle kurduğu ilişkiler ve göçmen politikaları, sömürgecilik tarihi ve ayrıca modernite ile gelen insan hakları, demokrasi, farklılıklara saygı gibi birtakım değerlerin ülke politikası olarak adapte edilmesi Avrupa ülkeleri arasında farklılık meydana getirmektedir. Bu doğrultta Avrupa ülkeleri mukayese edildiğinde, Müslümanlara karşı yaklaşım ülkeler arası değişkenlik göstermektedir. Başka bir ifade ile, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki Müslüman nüfus oranının Batı Avrupa ülkelerine kıyasla daha az olması, yakın tarihlerdeki komünist rejimin etkisi, Batı Avrupa ülkelerine kıyasla göçmenlere daha sınırlı bir ilişki içinde olmaları Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine giden öğrencilerin daha negatif tecrübeler yaşamasına sebebiyet vermektedir.

2. Metot

Aşına olunan şeylere bir yabancı gözü ile bakarak tahlil etmek sosyolojik analizin önemli vasıflarından biridir.⁵ Avrupa'da doğup büyüyen yahut orada yaşayan kişilerin Avrupa algısı, oraya kısa süreli giderek orayı bir dış gözlemci olarak inceleyenlerden farklı olacaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Erasmus öğrenci değişim programı, her yıl binlerce öğrencinin Avrupa ülkelerinden birisinde birkaç ay geçirmesine olanak sağladığı için zengin bir kaynak olarak görülmektedir. Ülkemizde bugün birçok

⁵ Zygmunt Bauman and Peter Haffner, **Making the Familiar Unfamiliar: A Conversation with Peter Haffner**, trans. Daniel Steuer, 1st edition (Cambridge, UK ; Medford, MA: Polity, 2020).

üniversitenin bu program kapsamında Avrupa üniversiteleri ile anlaşması bulunmakta ve her yıl yüzlerce öğrenciyi Avrupa’da eğitime göndermektedir. Erasmus programının Avrupa’da belli bir süre yaşamış kişilere ulaşmamızı sağlaması açısından pratik faydası ile beraber, bu programa katılan öğrencilerle bu çalışmayı yürütmemizin bir diğer sebebi de algı değişiminin yaşlılara kıyasla gençlerde daha çok meydana gelmesidir. Algı değişiminin nasıl oluştuğuna dair yapılan birçok araştırmanın ortak sonucu, diğer birçok başka etmenle beraber (dindarlık, gelir durumu, ülkenin refah düzeyi vb.) yaşıns insanların zihinlerindeki tasavvurları etkilemekte büyük rol oynadığını göstermektedir. Gençlerde karşılaşılan algı değişimi daha yaygın olmakla beraber, yaş ilerledikçe sahip olunan algı ve düşüncelerin değişmesi zorlaşmaktadır. Bu durum göz önünde bulundurularak, araştırma grubu olarak Erasmus Öğrenci Değişim programı ile Avrupa’da bir yahut iki dönem yaşamış olan öğrenciler seçilmiş ve çalışma lisans öğrencileri ile sınırlandırılmış ve Batı’ya 20-24 yaşlarında gitmiş olan 11 kişilik bir örneklemle çalışılmıştır.

Batı algısı ve algı değişimi, öteki ile olan ilişki çerçevesinde incelenebilmektedir. Kendi grubundan olmayan, farklı, diğer ve öteki ile olan ilişkide aradaki farklılık esastır. Bu çalışmada öteki yerine Batı konumlandırılmıştır ve Batı’da yaşanan tecrübelerde öteki olanın katılımcılara karşı olan tavır ve tutumları da algıyı etkileyebilmektedir. Bu ayrımı daha açık ve net şekilde ifade edebilmesi ve Batılı insanın da araştırma grubumuzu öteki, kendinden olmayan olduğunu net bir şekilde görebilmesi ve bu şartlar altındaki tutum ve yaklaşımı da çalışmaya dahil edebilmek için farklılığı belli eden, ötekililiği pekiştiren bir sembolün kullanılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Dışarıdan bakıldığında kolayca görünen, kişinin dini kimliğini izhar eden başörtüsü, bu çalışma için ihtiyaç duyulan dışsal sembol için uygun bir unsur olarak kabul edilmiş ve bu doğrultuda araştırmaya katılacak kişiler başörtülü öğrencilerden seçilmiştir. Böylece girdikleri her ortamda ve ilişki kurdukları her Avrupalı ile, kimlikleri ilk temastan itibaren görünür olacak ve kendilerine olan algı ve tavırlar bu minvalle şekillenebilecektir. Batı’da özellikle 11 Eylül sonrası artış

gösterdiği düşünölen İslamofobi, bu çalışmanın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Katılımcıların Erasmus ile gittiğı ölkelerde İslam ve Müslöman karşıtlığı vb. tutumlarla karşılaşılıp karşılaşmadıkları, başörtölö öğrencilerin tecrübelerinin çalışmamızda elde edilmesi hedeflenen verileri sağlayacağı düşünölmektedir.

Bu kapsamda, Erasmus Öğrenci Değişim Programı ile Avrupa ölkelerinden birisinde bir yahut iki dönem bulunan İstanbul'daki farklı üniversitelerden başörtölö lisans öğrencilerden bir örneklem seçilmiştir. Kartopu yöntemi ile tespit edilen 11 katılımcı ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar Covid-19 pandemisi ve Sağlık Bakanlığı'nca alınan tedbirler sebebiyle yüz yüze gerçekleştirilmek yerine Zoom programı üzerinden görüntölö konuşma olarak yapılmıştır.⁶ En az bir en fazla iki saat süren ve ihtiyaç duyulan durumlarda katılımcılarla ikinci kez görüşölen bu mülakatlarda yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakat tekniğı kullanılmıştır.

Bu çalışmada bir tezin doğruluğı ya da yanlışlığı test edilmemekte, öğrencilerin zihinlerindeki algı ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Tecrübe ve düşünce aktarımını, olayların farklı yönlerden incelenmesini sağlayan derinlemesine mülakat yöntemi, katılımcıların Erasmus tecrübesi sonrası Batı algısını gözlemlemeyi mümkün kılmaktadır. Katılımcıların kendi anlatıları (narrative) ile yaşadıkları tecrübeleri aktarmaları da bu çalışma için büyük öneme sahiptir; çünkü anlatılar, kişinin kendi zihnindeki algıyı yansıtan önemli araçlardandır. Bu çalışmanın ileriki sayfalarında göröleceğı üzere mülakatlardan yapılan alıntılar, etik kaygılar sebebiyle müstear isimler verilerek paylaşılmıştır. Avrupa Birliği ölkelerinin farklı siyasi, sosyal ve kültörel yapıya sahip olmasından dolayı tek bir ölkö ile sınırlandırılmamış, çeşitli ölkelere giden katılımcılar araştırmaya dahil edilmiştir. Katılımcıların gittikleri ölkeler;

⁶ Yalnızca bir katılımcının görüşmesini görüntölö Whatsapp araması üzerinden gerçekleştirme talebi üzerine onunla bu platformda görüşme yapılmıştır.

İngiltere, Almanya, Fransa, Danimarka, Çekya, Polonya ve Slovenya olarak sıralanabilir.

İngiltere	3
Almanya	2
Fransa	2
Danimarka	1
Çekya	1
Polonya	1
Slovenya	1

Tablo 1: Çalışma kapsamındaki ülkeler ve görüşülen öğrenci sayısı.

3. Kapsam ve Sınırlılıklar

Her çalışmanın olduğu gibi bu çalışmanın da bazı sınırlılıklar mevcuttur. Öncelikle bu araştırma İstanbul'daki üniversitelerden 11 öğrenci ile derinlemesine mülakat yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin başka şehirlerindeki üniversite öğrencilerine ulaşılarak Türkiye'yi daha çok yansıtan bir örneklem seçilebilmesi ileriki çalışmaları daha kapsayıcı hale getirecektir. Türkiye'nin farklı şehirlerindeki öğrencilerle beraber, Avrupa'daki başka ülkeler de araştırmaya dahil edilebilir. Derinlemesine mülakat ile birlikte anket yapılarak algı değişime yönelik sayısal veriler elde edilmesi ve bununla beraber belli periyodlarla bu çalışmanın tekrarlanması üniversite öğrencilerinin algılarındaki değişim ve dönüşümün tespit edilmesi için yararlı olacaktır.

Ayrıca bu çalışma Erasmus öğrenci değişim programına odaklanmıştır. Ülkemizde Erasmus'a benzer farklı ülkeler ile anlaşmalı, Farabi ve Mevlana değişim programları gibi lisans ve lisansüstü öğrencilere yönelik birçok öğrenci değişim programı

mevcuttur. Bu gibi programların araştırmaya dahil edilmesi durumunda bu çalışmanın çizdiği resim farklı coğrafyaları da ihtiva edeceğinden daha netleşmiş olacaktır.

4. Tezin yapısı ve bölümleri

Bu araştırma, girişi takip eden üç ana bölüm ve bir sonuç bölümünden oluşmaktadır. Araştırmanın ilk bölümünü konu hakkındaki literatür taraması oluşturmaktadır. İkinci bölüm olan “Avrupa’da Müslümanlar” başlığı altında; Avrupalı Müslümanların kimlik çatışmaları, Avrupa’daki İslam, Avrupa’daki Müslümanların İslam’ı yaşama ve yorumlama tarzları ve son olarak Avrupa’daki camiler ve camilerin toplumsal fonksiyonları mercek altına alınmıştır. Erasmus ile kısa dönem Avrupa’da yaşayan katılımcıların Avrupa tecrübesi sırasında ve sonrasındaki din temelli algıları ve varsa algı değişimleri de bu bölümde tartışılmıştır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde ise “Avrupa’da İslam’a bakış ve İslamofobi” başlığı altında, katılımcıların gittikleri Avrupa ülkelerinde dini kimlikleri dolayısıyla yaşamış oldukları tecrübelerle odaklanılmıştır. Bu bölümünde ilk olarak siyasi ve sosyal yapılarındaki farklılık dolayısıyla Batı Avrupa ile Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri olarak iki ayrı kategori altında incelerken aralarındaki farklılıklar karşılaştırılmıştır. Bununla beraber, öğrencilerin tecrübelerinde ülkeden ülkeye değişmeyen birtakım özellik dikkat çekmiştir. Örneklendirmek gerekirse, gittiği ülkelerde İslamofobi vakası olarak nitelendirilebilecek birçok olumsuz tecrübe yaşayan katılımcılar bile üniversitedeki akademisyenlerin halkın geri kalan kısmına göre çok daha açık fikirli ve hoşgörülü olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların tecrübeleri bu açıdan da değerlendirilmiş ve “Farklı Toplumsal Gruplarda İslamofobi” de bu bölüm içinde incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Erasmus Programı gibi öğrenci değişim programları kapsamında yurt dışı tecrübesi edinen öğrencilerle yapılan çalışmalar yerli ve yabancı birçok akademik araştırmaya konu olmuştur. Yurt dışında bu alanda yapılan çalışmaların birçoğu, Sosyal İletişim (Social Communication) Teorisi temelinde, gruplar arası ilişki kurmanın kimlik oluşturan (Identity-Formation) ve gruplar arası önyargıları azaltan mekanizmalar oluşturduğunu, bunun da ötesinde Karl Deutsch'un iddia ettiği gibi direkt etkileşimin "biz hissiyatı" oluşturacağını⁷ savunan düşünürlerin ortaya attığı hipotezlerin Erasmus örneği üzerinden yapılan incelemelerinden oluşmaktadır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Erasmus, farklı millet ve kültürden öğrencileri bir araya getirip kaynaştıran ve bunun sonucunda ortak bir Avrupa kimliğinin ve ortak bir toplum bilincinin oluşmasına katkı sağlayan bir araç olarak görülmüştür.⁸ Bu alandaki birçok araştırma Erasmus'un ortaya çıkışındaki; milli kimliğin üstünde ortak bir Avrupa kimliğini oluşturmak ve bu kimliği güçlendirmek, direkt etkileşim vesilesiyle düşmanlıkların azaltılması ve uluslararası arenada birlikteliği arttırmak⁹ gibi temel gayelerin gerçekleştirilmesinde ne kadar başarılı olduğunu konu almaktadır. Erasmus'a katılan öğrencilerin gittikleri ülke vatandaşları ile etkileşimini inceleyen ve bu gibi tecrübelerin daha güçlü bir Avrupa kimliğini besleyeceği hipotezini test eden araştırmalar bu alanda yapılan çalışmaların temelini teşkil etmektedir.¹⁰ Bu alanın önemli isimlerinden Kristine Mitchell çalışmasında Erasmus'un Avrupa kimliğini güçlendirdiği yönündeki iddiaların ardındaki mekanizmalara odaklanmıştır. 2010-

⁷ Kristine Mitchell, "Student Mobility and European Identity: Erasmus Study as a Civic Experience?," *Journal of Contemporary European Research* 8 (Aralık 2012): 490–518.

⁸ Mitchell, a.e

⁹ Emmanuel Sigalas, "Cross-Border Mobility and European Identity: The Effectiveness of Intergroup Contact during the ERASMUS Year Abroad," *European Union Politics* 11, no. 2 (June 2010): 241–65, <https://doi.org/10.1177/1465116510363656>.

¹⁰ Mitchell, a.e

2011 yılında 25 Avrupa Birliği ülkesinde, ortalama yaşları 22.8 olan 2011 üniversite öğrencisi (Erasmus’a katılan 1041 ve Erasmus’a katılmayan 970 kontrol grubu öğrenci) ile yürütülen araştırmada Erasmus’a katılan öğrencilerin Erasmus süresi boyunca diğer Avrupalılar ile anlamlı ilişkiler kurup kurmadıkları, Avrupa’ya ve diğer Avrupalılara daha çok ilgi duyup duymadıkları ve Erasmus’a katılmayan diğer öğrencilere kıyasla daha Avrupalı hissedip hissetmediği hususlarına odaklanılmıştır. Araştırma sonucuna göre, Erasmus öğrencilerinin gittikleri ülkenin vatandaşları ile etkileşime girmelerinin %7 gibi oldukça az bir oran olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla beraber öğrenciler özellikle diğer Erasmus öğrencileri ile iletişim kurmakta ve bu durum Erasmus’u tam manası ile kültürlerarası bir tecrübe haline getirmektedir. Çalışmanın sonucunda katılımcıların %91’i diğer Avrupa ülkelerine ilgilerinin arttığını belirtirken, %91’i diğer Avrupalılara ve kültürlerine, %66’sı Avrupa Birliği’ne daha ilgili olduğunu söylemiş ve %73’ü daha Avrupalı hissettiğini ifade etmiştir.¹¹ Russel King ve Enric Ruiz-Gelices’in Avrupa’nın farklı ülkelerine İngiltere’den gelen 475 üniversite öğrencisi ile yaptığı anket de benzer doğrultuda sonuç vermiş ve bir yıl Avrupa’da farklı bir ülkede eğitim gören öğrencilerin gitmeyen öğrencilere kıyaslandığında Avrupalı kimliklerinin daha çok pekiştiği sonucuna varmışlardır.¹²

Bu ve benzeri sonuca ulaşan araştırmalarla beraber, Erasmus ve Avrupalı kimliğini arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar arasında, Avrupalılığı güçlendirdiği iddiasını desteklemeyen ve yukarıda anlatılan araştırmalarla çelişkili sonuçlara ulaşan çalışmalar da literatürde dikkat çekicidir. Bu araştırmaların başında Erasmus programının hedeflenen Avrupalı kimliğinin pekiştirilmesinde çok da etkili olmadığını iddia eden Emmanuel Sigalas’ın araştırması yer almaktadır. İngiltere’den Erasmus’a katılan 161 öğrenci ve İngiltere’ye Erasmus ile gelen 241 Avrupalı öğrenci ile İngiltere’de okuyan ve Erasmus’a katılmamış 60 kontrol grubu öğrenci ile

¹¹ Mitchell, a.e

¹² Russel King, Enric Ruiz-Gelices, Aktaran: Kristine Mitchell

gerçekleştirilen araştırmanın sonucunda, kontrol grubunun Avrupa kimliklerinin deney grubuna göre düşük olmadığı tespit edilmiştir. İngiltere’den Erasmus’a giden öğrencilerin Avrupalı kimliğinde hafif bir artış gözlemlenmesiyle beraber, İngiltere’ye gelen Avrupalı öğrencilerin ise Avrupalı hissiyatlarında bir düşüş gözlemlenmesi ve Erasmus’un beklenenin tam tersi etki göstermesi oldukça dikkat çekicidir. Sigalas çalışmasına binaen, Avrupalılarla direkt iletişimin etkisinin abartıldığını, Erasmus tecrübesinin diğer Avrupalı milletlerle etkileşimi arttırması ile beraber Avrupalı kimliğini güçlendirmedığını söylemektedir. Hatta tam aksine, Erasmus bazı öğrencilerin Avrupalı hissiyatlarında bir düşüşe sebebiyet vermektedir.¹³ Bu çalışma ile benzer sonucu veren bir diğer çalışma da Iain Wilson tarafından yürütülmüştür. Wilson’ın çalışmasında 99 Erasmus öğrencisi ve 145 kontrol grubu öğrencisinin kıyaslanmış, Erasmus’a katılmanın öğrencileri daha Avrupalı yapmadığı sonucuna ulaşılmıştır.¹⁴

Erasmus Programının ortaya çıkışındaki ana hedeflerden biri olan ve diğer Avrupalılarla direkt etkileşimin ortak bir “biz” hissiyatı oluşturacağı hipotezinin test edildiği, yukarıda tartışılan literatürdeki çalışmaların çoğu, bu kimliğin diğer Avrupa ülkelerindeki Avrupalılarla etkileşim sonrasındaki haline odaklanmıştır. Bununla beraber, Erasmus programı dahilinde öteki kültür ile karşılaşınca Avrupalı kimliğinin nasıl bir etkiye uğradığı üzerinde çok çalışılmamış bir konu olarak görülmektedir. Bu kapsamda, Zeynep Aksoy’un Erasmus ile İzmir’e ve Amsterdam’a giden Avrupa Birliği öğrencilerinin “Avrupalılık” algısının karşılaştırmasını konu edinen çalışması diğer araştırmalardan farklı olan bu yönüyle önem arz etmektedir; çünkü Avrupalı olma, Avrupalı olmama tanımları ile yakından ilişkilidir. Bu araştırmada ise, Avrupalı öğrencilerin öteki kültür ile buluştuklarında, Avrupa sınırlarındaki ülkelerde bulunan öğrencilere kıyasla Avrupalı kimliklerini daha çok ifade etmeye meyyal oldukları

¹³ Sigalas, a.e

¹⁴ Iain Wilson, “What Should We Expect of ‘Erasmus Generations’?,” *Journal of Common Market Studies*, Eylül 2011, 1113–40.

gözlemlenmiş ve Avrupalılık düşüncesinin ötekinin olduğu yerde kendisini daha çok gösteren bir kimlik olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.¹⁵

Erasmus'un öğrencilerin Avrupalı kimliklerine olan etkisinin araştırıldığı çalışmalar ile beraber, Erasmus öğrencileri ile yapılan diğer birçok araştırma ise, öğrenci değişim programlarının akademik etkileri, öğrencilerin yabancı ülkelerde karşılaştığı zorluklar, adaptasyon problemleri ve bunlara çözüm yöntemleri konu edinmektedir. Defne Erdem Mete'nin "Türk Öğrencilerin Erasmus Tecrübesi: Bilinmeyenle Yüzleşmenin Zorluğu"¹⁶ başlıklı araştırmasında, 2015-2016 yıllarında Polonya veya İspanya'ya giden öğrencilerin yurt dışı tecrübelerinde ve kültürlerarası etkileşimde karşılaştıkları problemleri kendi anlatıları (narrative) üzerinden saptamıştır. Çalışmada öğrencilerin negatif tecrübelerine odaklanılmış ve bu tecrübeler yüzeysel ve derin kültür (surface-culture, deep-culture) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yüzeysel ve görünebilir kültür; yemek, giyim, mimari, sanat, dil ve dini pratikler olarak sıralanabilirken derin kültür inançlar, değerler, dünya görüşü, cinsiyet rolleri gibi daha gizli ve görünemeyen kültür olarak örneklendirilmiştir. Öğrenciler yemek, ulaşım, eğitim gibi yüzeysel kültüre tekabül eden hususlarda ilk hafta zorlandıklarını belirtmiş ancak üstesinden gelebilmişlerdir. Bununla beraber derin kültür ile ilgili olan meselelerde, özellikle de öğrenciler hazırlıklı değilse, başa çıkması çok daha zor olmuştur; zira bu kültür derin köklü inanç, değer ve adetlerle alakalıdır ve bu durumlarda etkili bir iletişim kurulmaması yanlış anlaşılmalara, çatışmalara ve hatta psikolojik sıkıntılara sebebiyet verebilmektedir. Bu çalışmanın sonucuna göre, araştırmaya katılan Türk öğrencilerin karşılaştıkları en büyük sorun, gittikleri ülkelerde dini ve milli kimliklerine hakkında önyargıya ve stereotipleştirmeye maruz kalmalarıdır. Hatta katılımcılardan bir tanesi deist olmasına rağmen kendisinin Türk olduğunu öğrendiklerinde Müslüman sanmışlar

¹⁵ Zeynep Aksoy, "The Idea of Europeaness: Perceptions of Erasmus Students in Turkey and the Netherlands," *International Journal of Communication*, Temmuz 2018., 2851-2872

¹⁶ Saliha Defne Erdem Mete, "Turkish Students' Erasmus Experiences: Challenge of Facing the Unknown," *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, no. 37, June 22, 2017,: 141-52.

ve önyargılı davranmışlardır. Öğrenciler rahatsız edici olarak nitelendirdikleri bu negatif tutum ve davranışları okuldaki akademisyenler dahil olmak üzere etkileşimde bulundukları birçok kişide hissettiklerini belirtmişlerdir. Yaşadıkları tüm zorluklara rağmen öğrenciler Erasmus tecrübesini pozitif bir tecrübe olarak değerlendirmektedir.¹⁷ Türk Erasmus öğrenciler ile AB Erasmus öğrencilerinin kişisel ve kültürel değişimlerinin mukayesesi hakkında Sevda Mutlu, Osman Alacahan ve Mahmut Erdil'in Adam Mickiewicz Üniversitesi'nde yaptığı çalışma¹⁸ da Erasmus öğrencilerin yurt dışı tecrübelerinde ayrımcılıkla karşılaşma oranını Türk öğrencilerde %36 Avrupalı öğrencilerde ise %20,1 olarak bulmuştur. Maruz kaldıkları ayrımcılığın nedenini Türk öğrenciler %12 oranında dini sebeplere, %12 yerli dili yeterince bilmemelerine ve %8 yabancı olmalarına bağlamışlardır. Avrupalı öğrenciler ise karşılaştıkları ayrımcılıkları %2,6 dini sebeplere ve %9,1 bulundukları ülkede yabancı olmalarına bağlamışlardır. Bu çalışmanın sonucunda çıkan bu oranları çok optimistik olarak değerlendiren Mutlu, Alacahan ve Erdil, oranların düşük olmasını öğrencilerin vakitlerinin çoğunu entelektüel ve nispeten daha korunmuş bir ortam olan üniversite çevresinde geçirmelerinden dolayı daha az ayrımcılıkla karşılaşmış olma ihtimaline bağlamışlardır. Araştırmada dikkat çeken sonuçlardan bir diğeri ise Türk öğrencilerin önyargılarının Avrupalı öğrencilere kıyasla daha büyük değişimler gözlemlenmiş olmasıdır. Örneklendirmek gerekirse, Türk öğrencilerin %88'i yeni şeylere ve insanlara karşı önyargılarının kırıldığını ifade ederken, Avrupa Birliği ülkelerinden gelen öğrencilerde bu oran %49,4'tür. Benzer şekilde Türk öğrencilerin "Farklı kültürde yaşamayı öğrendim." önermesine olumlu cevap verenlerin oranı %92 iken, Avrupalı öğrencilerde bu oran %76,6'dır¹⁹

¹⁷ Erdem Mete. a.e

¹⁸ Sevda Mutlu, Osman Alacahan, and Mahmut Erdil, "Comparison of the Personal and Cultural Change Taking Place between EU Erasmus Students and Turkish Erasmus Students (within the Sample of Adam Mickiewicz University in City of Poznan, Poland)," *Eurasian Journal of Anthropology* 1, no. 1, June 30, 2010,: 33-43.

¹⁹ Mutlu, Alacahan, and Erdil.

Erasmus öğrencileriyle yapılan birçok çalışma literatürde mevcut olmakla beraber, öğrencilerin Erasmus sırasındaki tecrübelerine odaklanan ve hassaten Erasmus tecrübeleri sonrasında gittikleri ülkeye dair algılarını inceleyen araştırmalar oldukça sınırlı sayıdadır. Özellikle de Türkiye hakkında yapılan; Erasmus'a katılan Türk öğrencilerle yahut Erasmus kapsamında Türkiye'ye gelen öğrenciler ile ilgili yapılan çalışmaların çok sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Türkiye'ye Erasmus ile gelen Avrupalı öğrencilerin Türkiye algılarının ve Türkiye'nin Avrupa Birliğine girmesine olan yaklaşımlarının çalışıldığı bir araştırma bu konuda önemli bir istisna teşkil etmektedir.²⁰ Bahçeşehir Üniversite'sine gelen öğrencilerin Türkiye algılarının incelendiği bu çalışmada, yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakat ile 14 öğrenci ile görüşülmüş ve Erasmus programının öğrencilerin Türkiye algısına olan etkisi analiz edilmiştir. Avrupalı ve Türk kimliklerinin uyumu ve Türkiye'nin AB'ye kabulüne olan yaklaşımlarına odaklanılan bu çalışmaya göre, Avrupalı öğrencilerin Türkiye'ye gelmeyi seçmesindeki nedenlerin başında, farklı ve enteresan olarak nitelendirdikleri Türk kültürünü ve İstanbul'u tanımak gelmektedir. Bununla beraber, Avrupa dışındaki ülkelere arkadaşlar edinmek, İngilizce'lerini geliştirmek, Türkçe öğrenmek ve yeni yerler görmek Türkiye'yi seçmelerindeki diğer etmenlerdir. Araştırmaya katılan öğrencilerin hemen hepsi, Türkiye'ye gelmeden önce Türkiye hakkında çok fazla malumata sahip olmadıklarını, ayrıca Türkiye hakkında bir önyargıya da sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Türkiye'deki kalışlarının sonunda ise yine neredeyse tüm öğrenciler İstanbul'da bulunmaktan memnun olduklarını belirtmiş, Türklerin misafirperver ve arkadaş canlısı olduklarını ifade etmişlerdir. Bununla beraber, öğrenciler Erasmus tecrübesi sonrası daha açık fikirli olduklarını, farklı ülkelerde okumaya ve çalışmaya daha açık hale geldiklerini aktarmışlardır. Erasmus programı öğrencilerin önyargılarının ve basmakalıp düşüncelerinin üstesinden gelmelerine yardımcı olmuştur. Ayrıca, Erasmus programının etkisi yalnızca programa katılan

²⁰ Selcen Oner, "The 'Erasmus Generation' and Turkey: The Effect of the Erasmus Programme on Perceptions about Turkey and Its EU Membership Bid," *Epiphany* 8 (Aralık 2015): 107, <https://doi.org/10.21533/epiphany.v8i3.183>.

öğrenciler ile sınırlı kalmamıştır. Öğrencilerin çoğu, Türkiye’de kalışları sırasında aile bireyleri ya da arkadaşları tarafından ziyaret edilmiş ve onları ziyaret etmeye gelenler de Türkiye tecrübesi yaşamışlardır. Özellikle Türkiye hakkında önyargıları olan öğrencilerin ebeveynleri, çocuklarını Türkiye’de ziyaret ettikten sonra Türkiye’yi sevmiş ve bu ziyaretleri Türkiye algılarını olumlu yönde değiştirmiştir. Türkiye’nin AB’ye girmesi hakkında ise öğrencilerin çoğu, özellikle de siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler öğrencileri, Türkiye’nin reform sürecini devam ettirmesi suretinde AB’ye girebileceğini belirtmişlerdir.²¹ Bu araştırma Erasmus tecrübesinin Avrupalı öğrencilerin Türkiye algısındaki etkisine ışık tutması açısından önem arz etmektedir.

Literatürde Avrupa ülkelerindeki öğrencilerin Erasmus tecrübeleri hakkındaki birçok araştırma mevcut olmakla beraber farklı bir kültürden gelen öğrenciler olarak Türkiye’den Erasmus’a katılan öğrencilerin tecrübe ve gözlemleri üzerinde çalışılması gereken konular arasında görülmektedir. İstanbul’daki üniversitelerden Erasmus’a katılan öğrencilerin farklı Avrupa ülkelerindeki tecrübelerinin incelendiği “Avrupa’da Müslüman Öğrenci Olmak: Erasmus Tecrübeleri” adlı bu çalışmanın literatürdeki bu boşluğu doldurmaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Erasmus çalışmaları kapsamında olmamakla beraber, Türkiye’deki bireylerin Avrupa algısı da akademik çalışmalara sıklıkla konu olan bir meseledir. Bu alandaki en kapsamlı ve derinlikli araştırmaların başında Kudret Bülbül, Berat Özipek ve İbrahim Kalın’ın hazırladığı “*Aşk ile Nefret Arasında Türkiye’de Toplumun Batı Algısı*” isimli eser gelmektedir. Türkiye’de Batı’nın nasıl algıladığının bir tablosunu çizen bu eserin çalışmamız ile olan yakın alakası ve önemi bulunduğundan, aşağıda araştırmanın ayrıntılı bir şekilde tartışması yapılacaktır. Eserde, İslam dünyasında Batı’ya ve hassaten Batı’nın dini olarak görülen Hristiyanlığa karşı bir düşmanlık beslediği iddiası Türkiye toplumu üzerinde incelenmekte ve test edilmektedir. Türkiye’nin farklı

²¹ Oner., a.e

şehirlerinde, farklı yaş, cinsiyet ve meslekten 90 katılımcı ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiş ve Batı'nın kültürü, siyaseti, dini ve Türkiye ile olan ilişkileri olmak üzere katılımcıların bu dört konudaki algıları mercek altına alınmıştır. Ülkemizdeki mevcut Batı algısı nedir sorusu, *“Aşk ile Nefret Arasında Türkiye’de Toplumun Batı Algısı”* çalışması ile büyük ölçüde yanıt bulmaktadır.²²

Çalışmanın ilk sorusu olan Batı'nın katılımcılar için ne ifade ettiği, Batı diyince zihinlerinde nasıl bir şema oluştuğu meselesi katılımcıların cevaplarına göre eserde dört ana kategori altında incelenmektedir: Medeniyetin beşiği olarak Batı, Haçlı seferleri düzenleyen ve sömürgeci olan Batı, maddi olarak gelişmiş olsa da manevi olarak çöküntüde olan Batı, ve kayıtsız kalınarak hakkında değerlendirilme yapılmayan bir Batı. Batı, katılımcılar tarafından tek bir Batı olarak algılanmamakta, üzerinde uzlaşılmış, tek, kesin ve mutlak bir Batı algısı bulunmamaktadır. Katılımcılar Batı'nın bazı yönlerini tasvip etmekte bazı yönlerini de tasvip etmemektedir. Dolayısıyla Batı'yı bütüncül bir kabul yahut reddediş söz konusu değildir.

Araştırmanın ikinci bölümünde, Batı'nın dini olarak görülen Hristiyanlığa karşı Türkiye toplumundaki algı araştırılmaktadır. Siyaset olarak Batı'yı kesinlikle reddeden, sömürgeci ve yayılmacı olarak nitelendiren katılımcılar, konu dini meselelere ve özellikle Hristiyanlığa geldiğinde, Batı toplumlarının en yaygın dininin semavi dinlerden bir tanesi olduğunu, farklı bir din olduğunu ve (en az dile getirilen tarifle) tahrif edilmiş bir din olduğunu ifade etmiş, fakat herhangi bir kötüleyici yahut olumsuz bir ifade kullanmamıştır. Bu konu daha da somutlaştırılarak, Hristiyan bir komşu kabul eder miydiniz sorusuna, doksan katılımcılardan yalnızca beşi hariç hepsi kabul edeceğini belirtmiştir.

²² Kudret Bülbül, Bekir Berat Özipek, and İbrahim Kalın, *Aşk ile Nefret Arasında: Türkiye’de Toplumun Batı Algısı* (Ankara: SETA, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2008).

Araştırmada katılımcıların cevaplarında dikkat çeken önemli bir husus da şudur: Katılımcılara kendilerini direkt olarak ilgilendirmeyen, soyut sorular sorulduğunda, çok daha olumsuz bir tavır sergilerler iken; kendilerini direkt olarak ilgilendiren somut konulara karşı çok daha olumlu ve sıcak davranmışlardır. Hristiyan bir komşu kabul edip etmeyeceği, mahallesinde kilise bulunmasından rahatsızlık duyup duymayacağı, Hristiyan bir insanın iyi bir insan olup olamayacağı (özellikle bu soruya hiçbir katılımcı hayır yanıtını vermemiştir) gibi sorular örnek olarak verilebilir. Bu durum bizim çalışmamız için önemlidir, zira Batı'ya gitmeden ve Batı'yı deneyimlemeden önce zihinlerde varolabilen, tecrübe edilmemiş, soyut, hayali birtakım negatif ya da negatife yakın tutumlar, kişinin direkt tecrübe etmesi, kendi gözleri ile görüp deneyimlemesi ile değişebilmektedir.

Araştırmanın üçüncü ayağı Batı'nın kültürü ve Batı ile Türk kültürünün uyuşup uyuşmadığı üzerinedir. Bu konuda, katılımcıların büyük çoğunluğu örf, adet, gelenek ve dini nedenlerle Batı kültürü ile Türk kültürünün birbiri ile uyuşmadığı kanaatini taşımaktadır. Ancak yukarıda da açıklandığı üzere, iki kültürün birbiri ile uyum içerisinde olamayacağını düşünen katılımcıların hemen hepsi, daha detaylı ve somut sorularda oldukça olumlu fikir beyan etmişlerdir. Başka bir ifade ile; aile ilişkilerinin farklı olması, giyim kodlarındaki farklılık, kadın-erkek ilişkilerinde daha rahat olmaları vb. sebeplerle Batı ile Türk kültürünün uyuşmadığını düşünen katılımcılar, daha somut bir soru olan Hristiyan bir komşu ile beraber yaşama fikrine oldukça sıcak yaklaşmışlardır. Katılımcıların diğer bir kısmı “Bazı açılardan uyuşur, bazı açılardan uyuşmaz.” demekte ve sınırlı sayıda katılımcı ise Türk kültürünün genişliği, Türklerin hoşgörüsü ve eskiden çok uluslu bir devlet olması gibi sebeplere bağlayarak iki kültürün uyuşacağını söylemişlerdir.

Araştırmamız için mühim bir diğer soru ise, katılımcıların Batı toplumu içinde yaşamaya dair sahip oldukları duygu ve düşüncelerdir. Daha somut bir soru olarak karşımıza çıkan ve katılımcıların zihin dünyalarında daha net bir yere oturan bu soruya,

Batı ve Türk kültürü uyuşmaz diyen hemen bütün katılımcılar Batı’da “rahatlıkla yaşarım” yanıtını vermişlerdir. Katılımcıların daha sınırlı sayıdaki bir kısmı ise din, kültür, yemek alışkanlıklarının farklı olması gibi “aşılabilir sorunlar değil” diye nitelendirdikleri farklılıklardan dolayı Batı toplumunda yaşarken bazı sorunlarla karşılaşacağını düşünmektedir. “Batı toplumunda yaşayamam” yanıtını verenler ise, din, kültür ve etnik nedenlerle çok ciddi sorunlarla karşılaşacaklarını ve bir Müslüman olarak Batı’da tepki çekeceklerini düşünmektedir. Bu gruptaki kişilerin yurt dışında hiç bulunmadıkları yahut yurt dışına dair kötü duyumlara sahip oldukları tespit edilmiştir. Batı toplumunda yaşamaya karşı görülen tutumlarda, en olumsuz tavır sergileyen grubun öteki ile hiç karşılaşmamış ya da karşılaşmaları dolaylı yoldan negatif duyumlar üzerinden olmuş kişilerden oluşması önem arz etmektedir. Zira ilk iki grubun gösterdiği daha olumlu yaklaşımlara kıyasla bu üçüncü grup, bilinmeyene endişe ve korku beslemektedir.

Türk toplumunun Batı hakkında genel algısında, Batı’nın kültürüne ve Hristiyanlığa dair olan meselelerdeki pozitif tutum ve yaklaşımı, araştırmanın dördüncü kısmını oluşturan Batı’nın siyaseti hakkındaki meselelerde belirgin bir şekilde ve olumsuz yönde değişmektedir. Katılımcılar Batılı devletlerin Türkiye ve İslam dünyasına karşı genel olarak olumsuz bir tutuma sahip olduğunu düşünmektedir. Sebepleri farklılık gösterse de (ekonomik çıkarlar, din farklılığı, küresel emperyalizm, Osmanlı’dan beri süregelen düşmanlık, insan haklarının ihlalleri gibi bizden kaynaklı olumsuz tavırlar vb.) Batı’nın Türkiye ve İslam dünyasına bakışında olumsuz bir algı hakimdir. Batılı devletlerinin hepsinin mi olumsuz olduklarına çok sınırlı sayıda katılımcı hepsinin aynı olduğunu söylemiştir. Sevilmeyen devletlerin başında Amerika, İngiltere, Fransa, Almanya ve İsrail gelmekte; İspanya, İtalya, Portekiz, Almanya, İsviçre, İngiltere (az sayıda katılımcı), Avusturya, Finlandiya, Hollanda, Bulgaristan, Fransa ve İsveç devletleri ise sempati duyulan devletler arasında yer almıştır. Son olarak, Hristiyanlık dini söz konusu olduğunda Haçlı seferlerine hemen hiç gönderme yapılmaması, ancak Avrupalı devletlerin ve Amerika’nın siyaseti mevzubahis olduğunda Haçlı seferlerinin

sıkça gündeme gelmesi dikkat çekicidir. Bu durum Türkiye toplumunda Batı'ya karşı olan olumsuz algının sebebinin Batı'nın dini yahut kültürel olmadığını, Batı'nın Türkiye ve İslam dünyasına karşı güttüğü siyasetten kaynaklandığını göstermektedir.

Aşk ile Nefret Arasında Türkiye'de Toplumun Batı Algısı adlı çalışma sonucunda, Türk toplumunun büyük çoğunluğunun Batı'ya, Batı'nın kültürüne ve Hristiyanlığa karşı bütüncül bir karşıtlık hissetmediği gözlemlenmiştir. Toplumda Batı'ya karşı sempati ve antipatinin birlikte bulunduğu parçalı bir Batı algısı mevcuttur. Batı'da bir din olan Hristiyanlığa ise katılımcılar kutsallık atfeden saygılı bir dil kullanmaktalardır ve Hristiyan karşıtlığına dair herhangi bir tutuma çalışma boyunca rastlanmamıştır. İslamofobi benzeri bir Hristiyan düşmanlığı yahut korkusu Türkiye toplumunda yoktur. Bununla beraber katılımcıların hemen hepsi Batı dünyasının Türkiye ve İslam dünyasına yönelik siyasetine karşılardır. Bu çalışma, Türkiye'de Batı'nın kendisine yönelik bir karşıtlık olmadığını, Batı'nın İslam dünyasına yönelik siyasetine karşıtlığın mevcut olduğunu ortaya koymuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA'DA MÜSLÜMAN OLMAK

Bu bölümün ana çatısını öğrencilerin Avrupa'daki Müslümanlar hakkında yaptıkları gözlemler oluşturmaktadır. Avrupa'daki Müslüman popülasyonun mahiyeti, Batılı değerlerle inşa edilen bir toplumda yaşayan Avrupalı Müslümanların birbirleri ile çatışabilen iki kimlik taşımaları (Müslüman kimliği ve Avrupalı kimliği) sebebiyle yaşayabildikleri kimlik krizleri ve hem Müslüman hem Avrupalı olma yolunda 'Avrupalı Müslüman nasıl olmalıdır?' sorularına verdikleri yanıtlar Erasmus öğrencilerinin gözlemleri perspektifinden tartışılacaktır. Buna ek olarak Avrupalı Müslümanların dini yaşayış ve pratikleri, Türkiye'deki İslami hayata aşina olan öğrencilerin gözlemleri üzerinden anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu bölümün ikinci kısmında ise, Avrupa'daki camiler mercek altına alınarak camilerin Avrupalı Müslümanların hayatlarındaki konumu ve toplumsal fonksiyonları analiz edilecektir. Ayrıca Avrupa'daki Müslüman toplulukların yapıları da yine camiler üzerinden tahlil edilecektir.

2.1 Avrupa'da Müslümanlar ve Dini Yaşantı

Avrupa'da Müslüman popülasyon çeşitlilik içeren bir yapıdadır. Bünyesinde Avrupa'da doğan, Avrupa'ya göç eden Müslümanları ve sonradan din değiştiren mühtedileri; Şii ve Sünni gibi farklı mezheplerden kişileri ve dindarlık seviyeleri oldukça farklı bireyleri barındırır. Kimileri için Müslüman olmaları sadece isimlerinden ibaretken, bazıları için ise din hayatlarını düzenleme ve organize etmede referans noktasıdır. Müslümanların Avrupa Birliği'nin %4.9'unu oluşturduğu tahmin edilmektedir. Bu oran İngiltere'de %6.3, Fransa'da %8.8, Almanya'da %6.1 civarındadır ve Müslüman nüfus gayrimüslim nüfustan daha hızlı artış göstermektedir.²³ Avrupa'ya olan Müslümanların göçlerinin tamamen durdurulduğu

²³ Being Christian in Western Europe, 'çevrimiçi,' <https://www.pewforum.org/>, Mayıs 2021

bir senaryo düşünülse dahi, Müslüman popülasyonunun Avrupalılara kıyasla daha genç olması (ortalama 13 yaş) ve daha yüksek doğurganlık oranlarına sahip olması (ortalama kadın başına bir çocuk daha fazla) sebebiyle, şu andaki %4.9 popülasyonun 2050 yılında %7.4'e çıkacağı beklenmektedir.²⁴

Avrupa'da yaşayan Müslüman topluluklara bakıldığında, kimlik meselesinin özü olarak nitelendirilebilecek olan "Ben kimim?" sorusuna verilen yanıtların çeşitlilik arz ettiği gözlemlenmektedir. Müslüman Avrupalı, Avrupalı Müslüman, Fransız Müslüman, İngiliz-Pakistanlı Müslüman, feminist Müslüman, seküler Müslüman, liberal Müslüman vb. kimlikler, Avrupa'da yaşayan Müslümanların homojen bir grup yapısında olmadığını, farklı etnisite, arka plan, ideoloji ve düşünce yapılarındaki bireylerden oluşan bir topluluk olduğunun göstergesidir. Bu cevaplarda ortak payda olarak "Müslüman" kimliği öne çıksa da Müslüman kimliğinin yanında kimliğin tamamlayıcı öğelerindeki kombinasyon çeşitliliği, Avrupa'daki Müslümanların yaşadıkları kimlik sorunsalını da gün yüzüne çıkarmaktadır. Ayrıca, bu kimlik tanımlamalarında öne çıkan "Müslüman" sıfatı lafızlarda aynı olmakla beraber kastedilen manada farklılık gösterebilmekte, "Müslümanım" diyen kişilerin zihinlerindeki Müslümanlık tanımı değişebilmektedir. Bu çerçevede; Müslüman kimdir, kime denir, Müslüman nasıl olmalıdır ve daha özelde Avrupalı Müslüman nasıl olmalıdır, bir kişi hem Müslüman hem Avrupalı olabilir mi yoksa bunlar çatışan kimlikler midir gibi sorular, kimlik inşası sürecinde Avrupalı Müslümanların gündemini meşgul eden başlıklar arasında öne çıkmaktadır.²⁵

Avrupa'daki Müslümanların büyük çoğunluğunu Avrupa ülkelerine iş için giden göçmenler ile onların aileleri ve çocukları oluşturmaktadır. Birinci nesil işçi göçmenlerin göç alan ve göç veren ülkelere geçici olarak algılanmaları; göçmenlerin

²⁴ Europe's Growing Muslim Population, 'çevrimiçi,' <https://www.pewforum.org/>, Mayıs 2021

²⁵ Nilüfer Göle, **The Daily Lives of Muslims: Islam and Public Confrontation in Contemporary Europe**, trans. Jacqueline Lerescu (London: Zed Books, 2017). 54

dini, milli ve kültürel kimliklerini korumalarına dair stratejiler üretilmesine sebebiyet vermiş; yerli halk ile entegrasyonları sürecine girilmemiş hem lokasyon hem de yaşam tarzı olarak bir ülkede adeta iki paralel toplum oluşmuştur.²⁶ Bu doğrultuda birinci nesil göçmenler, genellikle şehir merkezinden uzak bölgelerdeki fabrika ve benzeri yerlerde işçi olarak çalışmış, yerli halk ile çok fazla ortak alanlarda bulunarak etkileşim içine girmemiş ve bu şartlar altında ciddi bir kültür yahut kimlik çatışması gerçekleşmemiştir. Bu fiziksel ayırımla beraber, yerli Avrupalı halk fabrikalarda işçi olarak çalışan göçmenleri hem geçici görmeleri dolayısıyla hem de göçmen ailelerin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel seviyelerini kendi kültür ve değerlerine karşı büyük bir tehdit olarak algılamamaları dolayısıyla göçmenlerin milli kimlik, kültür ve değerlerine göre yaşamalarını bir problem olarak görmemişlerdir. Göçmenlerin dinlerine uygun yaşantı sürmeleri ve hatta köken ülkelerine uygun eğitim görmelerini için gerekli olanaklar sağlanmış, buna rağmen yerliler ve göçmenler aralarında bir gerilim yahut çatışma meydana gelmemiştir. Ancak genellikle işçi olarak çalışmaya gelen anne-babalarının aksine, ikinci ve üçüncü nesil göçmenler, doğdukları/bulundukları ülkede iyi bir eğitim almış, yerel dili kendi dillerinden daha iyi öğrenmiş, toplumun normlarına adaptasyon sağlamış bireyler olarak artık şehir dışı yerleşimlerde değil, şehrin merkezinde, sosyal hayatta ve hatta siyasette, üniversitelerde, iş merkezlerinde yani hayatın her alanında var olmaya başlamışlar, ve neticesinde yerliler ile aynı pozisyonları doldurmaya başlamışlardır.²⁷ Katılımcılardan Nergis, ilk nesil göçmen Türklerin aksine yeni nesillerin toplumdaki farklı konumlarda bulunmalarına bir örnek olarak, Almanya'daki yüksek lisans dönemindeki gözlemini aktarmıştır.²⁸ Almanların Türkleri "işçi sınıfı" olarak kodladıklarını fark etmiş, kendisi

²⁶ Ayhan Kaya and Aysegul Kayaoglu, "Individual Determinants of Anti-Muslim Prejudice in the EU-15 Individual Determinants of Anti-Muslim Prejudice in the EU-15," *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi* 14, no. 53 (Ocak 2017): 45–68.

²⁷ Göle, *The Daily Lives of Muslims.*, 49

²⁸ Nergis lisans döneminde Erasmus'la Çekya'ya gitmiş ve bu çalışma kapsamında Çekya tecrübeleri için kendisi ile mülakat yapılmıştır. Ancak mülakat sırasında Almanya'da yüksek lisans yaptığını belirten Nergis Almanya hakkındaki bir gözlemini aktarmıştır.

gibi akademide ilerleyen Türkler gördüklerinde ve özellikle bu kişi zihinlerinde belki de gericilikle özdeşleşen bir dini simge olan başörtüyü kullanıyorsa, bu durumun onlar için son derece şaşırtıcı olduğunu kaydetmiştir: *“Türkleri işçi sınıfı olarak görüyorlar ve Türkler ikinci sınıf insan muamelesi görüyor. Ama seni yüksek lisans yapan, tek başına başörtülü bir kadın olarak görünce şaşırtıyorlar.”*

Anne-babalarından farklı ortam ve pozisyonlara girmeye başlayan yeni nesil göçmenler, kendi dini ve kültürel yaşantıları ile ters düşebilen değerler ile şekillenen bir dünyada, bir ucu kendi kimliklerini tamamen koruyarak adeta toplumdan soyutlanma, diğer ucu ise yaşadıkları toplumun kültür ve değerlerini benimseyerek tamamen asimile olma olan bir düzlemde yeni kimlik arayışlarına girmişlerdir. Bu adaptasyon ve kimlik arayışı sürecinde, geleneksel dini anlayış yerine hâkim kültüre daha uygun bir din anlayışı üretme yolunda birtakım yeni yorumlamalar ortaya çıkmış, hatta kendilerini Avrupalı Müslüman olarak tanımlayan bazı bireylerin şeriat kurallarına mesafeli durdukları gözlemlenmiştir.²⁹ Bu durumun önemli bir örneği olarak Avrupa’daki birçok Müslüman kadının başörtü takmaması gösterilebilir. Bazı Müslüman Avrupalı kadınlar belki de yaşadıkları şartların etkisi ile, başörtünün İslam’da farz olmadığı yorumlarını benimseyerek başörtü takmamakta;³⁰ ancak çoğunluğu ise başörtünün bir dini vecibe olduğunu kabul etmekle beraber, başını örttüğü takdirde karşılaşacağı sıkıntıları göğüslemeye hazır olmadığını hissettiği için, istese bile başını örtmekten geri durmaktadır. Fransa tecrübesinde Büşra, oradaki Müslümanlar kadınlarla ettiği sohbetlerde en çok bahsedilen hususun başörtü meselesi olduğunu söylemiştir. Müslümanların, başörtü takmamak suretiyle dini kimliklerini sakladıklarını belirten Büşra, kendisini başörtülü gören diğer Müslüman kadınların sıklıkla kendisi ile iletişim kurmak istediğini ve bahsettikleri ilk konunun başörtü meselesi olduğunu aktarmıştır. Fransa’daki birçok Müslüman kadın başlarını örtmek

²⁹ Göle, a.g.e, 189

³⁰ Esra Özyürek, **Müslüman Olmak Alman Kalmak**, çev. İsmail Ilgar. İletişim Yayınları, 2015

istemekte, ancak toplumun normlarına ters düşen bu giyim tarzını toplumsal baskı dolayısıyla uygulayamadıklarını aktarmıştır:

“Paris'te aslında çok Müslüman var ama bunu çok belli etmiyorlar. Ancak beni başörtülü görüp hemen muhabbet kurmaya çalışanlar oluyordu. Ben Ramazan'ı da orada geçirdim. Ramazan'da tek kalırım sanıyordum ama Müslümanlardan bir gün biri çağırıyor diğer gün diğeri çağırıyor. Erkek bir arkadaş nasıl bu kadar Müslüman buldun diye şaşıyordu. Müslüman kadınlarla ilk konuştuğumuz konu başörtü takma meselesi oluyordu, biz de örtünmek istiyoruz ama çok zor diyorlardı.”

Bu örnekte de görüldüğü üzere, İslami ve Avrupalı giyim kodlarını uyum içinde olamayan değerler olarak niteleyebilen birçok Avrupalı Müslüman, dini kimliklerinin gerektirdiği bir giyim tarzından taviz vermeyi Avrupalı olmak yahut Avrupa'da kabul gören bir fert olmak amacıyla kabul edebilmektelerdir. Nitekim İslami sembol içeren giysi çeşitlerinin görünürlüğünü kamusal alanda hoş görmeyen çoğunluk tarafından ayrımcılığa maruz kalabilmekte hatta kendilerine iş verilmeme suretiyle İslami yaşantı sürmeye gayret edenleri dışlanabilmektedir.³¹

Bu şartlar altında, Avrupa'da yaşayan Müslümanlar için “Avrupa'da İslam nasıl yaşanmalıdır?” ve “Avrupalı Müslüman nasıl olmalıdır?” sorularının cevaplarını çok önemli hale gelmektedir. Bu gibi sorulara cevap veren Müslüman düşünürlere bakıldığında Tarık Ramazan özellikle genç Müslümanlar için popüler bir isim olarak öne çıkmaktadır. Batı'nın “evrensel” değerleri tekelinde tuttuğunu söyleyerek Batı eleştirisinde bulunan, evrenselin farklı yolları, sesleri ve dinleri içine alan bir kavram olması gerektiğini söyleyen Tarık Ramazan, Avrupa'da dinlerini nasıl yaşayacaklarını sorgulayan Müslümanlar için bir referans kaynağı olmuştur. Ona göre Müslüman ve Avrupalı olmak, çatışan iki kimlik değil, uyum içerisinde birlikte olabilen kimliklerdir.³²

Avrupa'daki Müslüman kadınların bir kısmının başörtü takmadığı ya da takamadığı durumundan İngiltere'de bir dönemini geçiren Şeyma da bahsetmiştir. Yurt dışına

³¹ Göle, a.g.e, 174

³² Göle, a.g.e, 54

çıkmadan önce İslam'ı temsil eden bir ülke olarak Türkiye'yi gördüğünü ve oradaki Müslümanların ahvalini tasvip etmeyeceğini düşündüğünü anlatan, kendi zihninde İslam'ın nasıl yaşanması, bir Müslüman'ın nasıl olması gerektiği hakkında kalıplaşmış düşünceleri olduğunu ifade eden Şeyma, yurt dışı tecrübesinin zihnindeki bu gibi algılarda büyük bir kırılmaya sebebiyet verdiğini aktarmıştır:

“Oradaki Müslümanların bozulmuş İslam algısına sahip olduğunu, çok modernize olmuş bir İslam düşüncesi ile kendilerini lutfen Müslüman kabul edeceğimiz insanlar olduğunu sanıyordum. Bu hususta çok yanıldım. Kültürel olarak değil, bilerek ve isteyerek iman ettiklerini, bu sebeple de dini konularda araştırıp öğrendiklerini gördüm. Tesettür Türkiye’de dinin tamamlayıcı bir ögesi, önemi bir şey. Orada inancını yaşamak isteyen bir insan da tesettürlü olur diye düşünüyordum, ama tesettürsüz olanların da çok dindar, akaidi çok sağlam Müslümanlar olduğunu gördüğümde çok şaşırmıştım ve mutlu olmuştum.”

Bu algı kırılması hem Avrupa’da yaşayan Müslümanlar hakkında hem de İslam’ı nasıl yaşamak gerektiği hususunda olmuştur. İçinde yaşadığı Türkiye toplumunda ve okuduğu üniversitede, daha önce doğru olarak kabul ettiği birtakım kuralların aslında mutlak hakikat olmadığını Avrupa’daki Müslümanları gördükten sonra fark etmiştir:

“Okuduğum Bilgi Üniversitesi’nde kız-erkek ilişkileri daha haremlik selamlıktı. Kızlar bir tarafta erkekler bir tarafta otururdu. Erkeklerle konuşmak arkasında bir şey aranan bir davranış biçimi oluyordu. O zamanki algımdan ve içinde bulunduğum arkadaş grubunun algısından bahsediyorum. Avrupa’da ise Müslüman kızlar ve erkekler toplanıp ders çalışıyorlar çünkü başka yoldaşları yok. Baktım insanlar iletişim kurabiliyor. Gizli ajandaların olduğu bir alan değil, gerçek bir iletişimin olduğu bir alan.”

Bu söylemlerde de geçen, İslam’ın kültürel olarak yaşanması ve İslam’ın daha bilinçli bir tercih sonucu yaşanması katılımcıların gözlemledikleri önemli hususlardan birisidir. Yaşadığı topraklarda yüzyıllardır İslam dininin var olduğu ve nüfusunun büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu bir toplumda doğup büyüyen katılımcılar, Türkiye’deki İslam’ın toplumun kültürünü de şekillendirdiği için kalıplaşmış birtakım ibadet ve davranış biçimlerini, Avrupa toplumlarında bilinçli bir tercih olarak görmüşlerdir. Kendilerinin günlük hayatlarındaki alışageldikleri eylemlerin farkındalıklı bir seçim ile fiiliyata geçirilmesi, katılımcılara göre o eylemelere ruh katmakta ve İslam’ın saf halini yaşatmaktadır:

“Türkiye’de kadınların camiye gitmediği için Avrupa’da camiye gidince dışardan bakarım diyordum. Ama fark ettim ki cami Müslümanların her şeyi, sosyalleştikleri

alan. Türkiye’de öyle bir şey hiç yok. Orada her akşam tefsir dersleri, yemekler, sohbet, temizlik... Müslüman görünce çok içten selam veriyorsun. Çok enteresan gelmişti. Türkiye’de kültür ve İslam çok bir arada, orada sanki İslam’ın saf halini yaşamışım, bunu gördüm.”

Bununla beraber, katılımcıların mülakatları incelendiğinde Avrupa’ya gitmeden önce zihinlerindeki Avrupa’da Müslümanların adeta var olmadığı dikkat çekmektedir. Katılımcıların algılarındaki Avrupa, Hristiyan ve ateistlerden oluşan bir toplum olarak şekillenmiştir. Bu açıdan değerlendirdiğinde İngiltere’deki insanlar ile çok farklı dünyalarda yaşayacağını düşünerek İngiltere’ye giden Şeyma, oradaki Müslümanlarla karşılaşmanın kendisinde büyük bir farkındalık oluşturduğunu, bununla beraber o Müslümanların dini yaşantılarının kendi din algısını da değiştirdiğini anlatmıştır:

“Ben giderken hiçbir şey anlamayacağımı düşünüyordum. Dünyalarının, dillerinin çok farklı olacağını düşünüyordum. Avrupa Avrupa diyoruz; sanki filmlerdeki gibi, filmi izlersiniz ama içine giremezsiniz. Ben de gideceğim izleyeceğim gelince anlatacağım diyordum. Ama oraya gidince çok da farklı değil gibi geldi. Orada da Müslümanlar vardı. Benim için hakikaten çok büyük bir farkındalık oldu. Gitmeden önce İslam’ı temsil eden ve yaşanan bir ülke olarak ülkemi görürken, İskoçya’da hiç görünürlüğü olmadığını düşündüğüm, herkesin sürekli ders çalışan, sadece spora, derse, seyahate, kendi işlerinde olan meşgul insanlar göreceğimi zannederken orada İslam’ın daha karar verilmiş olduğunu gördüm. Orada kültür İslam değil ama daha bilinçli yaşanan bir hayat tarzı. Türkiye’de kendi dinimle ilgili yaklaşmayı orada yaşadım. Mesela ben hiç itikafa girmemişim, bunu sadece erkeklerin camide yaptığını sanıyordum. Ama orada baktım ki kadınlar kendilerine ayrılmış yerlerde itikafa giriyorlardı.”

Fransa’da bir dönemini geçiren Büşra, hayalindeki Avrupa’da Müslümanlara yer vermediğini fark etmiştir. Ona göre özelde Fransa genelde ise Avrupa, İslam’ın adeta ulaşmadığı ve yalnızca gayrimüslim topluluklardan oluşan bir yapıdadır; ancak bu algısı Fransa’da tanıştığı Müslümanların çokluğu sebebiyle değişmiştir. Büşra’nın Fransa tecrübesi boyunca arkadaş çevresinin büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmuştur: *“Bu kadar çok Müslüman olduğunu düşünmüyordum, çok Müslüman çevrem olacağını da hiç tahmin etmemiştim. Orada da Müslümanların olduğu aklımda hiç yoktu. Ama çevremin %70’i Müslümandı. Bu beni gerçekten şaşırtmıştı.”* Bununla beraber, Büşra’nın Paris’teki Müslüman topluluklar hakkındaki gözlemleri de dikkat çekicidir. Fransa’daki Müslümanlar toplumda en üst ve en alt tabakalarda bulunabilmektedir. Kimisi Paris’in en kaliteli okullarından mezun olup hem akademide

hem de İslami ilimlerde ilerlerken öte yandan bir kısmı toplumun en yoksul kesiminde yer almakta, yüksek suç oranlarıyla meşhur olan ve genellikle Kuzey Afrika kökenli gençlerin bulunduğu, Fransa'nın adeta gettolaşmış bölgelerinde yaşamaktadır.³³ “Polisin bile adım atmadığı yer”³⁴ olarak da anılan ve bu durumun sebebi göçe bağlanan bu mahallelerde, uyuşturucu kullanan ve hatta uyuşturucu kaçakçılığı yapanlar mevcuttur.

“Bizim okulda okuyan arkadaşlar çok araştırıyorlar; İslamafobi'yle, ırkçılıkla ilgili sürekli okuma yapıyorlardı. Okumuş kısımda daha bilinçli bir İslami yaşayış vardı. Ama o alt tabakadaki insanların çoğu Müslüman ve kötü şeyler yaşamaktan dolayı çok çözülmüşler ve İslami temelleri hayatlarına oturtan çok kişiyle karşılaşmamıştım.”

Eğitilmiş Müslümanların yüksek bir bilinçle dinlerini ve toplumdaki kimliklere karşı yapılan ayrımcılıklar hakkında kendilerini geliştirdikleri anlatılan bu söylem, ideal Fransız Müslüman nasıl olmalıdır, sorusuna verilen cevapların bir modeli nitelendirilebilir. Kimlik arayışındaki birçok Avrupalı Müslüman çıkışı, yaşadıkları ülkede prestijli eğitim kurumlarında ve mesleklerde, yüksek sosyo-kültürel ve ekonomik seviyeye ulaşmakta ve ülkeleri için makbul bir vatandaşlık profili çizmekte bulmuşlardır. Bununla beraber toplumdaki ayrımcılık, eşitsizlik ve haksızlıkları önlemenin birinci adımı olan, bu konulardaki farkındalık ve bilince ulaşmak için gayret göstermekte, yaşamakta oldukları toplumsal gerilim ve çekişmelere akademik ortamda da ışık tutmaya ve çözüm üretmeyi hedeflemektedirler. Bu kesim, dinlerini genellikle daha bilinçli yaşayan ve İslam'ı hayatlarının merkezine koyan Müslüman bireylerden oluşmaktadır. Bununla beraber, İslam'ın ve İslami hayat gerekliliklerine yaşantısında yer vermeyen ve büyük çoğunluğunun toplumun genelde alt sınıflarını oluşturan Müslümanlar da mevcuttur. Bu kişiler için İslam genellikle hayatlarının merkezinde değildir ve hatta aralarında yasa dışı işlere dahi bulaşmış kişilerin varlığından yine Büşra bahsetmiştir: “Uyuşturucu satıcılarından bir sürü Müslüman vardı birbirlerine

³³ Gilles Kepel, **Allah'ın Batısında**, çeviri. Işık Erdüngen (Beyoğlu, İstanbul: Metis, 1995). 223

³⁴ Riva Kastoryano, **Kimlik Pazarlığı: Fransa ve Almanya'da Devlet ve Göçmen İlişkileri**, trans. Ali Berktaş, 1. Aufl (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000). 44-45

Hüseyin falan diye sesleniyorlardı.” Büşra, başından geçen bir diğer örneği ise şöyle aktarmaktadır:

“Güvenlik görevlisi metroda ya da herhangi bir yerde, ‘selamun aleyküm’ diyerek laf atıyorlardı. Bir kere bu konuda ciddi taciz edildiğimi hissetmiştim. Bu bana ilk seferde masum gelmişti, ‘selamun aleyküm’ demişti, almıştım selamını ancak sonra ‘Müslüman mısınız, ben de Müslümanım’ diyerek konuşmaya başladı. Cevap verip uzaklaşmaya çalışsam da ısrarla yanımda yürüdü. Bir süre sonra Eyfel’i dolaşıp çıktım, tekrar yanıma geldi. Kahve içmeye gidelim mi, dedi. Peşime takılırsa ne yaparım diye aşırı korktum. Müslümandı o; ama Müslüman olmayıp selam verenler de oluyordu. ‘Selamun aleyküm’ diyerek laf atıyorlardı başörtülü görünce. Işıklarda karşıya geçmeyi bekliyordum bir çocuk yanıma gelip iletişime geçmeye çalıştı. Çok rahatsız edici bir şeydi. Üç dört defa da müzedeki güvenlik görevlisi yaptı aynı şeyi. Genelde siyahilerdi. Bir kere müzeye girerken üç tane adam ‘selamun aleyküm’ diye bağırdılar. Bakmadım, çıkarken yine bağırdılar. Yanımdaki Hindistanlı Müslüman olmayan arkadaşım neden böyle yapıyorlar, rahatsız oldum demişti. Acaba sen başörtülüsün diye mi böyle yaptılar demişti.”

İngiltere’ye giden Nur ise, İngiltere’ye gitmeden önce Müslüman arkadaşlar edinmeyi ve vaktini onlarla geçirmeyi düşündüğünü ancak üniversite ortamında ve kaldığı evde tanıştığı Müslümanlar ile arzu ettiği entelektüel ve manevi derinlikte bir ilişki kuramadığını anlatmıştır. Müslümanlarla arkadaşlık ilişkisi yüzeysel seviyede kalmıştır. Onun gözünde orada tanıştığı birçok Müslüman genellemeci bir yaklaşımla tanımlanacak olunursa İslam’ı hayatlarında çok uygulamayan ancak kendilerinde de hata görmek istemeyen kişilerdi:

“Beraber kaldığımız Müslümanlarla zorunlu bir ilişkimiz vardı ama onlarla hiçbir yere gidip uzun süre vakit geçirmedi. Çok genellemeci davranacağım ama, SOAS’taki Müslümanlar dinlerini önemserlermiş gibi davranırlar ama makyaj yapmak, saçlarını göstermek gibi fiilleri çok normalleştirirler, ve bununla beraber dini anlamda tam olduklarını düşünürler. Tabi ki iyi olabilirler aslında ama yine de dindarlık hakkında konuşmazlar. Hata olduğunda kabullenmek istemezler. Konuşabileceğim şeyler azdı bu açıdan. Birkaç kez denedim ama çok bağ kuramadım, kendimi evimde gibi hissedemedim. Çok somut şeyler konuşuyorduk, şöyle yaptım buraya gittim... Öbür insanlar bana daha sofistike sorularla gelmişlerdi, çok ilgi çekici sorulardı. Diğerleriyle oturup konuşmak daha keyifliydi. Müslümanlar ben Müslüman olduğum için bazı ilkeleri kabul ettiğimi düşünür ve bu konulara girmezlerdi. Sadece mescitte girdim çıktım, selamlaştık. Kahve içelim diye ne onlar teklif etti ne ben teklif ettim.”

Melek ise, İngiltere’de tanıştığı Müslümanlar arasında dindar ve dindar olmayan Müslüman ayrımının olduğunu, bu ayrımın camiye gitmek yahut namaz kılmak

üzerinden belirginleştğini aktarmıştır. Dindar olmayan Müslümanlar arasında birçok haramın işlendiğine şahit olmak kendisini şaşırtmıştır. Bu kesim Müslümanlar için Müslüman olmak, yalnızca birkaç dini vecibeyi yerine getirmek yahut domuz eti yememek gibi birtakım yasaklamalara riayet etmek manasına gelebilmekte, bir elin parmağını geçmeyecek bu kısıtlamalar dışında yaşantılarını din etrafında şekillendirmeyebilmektedirler:

“Orada bir vakıfta çalışmaya başlamıştım, orada sosyalleştim. Sınıftan Müslüman bir arkadaş vakfı işletiyordu. Onlar da Müslümanlardı ama kimse namaz kılmıyordu. Camiye gelenler namaz kılan kısımdı, diğerlerinde Müslümanlık anlayışı domuz yememek ya da üstten bağlanmış bir başörtüyü. Beni çok dindar buluyorlardı beş vakit namaz kıldığım için. Camiye giden ve gitmeyen Müslümanlardaki bu ayrım çok enteresandı. Müslümanlar arasında da Müslümanım deyip çok farklı haramların yapıldığını da orada gördüm, şok olmuştum. İnsanların Müslümanım deyip beraber yaşadıklarını orada gördüm, sadece domuz yemiyorlardı. Ben buna ihtimal bile vermediğimi aylar sonra anladım.”

Avrupa’da yaşayan Müslümanların büyük çoğunluğunu oluşturan ve eğitim, iş vb. çeşitli sebeplerle Avrupa ülkelerine giden göçmenler grubunun kendilerini nasıl tanıttıkları yahut nasıl hissettikleri de kimlik meselesinin anlaşılmasında önem arz etmektedir. Birinci nesil göçmenler ile ikinci ve üçüncü nesil göçmenlerin yaşadıkları ülkeye karşı olan aidiyet hissiyatı farklı seviyelerde olabilmektedir. İlk nesil göçmenlerin hemen hepsi kendilerini etnik kökenleri ile tanıtmakta iken, belki de etnik kökenlerinin olduğu ülkeye hiç gitmemiş yahut yalnızca ziyarete gitmiş olan ikinci ve üçüncü nesil göçmenler kendilerini yaşadıkları ülke ile ilişkilendirmekte ve oraya ait hissetmekteledir. Bununla beraber bugün kendilerini İtalyan, Fransız, İngiliz, Alman hisseden Avrupa vatandaşı birçok Müslüman kendilerinin yabancı olmadığını, “başka bir yerli” olmadığını kanıtlamakta zorluk çekmekteledir.³⁵ Ayrıca, anne-babalarının aidiyet hissiyatından ayrıldıkları bu noktanın fark edilmesi, genç nesillerin arzu ettikleri bir durumdur. Bu şartlar altında, yeni nesil göçmenlerin kendilerini nasıl tanımlayacakları hakkında birçok terim üretilmeye başlanmıştır. Dillerini ana dilleri

³⁵ Göle, a.g.e, 90

seviyesinde konuşsalar, topluma başarılı bir şekilde entegre olsalar dahi, yerli Avrupalıların gözünde onlar hala yabancı olan Müslümanlar³⁶, etnik ve dini kimliklerinden dolayı bir önceki bölümde tartışılan, ülkelerin vatandaşlık anlayışlarına göre şekillenen kimliklere uyum sağla “saf Fransız” olamamaktadır. Afro-Amerikalı’dan ilham alarak “Franko-Mağribi” olarak nitelenen bir kimlik tanımlaması ortaya çıkmıştır. Fransız halkı için ayırt etmek çok kolay olmasa da böylesi bir tanımlama yeni nesil göçmenler için “Müslüman Fransızlar” gibi kullanımların belirsizliğinden kurtulma anlamına gelmektedir.³⁷

Avrupalı Müslümanlarla yapılan mülakatlarda bu durum birçok kez gün yüzüne çıkmıştır. Kendilerini Avrupalı hisseden Müslümanlar, etnik kökenlerinin olduğu ülkelere yabancı hissetmekteledir. Nilüfer Göle’nin araştırma kapsamında yapılan mülakatlardaki şu alıntılar bu durumu daha iyi gözler önüne sermektedir:

“Müslüman bir ülkede yaşamaya çalıştım. Malezya’ya gittim, ancak oradaki hayat bana uymadı. Şeriatın uygulandığı Müslüman bir toplumda yaşamak benim için kabul edilebilir değildi. Şu anda İsviçreli olduğumu biliyorum. Ne olursa olsun, şeriate göre, Müslüman olmama izin verdiği müddetçe yaşadığım ülkenin kanununa saygı göstermeliyim. Bu şekilde, kendi değer ve prensiplerimle tezat düşmemiş oluyorum.”³⁸

Müslümanların etnik kökenleri itibari ile Cezayirli, Tunuslu, Faslı olduklarını ancak kendilerine Fransız dediklerini kaydeden Büşra, Fransa’daki Müslümanlarla çok yakın ilişkiler kurduğunu ve hala irtibatta olduklarını anlatmıştır. Fransa’da kalış süresi boyunca, Müslüman topluluk sayesinde hiç yalnızlık çekmediğini anlatmış, “Müslüman çevrem çok iyiydi, hep birileri vardı. Sürekli mesaj atıp buluşalım, diyorlardı” ve bu kadar çevre edinebilmesini başörtülü olmasına ve bundan dolayı fark edilmesine bağlamıştır:

“Beni başörtülü görüp hemen muhabbet kurmaya çalışanlar oluyordu, çok tatlılardı. Ben Ramazan’ı da orada geçirdim. Ramazan’da tek kalırım sanıyordum ama Müslümanlardan bir gün biri çağırıyor diğer gün diğeri çağırıyor. Erkek bir arkadaş

³⁶ Göle, a.g.e, 172

³⁷ Kastoryano, *Kimlik Pazarlığı*. s.41

³⁸ Göle, a.g.e, 190

nasıl bu kadar Müslüman buldun diye şaşıırıyordu. Müslüman kadınlarla ilk konuştuğumuz konu bu oluyordu, biz de örtünmek istiyoruz ama çok zor diyorlardı.” Büşra’nın dikkat çektiğı önemli bir husus, Avrupa’da yaşayan Müslümanların yaşadığı sıkıntılardan biri olan başörtü takmaya çekinmeleridir. Dini kimliklerinin izhar oluşu Müslümanların toplumda birçok zorlukla karşılaşmasına sebebiyet vermektedir. Bunlar toplum tarafından dışlanmaya, ikinci sınıf vatandaşı gibi muamele görmelerine yahut iş verenlerin kendilerine iş vermek istememeleri gibi sıralanabilir.

Avrupa’daki Müslümanlar, gayrimüslim bir toplumda ve o topluma ait değerler çerçevesinde şekillenen bir kültürde hayatlarını sürdürmektedirler. İslam dinine mensup bireyler olarak dini kimlikleri ile uyum içerisinde olmayabilen durumlarda kalan Avrupalı Müslümanlar, bir ucunda toplumsal hayattan tamamen soyutlanarak dinlerini yaşama diğer ucunda ise dinlerinden ve dini kimliklerinde taviz vererek içinde bulundukları toplumsal normlara adaptasyon sağlama olan yelpazenin farklı noktalarında bulunmakta ve bu durum onları varoluşsal bir kimlik krizine sürükleyebilmektedir. Avrupa’da yaşayan Müslümanlar nasıl olmalıdır, hem iyi bir Avrupalı hem de iyi bir Müslüman olunur mu gibi sorular, Müslüman düşünürlerin, akademisyenlerin, dini liderlerin gündemlerini meşgul etmekte, bu tartışmalarda Fransız vatandaşı Müslüman bir akademisyen olan Tarık Ramazan, Avrupalı ve Müslüman kimliğinin nasıl olması gerektiğı hakkındaki düşünceleri ile dikkat çekmektedir. Bu iki kimliğin çatışan iki kimlik olmadığının üstünde duran Ramazan, özellikle gençler için önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Avrupalı Müslümanlar içinde bulundukları toplumdaki hâkim normların etkisi ile topluma adaptasyon sağlamak istemekte, bu yolda İslam’ın bazı emir ve yasaklarından taviz verebilmektedir. Bunun en dikkat çeken örneklerinden bir tanesi, Müslüman Avrupalı kadınların başörtü takmaya olan mesafeleridir. Toplumsal hayatta görünür olan ve kişinin dinini izhar eden başörtüsü, Avrupa’daki Müslümanlar kadınların

genellikle ayrımcılığa uğrama endişesi ile benimsemeye çekindikleri bir giyim tarzı olarak görülmektedir.

Erasmus programı ile Avrupa'ya giden katılımcılar, toplumun birçok farklı kesiminden, farklı sosyo-ekonomik ve kültürel seviyeden Müslümanla karşılaşmıştır. Dolayısıyla oradaki Müslümanlar hakkındaki değerlendirmeleri çeşitlilik arz etmektedir. Katılımcılardan kimisi oradaki Müslümanları Türkiye'deki Müslümanlar ile kıyas etmiş ve oradaki dini yaşantıyı çok daha bilinçli bir tercih olarak değerlendirmiştir. Türkiye'de İslam'ı adeta alışageldikleri bir kültür olarak yaşayan katılımcılar orada "İslam'ın saf hali"ni bulmuşlar ve kendileri de inandıkları din ile farklı bir ilişki kurmuşlardır. Avrupa'daki Müslümanları daha "bilinçli ve samimi" olarak nitelendiren katılımcılar, Avrupa tecrübesinden önce zihinlerinde din hakkında var olan birtakım "kalıplaşmış düşüncelerin Avrupa'daki Müslümanları gördükten sonra yıkıldığını" ifade etmişlerdir. Bununla beraber, Avrupa'daki Müslümanlar ile olumsuz tecrübe yaşayan katılımcılar da mevcuttur. Müslümanların sosyo-ekonomik olarak daha düşük seviyede olduklarını ve hatta suça karışan Müslümanların varlığı belirten katılımcılar, Avrupa devletlerin ülkelerine gelen mülteci ve göçmenlerin topluma entegrasyonunda başarı kaydedemediklerini akla getirmektedir.

2.2. Avrupa'da Camiler ve Fonksiyonları

Erasmus öğrencilerinin dikkatini en çok çeken hususlardan biri de Avrupa'daki camilerin Avrupalı Müslümanların hayatında oynadığı çok önemli rollerdir. Birincil amacı ve işlevi, İslam dinine mensup bireyler için bir ibadethane mekânı olan camiler, Müslüman nüfusun azınlık konumunda olduğu bölgelerde Müslüman toplumlara göre daha farklı ve daha fazla fonksiyon icra edebilen yerlerdir. Avrupa'daki camilerin ibadethane olmasının yanı sıra, o toplumdaki Müslümanların yalnızca dini değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşıladıkları mekanlar olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle okul çağındaki öğrenci ve gençlerin okul sonrası

vakitlerini geçirdikleri bir sosyalleşme mekânı olması, ev hanımlarının toplanıp dikiş-nakış gibi el işi faaliyetlerini yürüttükleri, zaman zaman cenaze, taziye, düğün, sünnet gibi organizasyon ve merasimlerin camilerde düzenlenmesi; özetle insanların bir araya geldiği ve sosyal dayanışmayı ve yardımlaşmayı destekleyen bir mekân olması camilerin o toplumlardaki önemini gösteren örnekler arasında öne çıkmaktadır.

İslam'da camilerin ilk kuruluş yıllarından itibaren tarihsel sürecine bakılacak olunursa, Hz. Peygamber'in Medine'de kurulan ilk mescidi çok amaçlı olarak kullandığı görülmektedir. Mescidin; dini öğretilerin, emir ve yasakların hutbe ve vaazlar vasıtasıyla topluma anlatıldığı, talebelerin yetiştirildiği bir eğitim merkezi; devlet kararlarının alındığı, idarî ve askerî yönetimin gerçekleştiği komuta merkezi; yönetim ve halk arasındaki irtibatı sağlayan, halka kararların açıklandığı bir iletişim merkezi; ayrıca alım-satım yapılarak ticaretin de gerçekleştiği bir yer olduğu görülmektedir.³⁹ Osmanlı döneminde de camiler bu fonksiyonların çoğunu yerine getirmiş, camilerde yalnızca dini tedrisat değil; dil, astronomi, güzel sanatlar gibi dersler de talim edilmiş, camiler milli ve dini kültürün topluma aktarıldığı en önemli mecralardan biri olmuştur. Bununla beraber özellikle Cuma selamlığında ve bayram namazlarında yöneticilerin ve halkın buluşma mekânı olarak öne çıkmış, halkın maruzatını yönetim kadrosuna camilerde ilettikleri kayıtlara geçmiştir.⁴⁰ Cumhuriyet'in ilanından sonra camiler bu işlevlerinin büyük çoğunluğunu farklı kurumlara aktarmış, günümüzde Türkiye'de camiler, hutbe ve vaazlar dışında, ibadethane mekânı olmaktan öteye çok da geçmemiştir.

Yurtdışında bulunan camiler ise, o ülkedeki Müslümanlar için sosyal ve kültürel önemini korumaktadır. Seküler değerler etrafında şekillenen eğitim kurumları ve sosyal kurumlar, Müslümanların değerleri ile çatışabilmekte, bu durum dini kimlik ve

³⁹ Ahmet Akın, "Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme," *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15, no. 29 (January 2016): 179–211.

⁴⁰ Akın, a.e

değerlerini korumak ve sonraki nesillere aktarmak ve bu değerler çerçevesinde hayatlarını idame ettirebilmek için Müslümanların kendi yapılanmalarını oluşturmalarını elzem kılmaktadır. Bu şartlar altında camiler, Müslümanların bir araya gelmesi, birbirlerinin ihtiyaçlarını görmesi ve birbirleriyle dayanışma halinde olmasını sağlayan önemli kurumlar olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Avrupa'daki camilerin birçoğunun konferans salonu, kütüphane, yemekhane, eğitim ve sosyal aktivite merkezleri gibi ekstra alanlarının olması bu ihtiyacın bir neticesi olarak değerlendirilebilmektedir.

Tüm bunlarla beraber Müslümanların azınlık olarak yaşadığı Avrupa gibi bölgelerde camilerin birtakım problemleri de göze çarpmaktadır. Bunların en başında Avrupa ülkelerinde yaşayan Müslüman toplumların bir seviyeye kadar etnik ve kültürel aidiyetlerinin cami yönetimine yansımalarıdır. Küçük nüfuslu bir şehirde görece az sayıda Müslümanların yaşadığı şehirlerde bile Pakistan, Türk, Arap ve benzeri isimlerle camilerin adlandırılması ya da bilinen ibadethanelerin yaygın olarak bulunması buna delil teşkil etmektedir. Bu başlı başına bir problem olarak değerlendirilemeyecek olsa da bu vakıanın sebep olduğu bazı sorunlar mevcuttur. Bunların başında etnik temelli cami yapılanmalarında cami ve çevresindeki kültürel faaliyetlerinde kullanılan dilin o camideki baskın etnik grubun ana dili olduğu gözlemlenmektedir. Pakistan camilerinde Urduca, Arap camilerinde Arapça, Türk camilerinde de Türkçe konuşulmakta, dahası hutbe ve vaazlar bu dillerde verilmekte, kültürel faaliyetler bu dillerde yapılabilmektedir. Bunun sonucu olarak da ikinci nesil Müslüman göçmenler kendi ana dillerini yabancı bir ülkede yaşamaktan dolayı iyi konuşamadıklarından bu kurumlara bağlılıkları azalmaktadır. Buna ek olarak yerel mühtedi Müslümanların gidebilecekleri ve belli bir Müslüman camianın parçası olabilecekleri ortamlar da sınırlanmaktadır.⁴¹

⁴¹ Özyürek, a.g.e, 176

Avrupa'ya giden öğrencilerin gözünden camilere bakılacak olunursa, camilerin çok yönlü ve amaçlı işlevleri katılımcıların söylemlerinde öne çıkmaktadır. Katılımcılar Türkiye'deki camilerle Avrupa camilerinin işlevlerini kıyaslamış, Avrupa'daki camilerin toplum içindeki merkezi konumuna dikkat çekmişlerdir. İngiltere'ye giden Şeyma, İngiltere'deki camilerin yalnızca namaz kılmak için gerekli mekânı sağlamaya yönelik küçük alanlar olacağını zannettiğini; ancak oradaki camilerin sadece ibadethane değil, hayatın birçok veçhesini kapsayan farklı fonksiyonları yerine getiren yapılanmalar olduğunu aktarmıştır. Şeyma için Avrupa'daki camiler ve cami cemaati, zihnindeki Avrupa ve Avrupalı imajının kırılmasına da sebep olmuştur:

“Oradaki camilerin buradaki alışveriş merkezlerinde, holdinglerde ufacık odalar gibi olduğunu sanıyordum; ama gittiğimde müthiş bir kompleks olduğunu gördüm. Cami insanların beraber yemek yediği, kütüphanesi olan, banyo yapma imkânı olan bir yerdi. Sahurlar, iftarlar ikram ediliyor; kadınlar itikafa giriyor ve her türlü ihtiyaçları karşılanıyordu. Benim için büyük bir algı kırılması oldu. Avrupa diye öğrendiğimiz o Avrupa içinde Müslümanların da olduğunu ve bana çok güzel gelen bir şey olduğunu o zaman gördüm.”

Camilerin Avrupalı Müslümanlar için merkezi konumuna işaret eden bu anekdotta görüldüğü üzere camiler, yalnızca erkeklere özgü bir yer olmayıp kadınların da kendilerine yer bulabildikleri ortamlardır. Başka katılımcılar da Türkiye'deki ve Avrupa'daki Müslüman kadınların cami pratiklerindeki farklılıklara dikkat çekmişlerdir. İngiltere'ye giden Melek, bulunduğu Leeds şehrinde cami olmayacağını düşündüğünden dolayı Google'da dahi aratmadığını, ilerleyen zamanlarda başka Müslüman tanıdıklarından caminin varlığını öğrendiğini, Türkiye'de kadınların camiye gitmediklerini ve bundan dolayı camiye yalnızca dışarıdan bakmaya gittiğini anlatmış; ancak beklediğinden çok daha farklı bir cami ve cami cemaati profili ile karşılaşmıştır:

“Türkiye'deki kadınlar camiye gitmediği için camiye gider dışardan bakarım diyordum. Ama fark ettim ki cami Müslümanların her şeyi, sosyalleştikleri alan. Türkiye'de hiç öyle bir şey yok. Orada her akşam tefsir dersleri, yemekler, sohbet, temizlik... Müslüman görünce çok içten selam veriyorsun. Çok enteresan gelmişti. Bütün mezheplerden insanlar. Türkiye'de kültür ve İslam çok bir arada, orada sanki İslam'ın saf halini yaşamıştım, bunu gördüm.”

Melek, Müslümanların sayıca azlığından dolayı “kendilerinden” olan birisini bulduklarındaki mutlulukları ve içtenlikleri cami atmosferinde dikkat çekmektedir. Bununla beraber, Müslüman topluluğun bir araya geldikleri belki de tek mekân olan camilerin sosyal işlevleri Melek’in söyleminde kendisini göstermektedir. Cami, yalnızca namaz kılınmaya gelinen bir alan değil, dini ihtiyaçların yanı sıra sosyal ve içtimai ihtiyaçların da görüldüğü yerlerdir. Aynı zamanda Müslüman topluluğun yarısını oluşturan kadınlar için de Türkiye’deki camilerden farklı olarak, kadınların daha merkezi rol oynadığı ve onlar için de gerekli imkanların hazırlandığı yerlerdir. Kadınların camideki aktif konumları hakkında bir diğer gözlemi yine Şeyma aktarmıştır:

“Ben giderken hiçbir şey anlamayacağımı düşünüyordum. Dünyalarının, dillerinin çok farklı olacağını düşünüyordum. Avrupa Avrupa diyoruz; sanki filmlerdeki gibi, filmi izlersiniz ama içine giremezsiniz. Ben de gideceğim izleyeceğim gelince anlatacağım diyordum. Ama oraya gidince çok da farklı değil gibi geldi. Orada da Müslümanlar vardı. Benim için hakikaten çok büyük bir farkındalık oldu. Gitmeden önce İslam’ı temsil eden ve yaşanan bir ülke olarak ülkemizi görürken, İskoçya’da hiç görünürlüğü olmadığını düşündüğüm, herkesin sürekli ders çalışan, sadece spora, derse, seyahate, kendi işlerinde olan meşgul insanlar göreceğimi zannederken orada İslam’ın daha karar verilmiş olduğunu gördüm. Orada kültür İslam değil ama daha bilinçli yaşanan bir hayat tarzı. Türkiye’de kendi dinimle ilgili yaklaşmayı orada yaşadım. Mesela ben hiç itikafa girmemiştım, bunu sadece erkeklerin camide yaptığını sanıyordum. Ama orada baktım ki kadınlar kendilerine ayrılmış yerlerde itikafa giriyorlardı.”

Danimarka’ya giden Beyza, Danimarka’da bir “Türk camisi”nin evinde kalmış, bundan dolayı cami aktivitelerini ve oradaki cemaati daha yakından gözlemlene fırsatı bulmuştur. Müslümanların birbirleriyle olan irtibatlarını kurdukları yer olan camilerin, cemaat için olan ehemmiyetine ve bu camilere nasıl ihtimam gösterdiklerini anlatmış, cami tecrübesinde yine kadınların camideki konumlarına dikkat çekmiştir:

“Orada evler, apartmanlar cami oluyor. Öyle olunca da altta cami bölümü vardı, benim kaldığım yer evdi ama hafta sonları da ders yapıyordu, ilmiyal dersi gibi dersler. Orası yabancı bir ülke olduğu için Müslüman cemaat birbiri ile daha çok dayanışma halinde bence. Teyzeler cemaati hiç boş bırakmıyorlar. Tutunmuşlar birbirlerine ki bu bence güzel bir şey. Dersleri bırakmıyorlar sürekli takip ediyorlar, namazlar cemaatle kılınıyor. Oradaki cemaat benimle de ilgilendi, Türkiye’den gelen bir genç olarak yalnız bırakmadılar, onu da görev edası ile yaptılar.”

Danimarka’da bir azınlık grup olan Müslüman Türklerin cami etrafında teşekkül eden dayanışma bağları, ülkelerine yalnız gelen bir öğrenciyle görev bilinci ile ilgilenmelerini sağlamıştır. Bununla beraber bu caminin bir “Türk camisi” olması ve cami aktivitelerinin Türkçe yapılması, diğer Müslümanlarla ve yerel halk ile entegrasyonu kısıtlayıcı bir bariyer olarak görülmektedir. Beyza, camideki derslerin, sohbetlerin Türkçe olması sebebiyle ikinci nesil Türklerin ve Türk olmayan Müslümanların bu faaliyetlere ve sohbetlere katılmada sıkıntı yaşadığını gözlemlemiştir:

“Camidekiler Türk’tü, yabancıya kapalı değildi ama dersler Türkçeydi ve hep Türkler geliyordu. Ama gençler Danca’yı daha iyi anladıkları için bazen dersleri de Danca yapıyorlardı. Türk ve Müslüman gençler bile Danca’yı daha iyi anlıyorlardı. Diyanet oraya din görevlisi, vaiz, hatip yolluyor. Öyle de bir durum var. Azınlıklar bence dini daha iyi yaşıyor. Bir tane de Arap camisi var, çok daha büyük bir cami. Aslında ortak bir havuzdan yapılmış ama ismi Arap camisi. Çok güzel ve büyük bir cami yaptırmışlar orayı da Türk olsun Arap olsun başka milletler olsun benimsiyorlar. Cuma’ya oraya gidiyorlar. Orada dili hatırlamıyorum ya Danca ya İngilizce konuşuyorlar. Güzeldi o açıdan.”

Arap camisi olarak zikredilen yerde ise, yerel halkın dili olan Danca ya da yaygın olarak bilinen İngilizce dili hâkim olduğundan dolayı, farklı milletlerden Müslümanlardan oluşan daha çeşitli bir cemaat profili ortaya çıkmaktadır. Dil meselesi ortadan kalkınca değişen bu profil, İngiltere’de bir tekke zikrine katılan Nur’un tecrübesinde daha net gözlemlenmektedir. Dil bariyerinin kalkması ile bir seviyeye kadar kalkan kültür bariyeri ile beraber, gözlemcinin “British tekkesi” olarak adlandırdığı tekkeye gayrimüslimler dahi iştirak etmektedir. Bu tecrübeyi Nur şöyle aktarmıştır:

“Orada bir British tekkesine gittim, Pakistan tarikat tekkeleri değil farklıydı. En ilginç bu gittiğim British tekkesiydi. Müslüman olmuş bir arkadaşı vardı abimin hep o tekkeye gidiyormuş, biz de gittik. Gayrimüslimler de zikre katılıyor. Şeyh kalbi dinlemek, Allah’a kalp yoluyla bağlanmak üzere konuşmalar yapıyor. Sonra haftada bir gün 45 dakika boyunca kalbine dönüyorsun niyet ediyorsun: ben kalbime döndüm umarım kalbim de sana döner. Konuşurken çok İslami ifadeler kullanmıyor, çok genel ifadeler kullanıyor meditasyon yapar gibi. Şeyh takkeli sakallı, ama aslen British ve gelenler de şeyh İngiliz olduğu için geliyorlar herhalde. Yaratıcıma dönüyorum diyor, Allah demiyor. 45 dakika boyunca gözlerimizi kapatıyoruz ve hiçbir şey düşünmemeye çalışıyoruz. Sonrasında tecrübe aktarımı yapılıyor, herkes anlatıyor neler yaşadıklarını. Işıklar kapatılıyor. Arkadaş da bu şekilde Müslüman olmuş.

Hristiyan iken oraya meditasyon için gidip geliyormuş, sonra Müslüman olmuş. Tekkede gayrimüslimler vardı. Şeyh de herkese özel geri bildirim veriyor. Çok farklı bir ortam, çok güzel bir deneyimdi.”

Her ne kadar genelde camiler yukarıda bahsedilen dini ve ictimai fonksiyonlarını icra etseler de dışarıya daha kapalı, entegrasyonun sağlanmadığı camiler de vardır. Bunun bir örneğini Fransa’ya giden Büşra aktarmıştır. Bölgedeki Müslüman nüfusun fazla olmasına rağmen Paris’te çok az cami olduğundan yakınan Büşra, gittiği bir caminin bodrum katta bulunduğunu, kadınlara tahsis edilen bölümünün olmadığını ve kendisinin orada hoş karşılanmadığını anlatmıştır.

“Beklediğimden çok fazla Müslüman vardı. Ama hiçbir şekilde ezan okunmuyor oluşu, cami olmuyor oluşu... Kocaman bir şehir merkezinde iki tane cami var, şehrin diğer ucundaysan cami yok. Bir kere Google Maps’te cami bulup gitmiştim, apartmanın bodrum katı gibi bir yer ve kadın yeri yoktu. Çok hoş karşılanmamıştım, farklı bir tarikattı galiba. Anladığım kadarıyla biraz farklı tarikatlar var.”

Avrupa’daki camiler, birçok farklı fonksiyon icra eden mekanlar olarak öne çıkmaktadır. Batı toplumlarında yaşayan Müslümanların diğer Müslümanlarla tanışmasına, bir araya gelmesine ve dayanışma içerisine girebilmesine olanak sağlayan yerler olarak camiler, Müslüman cemaatin toplumsal ve bireysel birçok ihtiyacını gördükleri çok yönlü bir yapı olarak görülmektedir. Camiler günde beş vakit namazın ikame edildiği, Cuma ve Bayram namazlarının kılındığı, hutbelerin okunduğu dini bir merkez olmasının yanı sıra, İslami öğretilerin paylaşıldığı ve bir sonraki nesillere aktarıldığı bir eğitim merkezidir. Buna ek olarak, düğün, cenaze, taziye gibi buluşmaların da çoğunlukla camilerde organize edildiği gözlemlenmektedir. Ayrıca seküler devletlerin yasaları ile çelişen miras hukuku gibi meseleler de, Müslümanların başvurmaları durumunda şeriat kurallarına göre yine camilerde ele alınmaktadır. Bu açılardan değerlendirildiğinde, camiler Avrupalı Müslüman topluluklar için merkezi önem taşımaktadır.

Avrupa ülkelerindeki camilerin genellikle “Arap camisi, Pakistanlı camisi, Türk camisi” gibi milli isimlerle anıldığı gözlemlenmiştir. Buna ek olarak, bu camilerdeki

aktiviteler genellikle kendi dillerince (Arapça, Urduca, Türkçe gibi) gerçekleştirilmesi sonradan Müslüman olan Avrupalıların ve yeni nesil Müslüman çocukların camilerle ilişkisini azaltan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Dil bariyerini ortadan kaldıran camiler ve dini merkezlerde ise çok daha çeşitli bir cemaat profili oluşmakta ve bu yerler çok daha kapsayıcı mekanlar olarak öne çıkmaktadır. Bununla beraber, Avrupa'daki camilerde kadınların Türkiye'ye kıyas edildiğinde çok daha aktif rol oynadığı sıklıkla gözlemlenmiştir. Camilerde kadınlara daha geniş yerlerin ayrılması, kadınlara da camide itikafa girecek mekanların tahsis edilmesi, onlara özel ders ve sosyalleşme alanları tanınması Avrupa'daki camilerde kadınların ne derece aktif olduğunun somut örnekleri arasında sıralanabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA'DA İSLAM'A BAKIŞ VE İSLAMOFOBİ

Bu bölümde Erasmus programı dahilinde Avrupa'ya giden başörtülü lisans öğrencilerinin Avrupa'daki İslamofobi tecrübeleri incelenecektir. Katılımcıların dini kimlikleri dolayısıyla yaşamış oldukları olumlu ve olumsuz tecrübeler tahlil edilecek ve elde edilen veriler iki alt başlık altında değerlendirilecektir. Birinci başlıkta Avrupa ülkeleri kendi içlerinde kategorize edilerek analiz edilmiştir, bu kategorizasyon ileride daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır. İkinci başlıkta ise Avrupa toplumlarında farklı kesimlerin Müslümanlara olan yaklaşımları incelenmiştir. Toplumdaki eğitimli bireylerin ve dindar bireylerin tutumları bu kısmın odak noktasını oluşturmaktadır.

3.1 İslamofobi Olgusu: Tanımlar ve Gerçekler

Genel anlamıyla İslam'a karşı güçlü bir nefret ya da korku, özellikle siyasi bir güç olarak Müslümanlara yönelik düşmanlık ya da önyargı olarak tanımlanan İslamofobi terimi, 1997 yılında, İngiltere'deki Müslümanlar hakkında hazırlanan bir rapor sonrasında yaygınlık kazanmıştır.⁴² İslamofobi kavramı bu raporda "İslam'a karşı temelsiz bir düşmanlık ve bu bağlamda Müslümanların hepsi ya da çoğundan korkma ya da hoşlanmama" olarak ifade edilmiştir.⁴³ Rapora göre İslamofobi, yabancı düşmanlığı (xenophobia) ve anti-Avrupacılık (Euro-phobia) ile benzerlik göstermektedir. Yahudi karşıtlığının artması ile anti-Semitizm kavramsallaşmasının ortaya çıkması gibi, Müslüman düşmanlığının artması ile de bu düşmanlığı ve karşıtlığı ifade etmek için İslamofobi kavramı üretilmiştir.⁴⁴

İslamofobi kavramı etrafında şekillenen tartışmaların önemli bir ayrımı bu kavramın ırkçılık fikrine ve ırkçılık temelli ayrımlara ne ölçüde benzeştiği meselesidir. Konu ile

⁴² Özyürek, a.g.e, 36

⁴³ Runnymede Trust Commission, "Islamophobia: A Challenge for us All," 1997, Çev: Esra Özyürek

⁴⁴ Runnymede Trust Commission, "Islamophobia: A Challenge for us All," 1997

alakalı literatürün bir kısmında, İslamofobi temelli ayrımcılığın biyolojik ırk yerine kültürel farklılığa dayandığını ve adeta yeni bir ırkçılık çeşidi olarak nitelenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Irk ve kültür temelli farklılığın ayırım noktası ilkinin, yani kişinin etnik kökenini değiştirmenin bireyin kendisinin elinde olmaması, ikincisinin ise bireyin tercihi sonucu oluşan ve sonradan değiştirilebilir/dönüştürebilir yapıda bir kimlik olmasıdır. Bu bakış açısını savunan birçok düşünür, İslamofobi'nin diğer ırkçılık türlerinden ve Yahudi düşmanlığından dikkate şayan bir farkının bulunmadığını iddia etmekteledir.⁴⁵ Bu akımın temsilcilerinden Shooman'a göre "Müslümanlık, Müslüman olarak yaftalanmış insanların kaçamayacakları *ırksallaştırılmış* bir statüdür."⁴⁶ Bu fikrin karşısında ise İslamofobi'nin ırkçılık başlığı altında değerlendirilemeyeceğini çünkü ırktan farklı olarak dinin bir tercih olduğunu iddia eden araştırmacılar bulunmaktadır. Bu düşüncenin savunucusu olanlar, bu temel farktan dolayı İslamofobi ve ırkçılığı aynı çatı altında değerlendirmeyi son derece mantıksız bulmaktadırlar.⁴⁷

İslamofobi'nin tanım ve mahiyetine dair tartışmalar akademi içinde önemli olmakla beraber, bu kavramın günlük hayattaki izdüşümü ve özellikle Avrupa'da yaşayan Müslümanların yaşantılarında ne tür etkileri olduğu da üzerinde durulması gereken konulardan birisidir. Avrupa genelinde, özellikle de Kuzey ve Doğu Avrupa ülkelerinde İslamofobi'nin ne tür ve boyutta olduğu sosyolojik araştırmalara çokça konu olmuştur. Bu konudaki farklı çalışmalar, raporlar, anketler incelenecek olursa birçok boyutuyla incelenmesi gereken çok katmanlı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Araştırmalara geçilmeden önce, çıkan sonuçların gerçekleri ne kadar yansıttığı noktasındaki güvenilirliklerine iki sebepten dolayı temkinle yaklaşılmalıdır. Bunlardan ilki, katılımcıların anketlerde aslında sahip oldukları hakiki duygu ve düşüncelerini ne

⁴⁵ Özyürek, a.g.e, 36

⁴⁶ Shooman, "Islamophobie, antimuslimischer Rassismus oder Muslimfeindlichkeit? Kommentar zu der Begriffsdebatte der Deutschen Islam Konferenz," Aktaran: Esra Özyürek, Müslüman Olmak Alman Kalmak, 37

⁴⁷ Özyürek, a.g.e, 36

kadar gerçeğe mutabık yansıttıkları, “sosyal istenirlik yanlılığı”⁴⁸ (social desirability bias) neticesinde arzu edilen sonucu verme ihtimalleri zihinlerde soru işareti bırakmaktadır. Bununla beraber, negatif bir algıya sahip olan bireylerin bu olumsuz algılarına rağmen ayrımcılık yapmamayı ya da düşmanca davranmamayı tercih etmemeleri yahut bunu yapacak fırsat ya da ortamlarının olmaması da dikkate alınması gereken bir durumdur.

Batı toplumlarında İslamofobi incelenirken belirtilmesi gereken dikkat çekici hususlardan bir diğeri de, Avrupalıların İslam dini ve Müslümanlar arasında yaptığı ayrımıdır. İslamofobi tanımındaki İslam ve Müslümanların bir kefedede değerlendirilmesinin aksine, Avrupalılar Müslümanlara karşı çok daha ılımlı bir tavır gösterirken İslam’a karşı daha olumsuz olan çeşitli düşüncelere bölünmüşlerdir.⁴⁹ On beş Batı Avrupa ülkesinde yürütülen bir anket çalışmasında, katılımcıların Müslümanlar hakkındaki düşüncelerini anlamak için, Müslüman birisini aile bireyi yahut komşusu olarak kabul etmeye istekli olup olmadıkları sorulmuştur. Katılımcıların çoğu bu soruya olumlu yanıt vermişlerdir. Bununla beraber, İslam dininin ülkelerinin kültür ve değerine uyumlu olup olmadığı ve İslam’ın varlığını yaşadıkları toplumlarda kabul edip etmeme konularında hemfikir değillerdir. Katılımcılar, “İslam’ın temelde ülkelerinin kültür ve değerleri ile çeliştiği” önermesine neredeyse yarı yarıya olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır.⁵⁰ Bu sonuçlar, Avrupalıların zihnindeki Müslüman ve İslam ayrımını gözler önüne sermektedir. Avrupalılar genel olarak İslam dinine mensup olan Müslüman bireylere karşı pozitif bir yaklaşıma sahipken, İslam dinine karşı mesafeli durmaktadırlar.

⁴⁸ Mode Effects As a Source of Error in Political Surveys, ‘çevrimiçi’, <https://www.pewresearch.org>, Mart 2021

⁴⁹ In the U.S. and Western Europe, People Say They Accept Muslims, But Opinions Are Divided on Islam, ‘çevrimiçi’ <https://www.pewresearch.org>, Mart 2021

⁵⁰ In the U.S. and Western Europe, People Say They Accept Muslims, But Opinions Are Divided on Islam, ‘çevrimiçi’ <https://www.pewresearch.org>, Şubat 2021

Avrupa ülkelerindeki İslamofobi ve İslamofobi kaynaklı şiddet oranlarına bakıldığında ise durum pek de iç açıcı görünmemektedir. SETA Vakfı'nın senelik olarak yayımladığı Avrupa İslamofobi Raporu'nda (European Islamophobia Report), Avrupa'daki Müslümanlara yönelik gerçekleştirilen saldırıların günbegün artış gösterdiği belirtilmiştir. Fransa'da 2017 yılında 446 İslamofobik vaka belgelenmişken, bu rakam 2018 yılında %52'lik bir artışla 676'ya çıkmıştır.⁵¹ Bununla beraber, belgelenen vakaların aslında İslamofobi kaynaklı ayrımcılık ve saldırı olaylarının yalnızca bir kısmını oluşturduğu, gerçekte bu türden hadiselerin çok daha fazla olduğu öne sürülmektedir. Rapora göre, iş arayan Müslümanların %31'i geçmiş 5 sene içinde ayrımcılığa maruz kalmış ancak yalnızca %12'si yaşadığı ayrımcılık vakalarını rapor etmişlerdir. Müslümanların Avrupa'da maruz kaldıkları ayrımcılık, İslamofobi ve Müslüman karşıtı nefret suçu raporlarında gösterilenden çok daha fazladır.⁵² Almanya'da hükümetçe yayımlanan bir rapora göre, 2017 yılında 71 kere camilere, 908 kere ise Alman Müslümanlara yönelik saldırılar olmuştur. Alman devletinin resmi kayıtlarındaki rakamın 71 olmasına rağmen, sivil bir organizasyon olan DİTİB⁵³ bu sayıyı 101 olarak belirtmiştir.⁵⁴ Resmi kayıtlardaki nefret suçu gösterilerinin az olmasının sebepleri arasında, kurbanların resmi rapor etme mekanizmalarından haberdar olmamaları, kurbanların resmi otoritelere güven eksikliği ve raporlarının ciddiye alınmaması beklentileri, kurbanın sosyal izolasyondan yahut failden çekinmesi gibi etmenler gösterilebilir.⁵⁵

Bu bölümdeki ilk alt başlığı İslamofobi kaynaklı tavır ve tutumlardaki farklılıkları ortaya koymak üzere ülkeler Batı Avrupa ülkeleri ve Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri olarak iki gruba ayrılarak incelenen Avrupa ülkeleri oluşturmaktadır. Tarihsel arka

⁵¹ Gözde Bayar, "Anti-Muslim Racism in Europe on Rise in 2018: Report," 'çevrimiçi', <https://www.aa.com.tr>, Mayıs 2021

⁵² Enes Bayraklı and Farid Hafez, "European Islamophobia Report 2017," SETA, s.8

⁵³ Diyanet İşleri Türk İslam Birliği

⁵⁴ Enes Bayraklı and Farid Hafez, "European Islamophobia Report 2017," SETA, s.8

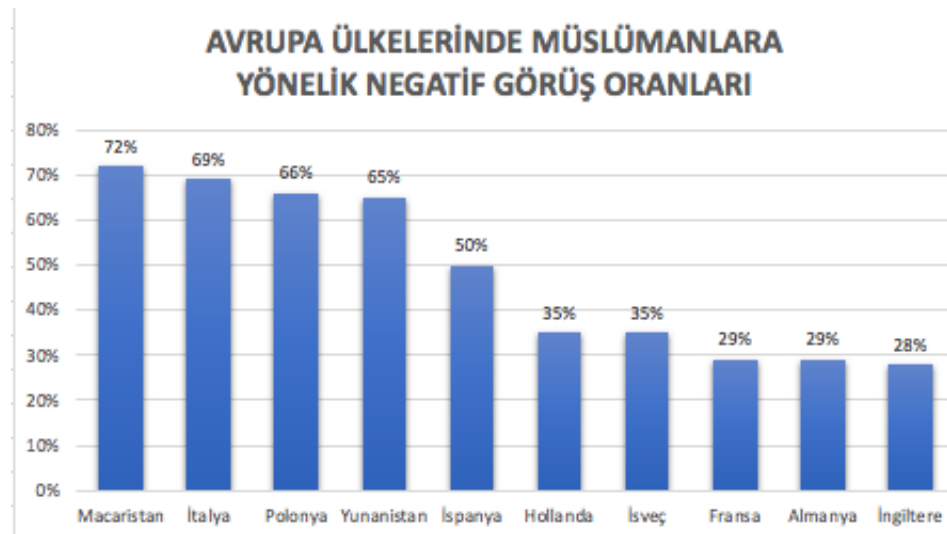
⁵⁵ Bayraklı and Hafez, *European Islamophobia Report 2017*, s.9

plan; siyasi, sosyal ve kültürel yapı açısından farklı özelliklere sahip bu iki gruptaki ülkelere giden katılımcıların da daha farklı tecrübelerle sahip olacakları tahmin edilmektedir; nitekim tecrübelerin mahiyeti katılımcının içinde bulunduğu toplumun yapısı ile yakından alakalıdır. İlk grubu İngiltere, Almanya, Fransa ve Danimarka; ikinci grubu ise Çekya, Slovenya ve Polonya oluşturmaktadır. Bu iki grubun birbirlerinden belli başlı birtakım farkları vardır. Öncelikle, bu gruplandırma Soğuk Savaş döneminde Batı ve Doğu Bloku olarak ayrılmış olan ülkelere göre yapılmıştır. Doğu Blokundaki komünist rejimin etkisi, kendisini liberal ve demokratik değerlerle tanımlayan Batı Bloku ülkelerinden oldukça farklıdır. Batı Bloku ülkelerindeki politikacılar, Avrupa'nın içinden geçtiği tarihi tecrübe neticesinde yaşanan faşizmin ideolojisinin ve ırkçılığın neden olduğu tahribatın tekrar vuku bulmaması için Avrupa Birliği'nin kurucu ilkeleri olan demokrasi, eşitlik, özgürlük, insan hakları gibi değerlere uygun siyasi ajandalar üretmekte; vatandaşlar ise gündelik hayat pratiklerini bu hâkim normlar üzerinden oluşturmaya çalışmaktadır. Bu durum istisnasız her alanda kendisini göstermese de, Batı Avrupa ülkelerinin kendilerini bu liberal değerler üzerinden tanımlamaları ve bu değerleri kendilerine referans almaları önem arz etmektedir. Nitekim yapılan araştırmalar da siyasi pozisyon olarak Avrupa Birliği'nin kurucu değerlerine yakın olduklarını ifade eden bireylerin, kendisini sağ kanatta değerlendiren kişilere kıyasla Müslümanlara daha pozitif düşüncelerle yaklaştıklarını doğrulamaktadır.⁵⁶

Batı Avrupa ile Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri aralarındaki ikinci fark, Batı Avrupa ülkelerinde Müslüman ve yabancı nüfus oranının Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine kıyasla çok daha yüksek olmasıdır. Bu durum, o ülke halkının Müslümanlarla ve diğer kültürlerle iç içe yaşamaya daha alışkın olmalarına, hatta öteki ile yakın ilişkiler kurabilmelerine olanak sağlamaktadır. Zira bu ülkelerde yaşayan dini ve etnik kökenli

⁵⁶ Michael Lipka, "Muslims and Islam: Key Findings in the U.S and Around the World," 'çevrimiçi', www.pewresearch.org, Temmuz 2021

azınlıklar, toplumun her kademesinde bulunmakta, farklı makam ve mevkilerde görev almakta, günlük hayatta aktif rol oynamaktadırlar. Bunun bir örneği, İngiltere’de 2016’da Pakistan kökenli Müslüman bir siyasetçi olan Sadiq Khan’ın, işçi partisinden milletvekili olarak seçilmesi olarak gösterilebilir. İkinci grupta yer alan ülkelerde ise, Müslüman ve yabancı nüfus oranı çok daha düşüktür. Bu toplumlarda çok kültürlülük ve çeşitlilik diğer gruba göre azdır. Yerel halk, günlük hayatlarında farklı kültürden kişilerle çok karşılaşmamakta ve farklılıklara maruz kalmamaktadırlar. Bu minvalde yapılan bir araştırmada, Avrupa’da 10 ülkeden katılımcılara Müslümanları nasıl gördükleri sorulmuştur. Verilen yanıtlar incelendiğinde ülkeden ülkeye katılımcıların Müslümanlar hakkındaki algılarının değişiklik gösterdiği gözlemlenmektedir: İtalya, Polonya, Yunanistan ve Macaristan’da çoğunluk Müslümanlara karşı hoş olmayan bir tutum içerisinde olduklarını belirtirken; Fransa, Almanya ve İngiltere’de Müslümanlar hakkında olumsuz algıya sahip olanların oranı daha azdır. Özetlemek gerekirse, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde, Batı Avrupa ülkelerine kıyasla, Müslümanlar hakkında negatif görüş ve tutumlara sahip olanların oranı daha fazladır.⁵⁷

⁵⁷ Michael Lipka, “Muslims and Islam: Key Findings in the U.S and Around the World,” ‘çevrimiçi’, www.pewresearch.org, Mayıs 2021

*Tablo 2: Pew Research Center'in yayınlamış olduğu farklı Avrupa ülkelerinde Müslümanlar hakkındaki görüş farklılıkları*⁵⁸

Katılımcıların büyük çoğunluğu, sıklığı ve rahatsızlık verme derecesi değişmekle beraber, dini kimliklerinden dolayı düşmanca bir tavır ya da ayrımcılıkla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Bu tutumlar; sözlü taciz, rahatsız edici bakışlara maruz kalma, alay edilme, ayrımcılığa maruz kalma gibi tecrübeler olarak sıralanabilir. Bununla beraber, katılımcılardan hiçbirisi, zaman zaman bundan korkmakla beraber, fiziksel bir tacizle karşılaşmamıştır.

Özelde İslamofobi ve daha geniş çapta yabancı düşmanlığı incelenirken, veriler iki ana başlık altında değerlendirilecektir:

1. Ülkelerin Sınıflandırılması: Batı Avrupa – Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri
2. Farklı Toplumsal Gruplarda İslamofobi

3.2 Ülkelerin Sınıflandırılması: Batı Avrupa – Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri

Avrupa, onlarca farklı ülkeden oluşan bir kültürü temsil etmektedir. Avrupalıların çoğu, Avrupa'yı Avrupa yapan ve diğer medeniyetlerden ayıran ortak özelliklerinin olduğuna inanmaktadır. Dışarıdan bakıldığında da “Avrupa” ya da “Batı” olarak görülmesini sağlayan temel birtakım özellikleri olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar bu ülkeler geniş bir Avrupa yahut Batı medeniyeti büyük çatısı altında toplanmış olarak değerlendirilebilse de farklı tarihleri olan farklı ülkelere oluşmakta, ülkeden ülkeye hatta bir ülkenin içinde bölgeden bölgeye sosyal yapı, kültür, toplum profili gibi unsurlar farklılık gösterebilmektedir. Bu durum, çeşitli Avrupa ülkelerindeki bireylerin farklı kültür ve değerlere karşı tutumlarını etkileyebilmektedir. Avrupa ülkelerinin

⁵⁸ Wike Richard, Bruce Stokes, and Katie Simmons, “Europeans Fear Wave of Refugees Will Mean More Terrorism, Fewer Jobs,” ‘çevrimiçi,’ www.pewresearch.org, Mayıs 2021

soğuk savaş döneminde Doğu ve Batı bloğu ülkeleri olarak ayrılmasına sebep olan tarihi tecrübesi sonrası bu ülkelerde ortaya çıkan siyasi, sosyal ve kültürel yapı İslamofobi çalışmaları açısından dikkate değer bir ayrıma işaret etmektedir. Nitekim Pew Research Center tarafından yürütülen bir araştırmaya göre Müslümanlara karşı olumsuz tutum ve davranışlar Batı Avrupa ülkelerine göre Doğu Avrupa ülkelerinde daha yaygındır.⁵⁹ Bu bölümde katılımcıların tecrübeleri bu ayrım çerçevesinde mercek altına alınmıştır. Yakın geçmişteki siyasi rejim, çok kültürlülük açısından farklı tarihi tecrübeleri olan bu iki grup ülkelere giden katılımcıların, İslamofobi tecrübelerinin birbirlerinden farklı olması beklenmektedir. Daha liberal siyasi politika güdülen, farklı kültürlerin toplumsal olarak daha çok kabul gördüğü ilk gruptaki ülkelere giden katılımcıların bu ülkelerde daha olumlu tecrübeler yaşayacakları; kültürel olarak dışarıya kapalı, etnik ve kültürel çeşitliliğin ilk gruba oranla daha az olduğu ikinci grup ülkelere giden katılımcıların tecrübelerinin ise birinci gruba oranla nispeten daha olumsuz olacağı beklenmektedir.

Erasmus programına katılan öğrencilerin gitmeyi en çok tercih ettikleri ülkelerin başında İngiltere gelmektedir. Öğrenciler İngiltere'yi öncelikli olarak seçmelerinin sebebini; eğitim ve ülke dilinin en iyi bildikleri yabancı dilleri olan İngilizce olması ve İngiltere'deki üniversitelerin Avrupa'daki diğer üniversitelere kıyasla daha iyi bir eğitim sunduğuna inanmaları olarak göstermektedirler. Mülakatlarda, İngiltere'ye giden katılımcıların tamamı oldukça pozitif bir Avrupa tecrübesine sahip olduklarını açıkça belirtmişlerdir. Bu katılımcıların bazıları, Batı tecrübesinden ve seyahatlerinden önce, Batı'daki İslamofobi'den kaynaklı ailelerinde ya da kendilerinde birtakım endişelerin var olduğunu, ancak bu kaygılarının yaşadıkları olumlu tecrübeler ile boşa çıktığını, Batı'nın "hiç de öyle bir yer olmadığını" ifade etmişlerdir.

⁵⁹ Eastern and Western Europeans Differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues, 'çevrimiçi,' <https://www.pewforum.org>, Mayıs 2021

Lisans hayatının bir dönemini İngiltere’de geçiren Şeyma, gitmeden önce dini kimliğinden dolayı “olumsuz bir şey yaşar mıyım” diye endişelendiğini ve insanların kendisine soğuk davranacağını düşündüğünü söylemiş, ancak orada yaşadığı süre boyunca insanların son derece hoşgörülü ve nezaketli davrandıklarını şöyle ifade etmektedir: *“Otobüse biniyorsunuz, her bileti bastığınızda şoför teşekkür ediyor. Sistemsel olarak, kültürel olarak nezakete dayalıdır. Kendi içlerinde en azından, politik olarak olmasa da. Gerçi belki politikaya girsem orada da bir algı kırılması yaşayacağım. Ben soğukluktan ziyade nezaket gördüm.”* Şeyma’nın söyleminde, İngiltere hâkim kültüründeki geçerli kodun, muhatabın kimliğine bakılmaksızın nezaket göstermek olduğu geçmektedir. Bireyler kendi duygu ve düşüncelerini bir kenara bırakıp en azından dışlarından olumlu bir tavır takınmaktadırlar. İngiltere’de insanların güler yüzlü olması, Türkiye’den İngiltere’ye gidenlerin sıklıkla dikkatini çeken bir durumdur. Türkiye’deki “mutsuz” memurlarla⁶⁰ kıyasla oradaki devlet görevlilerinin güler yüzü, katılımcılara güven vermekte ve öteki ile arasındaki muhtemel gerilimi azaltmakta hatta yok etmektedir. Şeyma’nın sözlerinde dikkat çeken ikinci bir husus ise, bireysel tecrübe ve öteki ile direkt etkileşim neticesinde katılımcının sosyal ve kültürel alanda yaşadığı algı kırılmasının, halihazırda negatif bir algıya sahip olduğu siyaset alanında da muhtemel olarak gerçekleşeceğini ve bu örnekten yola çıkarak, siyasi alana girdiğinde belki de dışarıdan bakınca göttükleri sömürgeci ve savaş yanlısı politikaların aslında öyle olmadığını fark edeceğini düşünmesidir. Öteki ile etkileşimin algı değişiminde ne derece etkili olduğunun bir örneğini teşkil eden bu düşünce, ötekine ya da ötekinin kültürüne göre çok daha somut olan siyasi politikalar ve sonuçları (savaşlar, sömürge düzeni vb.) hakkındaki algısını dahi sorgulamaya sevk etmiştir.

⁶⁰ Muhterem Altın, “Devlet Memurluğunun Sosyolojisi,” *The Journal of Social Science*, September 15, 2020, <https://doi.org/10.30520/tjsosci.784384>.

2019 yılında İngiltere'ye giden Nur ise, İngiltere'deki 4 aylık tecrübesi hakkında Şeyma ile benzer pozitif tecrübeler aktarmıştır. “Olumsuz bir anım yok benim” diyen Nur, İslamofobi ile karşılaşmadığını aksine insanların kendisine son derece içten davrandıklarından bahsetmiştir. Bunu örneklendirirken, başörtüsü ile dikkat çekmenin de ötesinde, dini bir pratiği yerine getirmek suretiyle görünürlüğü bir üst seviyeye taşıyarak, kamusal alanda defalarca namaz kıldığını, her seferinde yanından geçen insanların ona gülümseyerek yollarına devam ettiklerini ve bunun onu çok rahatlatığından bahsetmiştir. Aldığı tepkilerin her zaman olumlu olması ve yalnızca bir kere kendisine garipçe bakan birileri olmasına rağmen, yine de yalnız başına namaz kıldığı vakit içindeki tedirginlik hep devam etmiş, olumsuz bir tepki almaktan çekinmiştir:

“Çok çeşitli yerlerde namaz kıldım. Metronun içinde, geçişinde, bir insanın evinin önünde, müzenin önünde. Her seferinde çok güzel bir şeydi, bir kere Oxford'da namaz kılarken karşıdan gelen insanların garip garip baktığını hatırlıyorum. Ama öbür yerlerde hiç kötü bir bakışla karşılaşmadım; namazı bitirdikten sonra gülümseyip geçiyorlardı. British Museum'da namaz kılarken güvenlik görevlisi yanımdan geçti, beni uyaracak mı diye tedirgin oldum. Namazdan sonra sırtımı sütuna dayadım, yine geçti ve selam verdi. Sırtın ağrımaz mı, içerde koltuklar var oraya uzanabilirsin, dedi. Çok içtendi. Çoğunluğu çok olumluydu ama olumsuz çıkacak biri bile bana zarar verebilirdi. Çok umarsız olabiliyorlar insanlara zarar vermek hususunda, ya bir psikopata denk gelirsem... Onun için hep sakın yerlere gitmeye çalışıyordum. Yine de namaz kılarken iyi hissettiğimi düşünüyorum, çünkü muhakkak bir kişi bana gülümserdi ve bu bana yeterdi. O açıdan güzeldi.”

İngiltere'nin demografik yapısı incelenecek olunursa, 2014 yılında yapılan bir istatistik çalışmasına göre Birleşik Krallık'ta 64,6 milyon insan yaşamakta, bunların %87,2'sini (56,2 milyon) beyaz İngilizler oluşturmaktadır. Geri kalan %12,8'i ise farklı etnik gruplardandır. Dini gruplara bakıldığında ise, 2011'de yapılan çalışmaya göre toplumun %59,3'ü kendisini Hristiyan olarak tanımlamakta, onu %25,1 ile herhangi bir dine mensup olmayanlar takip etmektedir. Bu iki gruptan sonra ilk sırada ise, %4,8 ile Müslümanlar yer almaktadır (2.706 milyon). Hinduların toplumdaki yüzdesi %1,5, Sihler 0,8 ve Yahudiler ise %0,5'tir.⁶¹

⁶¹ Ethnicity and religion statistics, 'çevrimiçi', <https://irr.org.uk>, Aralık 2021

Erasmus ile Almanya'ya giden katılımcılar da genel olarak olumlu geri bildirimde bulunmuşlardır. Almanya'ya Erasmus kapsamında bir dönem okumaya giden Nurdan, seyahatinden önce Almanya'da başörtülü olarak yaşayacak olmasından dolayı sözlü tacizle karşılaşma gibi endişelerinin olduğunu belirtmiş ancak Almanya'da bu kaygısının azaldığını aktarmıştır:

“Gitmeden önce daha tedirgin hissediyordum gittikten sonra o anlamda biraz rahatladım. Evet bakışlar var başörtülü olduğunu her an hissediyorsun ama tedirginliğim azalmıştı. Sözlü bir tartışma ya da hakaretle karşılaşabilirim diye düşünmüştüm. Çünkü giden bazı arkadaşlarım bazen böyle şeyler anlatabiliyorlardı. Biraz tedirgindim. Çok çok tedirgin gitmedim ama o kadar büyütülecek bir şey yokmuş.”

Almanya'da bulunduğu Tübingen şehrinin nispeten daha küçük bir şehir olmasından dolayı çok fazla başörtülü olmadığını aktaran Nurdan, bu şehirde başörtülü olduğunu kendisine hatırlatan bakışlarla her daim karşılaştığını belirtmiştir. Bununla beraber daha kozmopolit bir şehir olan Berlin'de kendisini çok daha rahat hissettiğini anlatmıştır. Nurdan Müslümanların, Türklerin ve diğer farklı milliyet ve dinden bireylerin bu şehirde sayıca fazla olmaları, Berlinlilerin farklılıklara daha alışkın ve hoşgörülü olmalarını sağladığı kanaatindedir:

“Tübingen'de başörtülü olduğumu çok sıklıkla hissediyordum. Berlin'de de baya vakit geçirdim. Berlin'de daha rahattım çünkü çok fazla Türk var ve başörtülülere çok alışkınlar, çok farklı tip ve uyuktan insan var. Biraz daha rahat oluyorsunuz başörtünüzün olduğunu unutabiliyorsunuz. Ancak benim yaşadığım şehir çok küçük bir şehirdi ve okul dışında birkaç kere başka bir başörtülü ile karşılaştım.”

Almanya'daki kalışı boyunca karşılaştığı “bakış”lardan mülakat boyunca sıklıkla söz eden Nurdan, bu bakışları olumlu, olumsuz ve nötr/meraklı bakış olarak da kategorize etmiştir:

“Bakışlarla çok karşılaşıyorsunuz, sürekli bakışlara maruz kalıyorsunuz. Çoğunluk aslında daha meraklı bakış atıyorlar. Bir insanın örtülü olması ve isteyerek örtünmesi merak uyandırıyor. Bir kısmı olumsuz bakışlar oluyor. Almanya'ya kadar gelmişsin hala başörtü mü takıyorsun, neden ülkemde bu kişiler var gibi bakışlara maruz kalabiliyorsunuz. Olumlu hissettiğim bakışlar da oldu. İnsan farklı uyuktan insanlar, öğrenciler görmeye mutlu da oluyorlardı. Üniversitenin şehri diyorlardı Tübingen için; çünkü her yerde kampüsleri var ve öğrenciler her yerde. Onun için yabancı ülkelere gelen kişilerin olması insanlar tarafından olumlu karşılanıyor gibi hissettim.”

Almanya'daki süresi boyunca net bir olumsuz tecrübe yaşamadığını belirten Nurdan, Almanca bilmemekten kaynaklı birkaç problemle karşılaştığını anlatmıştır. Karşılaştığı birtakım insanların İngilizce konuşabildikleri halde ısrarla Almanca iletişim kurmaya çalışmaları gündelik hayatında Nurdan'ı kaygılandıran bir durumdur. Bununla beraber Almanca bilmemesinin kendisini bazı rahatsızlık verici durumlardan da kurtardığını düşünmektedir. Kendisine söylenen olumsuz cümleleri, hatta hakaretleri Almanca bilmediği için anlamadığını düşünen Nurdan, Almanca bilen diğer arkadaşlarının park gibi kamusal alanlarda daha fazla sözlü saldırıya maruz kaldığına parmak basmıştır:

“Parkta yürürken hakaret edebiliyor yanından geçen birisi, sırf başörtünden dolayı bir şey söyleyebiliyor. Acaba Almanca bilmeyişim beni korudu mu diye aklıma geliyor. Almanya da alkol problemi vardı, evsizler de var. Parkta vs. sesli konuşabildikleri için üstüme almıyordum ama kızlar diyordu bana yine biri hakaret etti başörtülü olduğum için diye. Almanca bilenler böyle şeyler yaşayabiliyordu. Acaba Almanca bilmemem bana bu rahatlığı sağladı mı bilmiyorum.”

Almanya'ya giden bir diğer katılımcı olan Merve ise Berlin'de kendisini güvende hissettiğini, dini kimliğinden dolayı kaygı duymadığını belirtmiştir. Bununla beraber başörtülü bir birey olarak daha görünür olması, Almanya'da tek başına olmasından kaynaklanan yahut تنها yerlerde yalnız başına yürürken hissettiği endişeyi arttırmıştır. Merve pozitif bir Almanya tecrübesi geçirdiğini ifade etmiş bununla beraber başına gelen iki İslamofobi kaynaklı hadiseyi geldiğini anlatmıştır:

“İki sefer şöyle bir şey oldu. Metro beklerken biri yanıma gelip neden başını örtüyorsun, dedi. Çok tedirgin oldum ve yalnız olduğum için kendimi tehdit altında hissetmişim. Bu konuşma nereye gidecek ve yabancı biriyle niye özel bir şeyi konuşuyorum diye düşünmüştüm. O kadar iyi Almanca konuşmuyordum ve sonrasında ne gelecekti? Kişisel alanım ihlal edilmiş gibi hissetmişim, kısa cevaplar vermeye çalışmışım. Bu Müslüman olduğumu gösteriyor, çünkü Müslümanım, dediğimi hatırlıyorum. Metronun içinde de bir kadın sinirli bir şekilde neden başörtü takıyorsun diye sordu, merhaba bile dedi mi emin değilim. İkimiz de metroda ayaktaydık. Ben de aynı cevabı verdim. Bu ne anlama geliyor, Müslüman olduğum anlamına geliyor... Sonrasında yerimi değiştirdim. Daha sinirli gibi gözüküyordu. Güvenlik endişesi yaşadım ve tehdit altında hissettim.”

Yaşadığı bu diyalogların kendisini endişelendirdiğini ve rahatsız ettiğini ifade eden Merve, kendi giyim tercihinin yabancı insanlar tarafından sorgulanmasını “kişisel alan ihlali” olarak değerlendirmiştir. Bu olayda “başına ne geleceğini kestirememiş” ve

kendisi ile negatif bir tutum ile etkileşime geçen kişilerden ve o mahalden uzaklaşmayı tercih etmiştir.

Danimarka’da bir dönemini geçiren Beyza ise Danimarka’da kendini adeta “evinde” hissettiğini ifade etmiş, Danimarka’da öne çıkan hissiyatının “güven duygusu” olduğunu belirtmiştir. Buna ek olarak Danimarkalıların ayrımcı olmadıklarını ve özellikle başörtü hususunda hassas davrandıklarına dikkat çekmiştir. Erasmus süresince turistik amaçlı olarak bulunduğu Fransa’da çok farklı ve olumsuz tecrübeler yaşadığını belirten Beyza, kendisini Danimarka’da güvende hissettiğini aktarmış ve bu durumu ülkenin refah seviyesi ile ilişkilendirmiştir:

“Danimarka refah seviyesi çok yüksek bir ülke ve suç oranlarının da çok yüksek olduğunu sanmıyorum. Sokakta yürürken o güveni veriyor. İnsanlar da ayrımcı değiller, sokakta soru sorunca güler yüz ile cevaplıyorlar. Ayrıca başörtü konusunda da ülkede Araplar ve Türkler olduğu için İslam’ı ve Müslümanları, Müslümanların hassasiyetlerini biliyorlar. Aynı süreçte Fransa’ya gitmiştim oradaki insanlar olumlu yaklaşmıyorlardı, başörtülü olduğum için kötü deneyim yaşıyorlardı. Danimarkalılar ise güler yüzlü, yakınlık çok kurmuyor ama insani seviyeyi koruyor. Bu bana Danimarka ve Danimarkalıların güvenli bir yer olduğunu ve ayrımcı olmadığı algısını veriyordu.”

Ülkelerindeki Müslüman popülasyonun varlığının, Danimarkalıların diğer kültürler ve bilhassa Müslümanlar hakkında bilgili ve hoşgörülü olmasına vesile olduğunu düşünen Beyza çok kültürlü toplumlarda kendisini daha rahat hissettiğini anlatmıştır:

“Ben Kopenhag’da kaldım, çok kozmopolit, her milliyetten insan vardı. Küçük bir ülke olmasına rağmen çok fazla işçi göçü alıyor. Asyalı çok var, Çinliler ve başka milliyetler... Müslümanlar var. Farklılığın getirdiği bir saygı çerçevesinde ilerliyor orada işler. Ben hiç “öteki”lik yaşamadım, hiç hissetmedim. En azından yüzeysel manada İslamofobi gibi bir şey yoktu. Ama belki İslami pratikleri görseler, biraz daha radikal yaşasan sıkıntı olur diye tahmin ediyorum. Müslümanlar ve Danimarka vatandaşları karşılıklı dikkat etmeye çalışıyorlar, sınırları konuyorlar, mesela Müslüman göçmenler de hep Danca konuşuyor.”

Beyza’nın söyleminde karşılıklı saygı çerçevesinde ilerleyen ilişkilerde kültürler arası sorunların olmadığı ya da çok az olduğu öne çıkmaktadır. Beyza, etnik çeşitliliğin olduğu Danimarka toplumunda Müslüman bir öğrenci olarak kendisini yabancı ve “öteki” hissetmemiştir.

Batı Avrupa ülkeleri arasında konumlandırılan Fransa'ya giden katılımcılar ise hoşgörölü ve güvenli bir Avrupa ülkesi bulma beklentilerinin boşa çıktığını, ayrımcılık, ırkçılık ve eşitsizliğı, dini kimliklerinin tezahürü olarak başörtölü bir birey olmalarından dolayı Fransa'da çokça gözlemlediklerinden ve deneyimlediklerinden bahsetmişlerdir. Müslüman bir erkek olarak gidilse fark edilmeyeceğinden ama başörtölü olmasından ötürü direkt dikkat çektiğinden bahseden Büşra, ırkçılığın günlük hayatın içinde, markette, sokakta, metroda bakışlardan dahi hissedildiğinden, devlet görevlisi polislerin kendisine ayrımcılık yaptığından ve kendisini kandırmaya çalıştığından bahsetmiştir:

“Beklemediğim şey eşitsizlik ve aşırı ırkçılık. Bu hiç hayal ettiğim bir şey değildi, bu kadar ırkçı olunmaz diyordum. Bakışlardan hissediliyor, markette bile hissediliyor. Bakıyorsun başkalarına gülümsüyorlar sana üstten bakıyorlar. Ortada hiçbir şey yokken polis sen burada ne yapıyorsun, diye sorabiliyor, biletine tekrar bakayım diyor. Bu hep başörtölü olduğum içindi. Polis ve otorite bunları yapıyor. Bir kere bilet aldığım kişiyi hatırlıyorum en pahalı bileti vermek için elinden geleni yapıyordu. Ben sana ucuz bileti vermeyeceğim, diyordu.”

Yaşadığı bir diğer olayda ise bir Fransız, kendisine karşı yaptığı kötü muamelenin Müslüman kimliğinden kaynaklandığını açıkça ifade etmiştir:

“O zamanlar sarı yelekliler eylemi vardı. Metro çok kalabalıktı ve çok sıra vardı. Ben de okula yetişmeye çalışıyordum. Orada bir kadın sıranı bekle dedi, ben de ben sizden önce geldim diye cevap verdim. Sen Müslümansın sen bekle ben geçeyim gibi bir şey dedi. O sözden birkaç kişi rahatsız oldu direkt bize döndüler, başka bir kadın beni yanına çekti büyük ihtimalle Müslümandı. Böyle şeyler çok oluyor, dedi.”

Bir diğer örnekte ise, Fransızların soğuk yapılarına rağmen diğer Fransızlara daha yardımsever davrandıkları ancak yabancıların sorduğı sorulara cevap vermekten kaçındıkları vardır:

“Fransızların çok soğuk olduğunu bilerek gittim, gerçekten de öyleymiş. Kendi aralarında da mesafeliler. Ben soru sorduğumda ya da yardım istediğimde benimle ilgilenmiyorlardı ama bir Fransız bir şey sorduğunda büyük ihtimalle daha çok cevap verip sorununu halledebiliyordu, buna şahit oluyordum. Ben sorduğumda cevap vermek istemediğini söyleyenler de oluyordu.”

Avrupa’da en yüksek Müslüman nüfus oranına sahip ülke olan Fransa ise (5,720,000 Müslüman, toplumun %8.8’i⁶²) bu gruplandırmada Batı bloku ülkeleri arasında olmasına ve çok kültürlü toplum sınıfına düşmesine rağmen, gerçekleştirilen mülakatlarda İslamofobi ve yabancı düşmanlığının oldukça sık deneyimlendiği bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı Avrupa’nın diğer ülkelerine kıyasla Fransa’da yabancı düşmanlığı temelli tecrübelerin sıklığı nasıl izah edilebilir? Bu soru akla ilk olarak özellikle 11 Eylül sonrası ulusal ve uluslararası düzeyde tecrübe edilen hadiselerin ve bu hadiselerin yol açtığı İslamofobi dalgasının yükselişini getirirse de bu durumu ve nedenlerini anlamak, Fransa’nın tarihi, sosyal ve politik alandaki Fransa’ya has bazı özellikler incelenmeden mümkün görülmemektedir. Zira her ne kadar İslam ve Müslümanlar hakkındaki negatif algı 11 Eylül saldırılarına dayandırılrsa da, bu alanda yapılan araştırmalar bu algının daha önceye dayandığını göstermektedir.⁶³ Abdelkader Engy’ye göre, Fransızların bu negatif algıları, ülkenin Arap ve Müslümanları sömürgeleştiren tarihi rolü ile alakalı olarak 30 yıldan uzun bir süre önce Kuzey Afrika’dan gelen göçmen akını ile alakalıdır.⁶⁴

Cezayir’in sömürgeleştirilmesi sürecinde, Fransa’nın bir devlet politikası olarak uyguladığı “anavatan”dan sömürge topraklarına gönderilen yerleşimciler, 1954-1962 yıllarında Cezayir Bağımsızlık Savaşı sürecinde ve bağımsızlığını kazanması sonrasında Fransa’ya geri dönmek durumunda kalmıştır. Yaklaşık 900.000 Fransız’ı içeren bu nüfus hareketliliğinin savaştan yeni çıkmış bir ülke olan Fransa ekonomisi için bir yük oluşturacağı tahmin edilebilir. Henüz böyle bir kitlesel göçün üzerinden fazla vakit geçmemişken ikinci bir göç dalgası bu sefer Cezayir asıllı Müslüman göçmenlerin artan sayılarda Fransa’ya gelmesi ile perçinlenmiştir. Yakın tarihlerinde savaş tecrübesi geçirmiş iki milletin mensuplarının aynı toplumda bir arada yaşama

⁶² Conrad Hackett, “5 Facts About the Muslim Population in Europe,” ‘çevrimiçi,’ <https://www.pewresearch.org>, Mart 2021

⁶³ Abdelkader Engy, “A Comparative Analysis of European Islamophobia: France, UK, Germany, Netherlands, and Sweden,” *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law* 16 (2017).

⁶⁴ Engy., a.e

durumunda kalmaları, aralarında tahmin edilebilir gerilim ve önyargıların çıkmasına sebep olmuştur. Fransız milleti, diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak savaş yaptığı bir ülke vatandaşları ile yakın ilişki kurmuş, Fransızlar ve Müslümanlar arasındaki gerginlik ve uyumsuzluk körüklenmiştir.⁶⁵

Fransa'yı diğer Batı ülkelerinden ayıran bir diğer özellik de Fransa'daki farklı dini ve etnik gruplara yönelik devlet politikalarındaki farklılıktır. Bu politikaların başında Fransız tarzı laiklik ilkesi ve Fransa'nın vatandaşlık anlayışı gelmektedir. Kökenleri Fransız ihtilali sonrası kurgulanan devlet-kilise ilişkisine dayanan bir siyasi ve sosyal düzen fikri olarak laiklik, toplumsal birlikteliğin en önemli unsurlarından birisi olarak kabul edilmektedir. Devletin dini inançlar karşısındaki tutumunu belirleyen Fransız tarzı laiklik anlayışı, bütün dinlerin kamusal alanda dışavurumunu reddederek dini, özel ve bireysel alana münhasır kılmıştır. Kamusal alanda farklılık arz eden herhangi bir dini simge, laiklik ve eşitlik ilkesinin uygulanmasını engelleyen, toplumun birlik ve düzenini bozan ve toplumu parçalayıcı unsurlar olarak değerlendirilmiştir.⁶⁶

Fransa'nın vatandaşlık anlayışı ise, kan bağıını esas alan Alman kimliğinden yahut her türlü farklılığın üzerinde yeni bir kimlik olarak inşa edilen Amerikan kimliğinden farklı olarak, Fransa topraklarında yaşayan ve Fransız değer ve kültürünü benimseyen herkesi vatandaş saymaktadır. Fransa'da cumhuriyetin merkezinde bulunan laiklik ilkesi ile birlikte düşünüldüğünde, Fransız laikliğini içselleştirerek ona uygun davranmayı reddeden, farklılık hakkı talep eden göçmenler, eşitlikçi ve tek tipçi toplum hayaline mugayir bir konumda durmakta ve bu kapsamda Fransız ulusal kimliğine adeta meydan okumaktadırlar. Bununla beraber, özellikle Müslüman Fransızların yahut göçmenlerin kamusal alandaki görünür olmak kaydıyla laiklik ilkesine ters düşen eylemleri, Fransa toplumsal hafızasındaki din ve devlet gerilimlerini de hatırlatan ve Fransa'nın Katolik

⁶⁵ Bu noktada İngiltere-Hindistan ilişkisi alternatif bir tarihi tecrübe olarak düşünülebilir.

⁶⁶ Kastoryano, **Kimlik Pazarlığı**, 64-67

kilisesi ile Fransa Cumhuriyetinin seküler bireyleri arasındaki uzun çekişmeleri ile geçen, laiklik tarihini akıllara getirmekte, Hristiyanlık karşısında kazanılan savaşın İslam karşısında yenilme korkusunu oluşturmaktadır.⁶⁷

Bu bağlamda, göçmenlerle olan ilişkiler, Fransız ulusunu, ulusal kimliğini ve onun yapı taşlarından biri olan laiklik ilkesini korumak ve uygulamak amacıyla şekillenmektedir. Farklılıklara müsamaha göstermek yerine aynı hak ve özgürlüklere sahip olan bireylerden oluşan ve mutlak eşitlikçiliği esas alan bir ulus anlayışı benimseyen Fransa; etnik yahut dini kimlik farklılıklarının kamusal alanda görünür olması, ulusal kimliği tehlikeye atması sebebiyle tepki çekmekte ve azınlıklar ile devlet arasında gerilime sebebiyet vermektedir.⁶⁸ Başörtü, peçe, takke gibi dini kıyafetler yahut gündelik hayattaki dini pratikler kamusal alanda sağlanmaya çalışılan nötrlüğe bir tehdit olarak algılanmaktadır. Laikliğin uygulanması yolunda, 2004 yılında herhangi bir dini sembol ve kıyafetin okullarda giyilmesi yasaklanmıştır.⁶⁹ İslam'ın diğer dinlerle karşılaştırıldığında, başörtü takmanın yetişkin kadınlar için farz olması gibi dini yükümlülükleri sebebiyle çok daha görünür olması, yahut mesai saatlerinde namaz kılmak gibi dini vecibelere gündelik hayatta yer verilmesi gerekliliği; başka bir deyişle İslam'ın gündelik hayatta kendisine yer açan, gündelik pratikleri şekillendiren bir misyona sahip olması, Fransa'nın seküler değerleri ile çelişki meydana getirmektedir. İslam ve Fransız değerleri üzerine yapılan bir araştırmada, Fransızların %46'sı İslam'ın ülkelerinin değerleri ile uyumsuz olduğunu düşündüklerini belirtmektedir.⁷⁰ Eğer İslam, bu pratiklerden soyutlanmış olsa bireylerin inanç boyutunda neye iman ettikleri Fransa devletini ve toplumunu ilgilendirmemektedir. Ancak dinin kamusal alandaki görünürlüğünü Fransız değerlerine ve ideal Fransız toplumuna uygun bulunmaması sebebiyle Fransa'nın diğer Batı Avrupa ülkelerine kıyasla farklı bir konumda olduğu

⁶⁷ Kastoryano, a.g.e, 170-171

⁶⁸ Kastoryano, *Kimlik Pazarlığı*. a.g.e, 217

⁶⁹ Secularism and Religious Freedom, 'çevrimiçi' <https://www.diplomatique.gouv.fr/en/>, Kasım 2021

⁷⁰ Alice Tidey, "Nearly half of French and Germans think Islam clashes with their values: survey," 'çevrimiçi', <https://www.euronews.com/>, Kasım 2021

düşünülebilir. Başörtü ve peçe kullanımı gibi İslami sembolleri okullarda, iş yerlerinde ve kamusal alanda yasaklanmasının kökeninde yukarıda bahsedilen vatandaşlık anlayışı ve laiklik ilkesi bulunmaktadır.⁷¹

Ülkelere göre gruplandırmadaki ikinci grubu oluşturan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine bakılacak olunursa, bu ülkelerdeki birtakım tarihi, kültürel, politik ve ekonomik faktörler bu ülke vatandaşlarını yabancılara ve Müslümanlara karşı daha düşmanca bir tavır içerisinde olmaya yöneltebilmektedir.⁷² Komünist rejim yıllarında, marketlerde dahi farklılıklara tahammül göstermeyen, özel mülkiyet hakkı vermeyerek mutlak bir eşitlik ve tek tipleştirme politikaları güdülen bu ülkelerdeki halklar, Batı Avrupa ülkelerinin aksine çok kültürlülüğe kapalı olmaya, milliyetçi tavırlar takınmaya ve kendisinden farklı olanlara, sınırları dışındakilere şüphe ve temkinle yaklaşmaya itilmiştir.⁷³ Komünist rejim ile yönetilen ülkelerde din de toplumdaki mutlak eşitliği zedeleyici bir unsur olarak görülmekte ve hükümetler ateizm yanlısı bir tutum izlemektelerdir.⁷⁴ Ancak 1989 yılında komünizmin çökmesi, Doğu Bloku ülkelerinde de birtakım köklü değişimlere sebebiyet vermiştir. Her bir ülkedeki devrim kendisine has ve farklı şekilde gerçekleşmekle beraber bu ülkelerin hepsinde komünist rejim yıkılmıştır ve ülkeler zamanla Avrupa Birliği'ne dahil olarak demokratikleşme, özgürleşme ve farklılıklara açıklık yolunda önemli adımlar atmışlardır. Bununla beraber, bu ülkelerde yapılan araştırmalar incelendiğinde, Batı ve Doğu Bloku ülkeleri arasında özellikle sosyal ve siyasi meselelerde günümüzde hala devam eden belirgin farkların olduğu gözlemlenmektedir. Örneklendirmek gerekirse, bu iki grup ülke halkları, din ve azınlıklar hakkında oldukça farklı düşüncelere sahiptirler. Batı Avrupa ülkelerine kıyasla Doğu ve Orta Avrupa ülkelerindeki insanlar, Müslüman yahut

⁷¹ Secularism and Religious Freedom, 'çevrimiçi' <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/>, Kasım 2021

⁷² Jan Čulík, "Why is the Czech Republic So Hostile to Muslims and Refugees?", 'çevrimiçi' <https://www.europenowjournal.org/>, Mayıs 2021

⁷³ Eastern and Western Europeans Differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues, 'çevrimiçi,' <https://www.pewforum.org>, Mayıs 2021

⁷⁴ "People of Czech Republic," 'çevrimiçi' <https://www.britannica.com>, Mart 2021

Yahudileri aile bireyleri veya komşuları olarak kabul etme fikrine daha kapalıdır. Bu oran Çekya’da %12 iken, Romanya’da %29’dur. Ancak İngiltere’de %53, Almanya’da %54, Fransa’da ise %66 olarak kaydedilmiştir. Eşcinsel evliliği ve kürtaj gibi sosyal konulara olan yaklaşımlarında da belirgin farklar görülmektedir. Çekya %65, Romanya %26 kabul oranına sahip iken, bu oran İngiltere’de %77, Almanya’da %75, Fransa’da ise %73’tür.)⁷⁵

Batı ve Doğu Bloku ülkeleri hükümetlerinin izledikleri politikalar arasında da derin farklılıklar mevcuttur. Çekya gibi bazı eski Doğu Bloku ülkelerinde oldukça ırkçı, milliyetçi, yabancı ve Müslüman karşıtı söylemlerin siyasi arenada kendisine yer bulduğu ve halkın bu tip siyasetçilere destek verdiği görülmektedir. Çekya devlet başkanı olan Miloš Zeman; Müslüman, göçmen karşıtı, ırkçı ve zenofobi retoriği ile dikkat çeken politikacılardandır. “Kimse göçmenleri davet etmedi” ve yine göçmenler için “Beni öldürecek bir tsunami gibiler” ifadelerini kullanan Zeman, halkı tarafından bu göçmen karşıtı tutumundan dolayı destek görmektedir. 2015 yılında yapılan bir anket çalışmasında, Çekyalıların %72,3’ünün Zeman’ı anti-göçmen söylemlerinden dolayı beğendiği bulgusuna ulaşılmıştır.⁷⁶ Bu çalışma kapsamında yürütülen mülakatlar incelendiğinde, Doğu ve Orta Avrupa ülkelerine giden öğrencilerin tecrübelerinin Batı Avrupa’ya giden öğrencilerden oldukça farklı olduğu görülebilmektedir. Bu iki grup ülke arasındaki tecrübe farklılığı, Doğu ve Batı Bloku ülkeler arasındaki siyasi, sosyal ve kültürel ayrımın somut örneklerini teşkil edecek niteliktedir denilebilir.

⁷⁵ Eastern and Western Europeans Differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues, ‘çevrimiçi,’ <https://www.pewforum.org>, Mayıs 2021

⁷⁶ Jan Čulík, “Why is the Czech Republic So Hostile to Muslims and Refugees?,” ‘çevrimiçi’ <https://www.europenowjournal.org/>, Mayıs 2021

2015-2016 eğitim-öğretim yılında, yurt dışı eğitimi için Erasmus öğrenci değişim programı dahilinde Çekya'yı seçen Nergis, Çekya'da yaşadığı bir İslamofobi olayını anlatmış ve bu olayı doğuran sebepleri hakkında şu yorumu yapmıştır:

“Bir gün yolda yürürken bankta oturan bir adam ve kadın vardı. Yüzümüze bakarak hakkımızda konuşuyor ve alay ediyor, kahkaha atıyorlardı. Nasıl bir ülke burası demiştim. Orta yaş ve üzeri insanlar hem ırkçılar hem de zenofobikler. Ben sonra bunu kendisinden ders aldığım, Çekya'da yaşayan bir psikoloji hocama sordum. O da, 1990'lara kadar burası sosyalistti hiçbir ülkeden yabancı birisi yoktu, dedi. 20 yıl öncesine kadar bize dışarıdan kimse gelmiyordu. İnsanlar gerçekten yabancıları tanımıyor, tanımadıkları için de sevmiyorlar. O zamanlar markette bir ürünün tek türü var, gidiş geliş yoktu çevre ülkelerle.”

Nergis, Çekya sosyalist yaşamdan ayrılana kadar, Çekya'ya dışarıdan hiç kimsenin gelmediğinden dolayı halkta yabancı düşmanlığı olduğunu, yalnızca Müslümanlara karşı değil, sarışın, mavi gözlülere de düşmanca davrandıklarını ifade etmiştir. Kaldığı yurdun yemekhanesindeki görevli kadının kendisine ve diğer Alman bir kıza çok kötü muamelede bulunduğunu gözlemlediğini aktarmıştır. Nergis, Çekya'da kendisine karşı edilen muameleden çok yorulduğunu ve kendisini çok kötü hissettirdiğini, bir daha asla Çekya'ya gelmek istemediğini belirtmiş, sözlerini şu hatırası ile noktalamıştır:

“O dönemde seyahat ederken şunu görüyordum, tren istasyonlarında insanlar bizden sürekli kuşkulanıyordu. Biz iki tane kızdık, sırt çantalarımız vardı, ne kadar korkutucu görünüyor olabilirdik... Yanımıza oturmamak istemiyorlardı. Bunların hepsi beni çok yormuştu. Bir daha asla Çekya'ya gitmek istemiyordum. İnsanlar sürekli bana bakıyor gibi geliyordu. Bir yerden sonra ben de paranoyaklaşmıştım. Çok kötü hissediyordum. Ayakkabımı bağlamak için durup eğilince acaba insanlar benden korkarlar mı diye düşünüyordum. Cips aldığımda iğneyle cipsi deliyordum ki olur da sırtıma yaslanırım cips patlar, insanlar korkar. Hep böyle yapıyordum.”

Yurt dışı tecrübesini Polonya'da geçiren Sümeyra ise, Polonyalıların kendilerinden başka halklarla, farklı insanlarla neredeyse hiç muhatap olmadıklarını ve bunun sonucunda başörtülü olarak kendisini sokaklarda gördüklerinde bunu garipsediklerini ve kendisini göz hapsinde tuttuklarını anlatmıştır:

“Sokakta rahatsız edici bakışlar alıyordum ama onlar hayatları boyunca başörtülü görmedikleri için ben o bakışlardan rahatsız olmuyordum. Bana tuhaf bakmalarını normal karşılıyordum. Beni sözle ya da başka şekilde rahatsız etmedikleri sürece rahatsız olmuyordum. Aksine onlar baktıkça ben başörtümle mutlu oluyordum, görmemiş gözlere başörtüyü gösteriyordum.”

Sümeýra, Polonya'daki 6 aylık serüveninde, kendisinden başka yalnızca bir yahut iki başörtülü kiři ile karşılaştığını da ayrıca belirtmiştir. Bir diğeri Polonya'da İslamofobi tecrübesini ise, sokakta çöp toplayan belediye işçisi ile yaşamıştır. Kendisini başörtülü gören adam, “Sen terörist misin” demiş ve bu durum Sümeýra'yı fiziksel bir şiddete maruz kalma endişesi ile çok korkutmuştur.

Katılımcıların tecrübelerinin gittikleri ülkelere göre farklılık göstereceği tahmin edilen bu bölümde, gidilen ülkelerin tarihi arka planları, sosyal ve siyasi yapıları göz önüne alınarak ülkeler iki kategori altında incelenmiştir. Liberal siyasi ajandaları, çok kültürlü yapıları, farklılıklara açıklıkları ile öne çıkan İngiltere, Almanya ve Danimarka'nın oluşturduğu birinci gruptaki ülkelere giden katılımcıların; yakın tarihinde sosyalizm geçmişi olan Çekya ve Polonya gibi Doğu Blok ülkelerine göre kıyasla daha olumlu tecrübeler yaşayacağı beklenmiş ve yapılan mülakatların neticesi bu durumu büyük oranda doğrulamıştır. Ancak Fransa, Batı Avrupa ülkeleri arasında olmasına rağmen İslamofobi tecrübelerindeki yüksek oranları ile dikkat çekmiş ve Batı Avrupa ülkeleri için bir istisna teşkil etmiştir. Fransa'daki bu durumun nedenleri incelendiğinde, Fransız İhtilali ve Fransa Cumhuriyeti'nin kurucu değerlerinin temel yapı taşı sayılabilecek laiklik ilkesi ve bu ilkeye ile bağlantılı olarak vatandaşlık anlayışı öne çıkmaktadır. Toplumdaki mutlak eşitlik anlayışı etrafında şekillenen Fransız laikliği, her türlü dini sembolün kamusal alandaki görünürlüğünü eşitlik ilkesine ters düştüğünü düşünmekte ve bu doğrultuda İslam'ın görünür öğelerini yasaklama yoluna gitmekte, Fransız vatandaşları ise bu düşünce yapısı ile İslamofobi olarak değerlendirilebilecek davranış ve tutumlarda bulunabilmektedir. Batı Avrupa ülkelerinden İngiltere, Almanya ve Danimarka'ya giden katılımcılar gitmeden önce dini kimlikleri dolayısıyla birtakım endişelere sahip olmalarına rağmen, Avrupa tecrübeleri bu endişelerini boşa çıkarmıştır. Doğu Avrupa ülkelerindeki katılımcılar ise, tahminlerinin ötesinde bir ayrımcılığa maruz kaldıklarını ve birçok olumsuz tecrübe yaşadıklarını belirtmişlerdir.

3.3 Farklı Toplumsal Gruplarda İslamofobi

Bir toplumdaki bireylerin yabancılara, göçmenlere, Müslümanlara yahut Yahudilere karşı takındıkları tavrın; o kişinin eğitim düzeyi, siyasi görüşü, yaşı, içine doğduğu jenerasyon, sosyo-ekonomik statüsü, dindarlık seviyesi gibi etkenlere göre değiştiği ve şekillendiği birçok araştırma tarafından desteklenen bir olgudur.⁷⁷ Çalışmanın bu kısmında, Avrupa'daki farklı toplumsal grupların katılımcılara karşı tutumları incelenecektir. Mülakatlar sırasında, katılımcıların zamanlarının büyük çoğunluğunu akademik alanda geçirmeleri nedeniyle öğrenciler, akademisyenler ve üniversite personeli en çok etkileşim içinde bulundukları kesimdir. Mülakat yaptığımız kişiler, akademik alan dışında, din adamları ve dindar kişiler ile de yaygın bir şekilde etkileşim içinde görünmektedir. Katılımcıların bir dönem gibi kısa sayılabilecek bir süreyi Avrupa'da geçirmeleri dolayısıyla etkileşimde bulundukları kişilerin siyasi görüşleri, sosyo-ekonomik statüsü gibi etkenlere tamamen vakıf olmaları beklenmemekle beraber, verilerde bu etkenlere işaret eden tecrübelerini de aktarmaktadır.

Bir ülke vatandaşlarının yabancılara ve göçmenlere karşı gösterdikleri karşı tutumların şekillenmesinde eğitim en önemli etmenlerden biri olarak kabul edilmektedir. Mesela, yüksek eğitimli kişiler düşük eğitimli bireylere kıyasla, göçmenlere karşı çok daha ılımlı olmaktadır.⁷⁸ Bu durum zamanla kolay kolay değişmemekte⁷⁹ ve farklı coğrafyalarda da kendisini göstermektedir.⁸⁰ Bu konuda yapılan birçok araştırmanın

⁷⁷ Michael Lipka, "Muslims and Islam: Key Findings in the U.S and Around the World," 'çevrimiçi', www.pewresearch.org, Temmuz 202, ve Kaya, Ayhan, and Kayaoğlu, Ayşegül, "Individual Determinants of anti-Muslim Prejudice in the EU-15", Uluslararası İlişkiler, Volume 14, No. 53, 2017, pp. 45-68

⁷⁸ Bram Lancee and Oriane Sarrasin, "Educated Preferences or Selection Effects? A Longitudinal Analysis of the Impact of Educational Attainment on Attitudes Towards Immigrants," *European Sociological Review* 31, S. 4 (August 2015): 490–501.

⁷⁹ Moshe Semyonov, Rebeca Raijman, and Anastasia Gorodzeisky, "The Rise of Anti-Foreigner Sentiment in European Societies, 1988-2000," *American Sociological Review* 71, no. 3 (June 2006): 426–49, <https://doi.org/10.1177/000312240607100304>.

⁸⁰ Lancee and Sarrasin, "Educated Preferences or Selection Effects?"

sonucu bu iddiayı destekleyecek niteliktedir. Amerika’da ve Batı Avrupa ülkelerinde, toplumun İslam ve Müslümanlara dair düşüncelerini inceleyen bir çalışmanın anket sonuçlarına göre, Amerika ve Batı Avrupa ülkelerindeki eğitilmiş bireyler Müslümanlara karşı daha pozitif bir tutum içerisindeyler.⁸¹ Amerika’da yükseköğretim mezunlarının %86’sı bir Müslüman’ı ailelerine kabul edeceklerini belirtirken, yükseköğretim mezunu olmayanlar arasındaki kabul yüzdesi %75’tir. Bu oran Almanya’da %67’den %52’ye, İngiltere’de %71’den %44’e, Avustralya’da ise %67’den %51’e düşmektedir. Ülkeler arasındaki yüzde farklılıklarına rağmen, bireyin eğitim düzeyi, Müslümanlara karşı içinde bulunduğu tavırda tüm ülkelerde kendisini göstermektedir.

Eğitim seviyesi ve göçmenlere karşı olan tutumdaki pozitif tutumun ilintili olması, bir kişinin eğitim seviyesi arttıkça eğitimin bizzatı o kişiyi daha ılımlı yaptığına dair bir algının oluşmasına sebebiyet verebilmektedir. Ancak eğitim ve ılımlılık arasındaki bu bağlantının altındaki mekanizmanın ne olduğu tartışmalı bir konudur. Eğitimin bireyin tavrını dönüştürücü etkisi mi olup olmadığı yoksa tâli başka faktörlerin mi etkilediği; başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, eğitilmiş bireylerin ekonomik alanda göçmenlerle daha az yahut hemen hemen hiç rekabet içinde olmamaları ya da zaten ılımlı kişilerin yüksek eğitime devam edip etmedikleri bu tutumu etkileyebilme potansiyeline sahip değişkenler olarak gösterilebilir.⁸² İnsan sermayesi kuramına (Theory of Human Capital) göre, eğitim bireye yeni beceriler ve bilgi sağlar ve böylece eğitilmiş bireyler iş arayışında genellikle kalifiye eleman olmayan göçmenlerle rekabet etmek zorunda kalmazlar. Bununla beraber, grup rekabeti teorisi (Theory of Group Competition) eğitimsiz bireylerin iş arayışında göçmenlerle yarış içinde olmak zorunda

⁸¹ In the U.S. and Western Europe, People Say They Accept Muslims, But Opinions Are Divided on Islam, ‘çevrimiçi’ <https://www.pewresearch.org>, Şubat 2021

⁸² Lancee and Sarrasin.

kalmalarından dolayı yabancı düşmanlığında bulundukları görüşü yer almaktadır.⁸³ Buna örnek verilebilecek bir araştırmada, işsizlik oranları düştüğünde göçmenlere karşı pozitif tutumların arttığı bulunmuştur.⁸⁴ Bir başka çalışma sonucuna göre, işsiz bireyler göçmenlere karşı olumsuz yaklaşımda bulunurken, öğrenciler çok daha olumlu bir yaklaşım içerisindedir.⁸⁵

Yabancılarla ve göçmenlere karşı takınılan tavrı etkileyen bir diğer önemli etken de bireylerin siyasi görüşüdür. Bu konuda yürütülen birçok araştırma kişinin sahip olduğu siyasi görüşün, Müslümanlara olan tutumlarda diğer tüm demografik etkenlerden daha baskın ve belirleyici bir rol oynadığını iddia etmektedir. Batı Avrupa’da, kendilerini siyasi olarak sağ kanada daha yakın olarak nitelendiren bireyler, sol kanatta konumlandırılanlara göre Müslümanları daha az kabul eden bir yaklaşım içindelerdir. Ya da Amerika’da, Demokrat Parti’ye yakın olan kişilerin, Cumhuriyetçiler ve Cumhuriyetçilere daha yakın olanlara nispetle, Müslümanlara karşı daha olumlu tavır içindelerdir.⁸⁶ Demokrasi yerine güçlü bir lider tercih edenler de göçmenlere karşı daha az hoşgörülü olabilmektedir.⁸⁷ Ayrıca, akademisyenlerin ve üniversite çalışanlarının genellikle sol görüşe yakın olmaları, göçmenlere karşı olan yaklaşımda eğitim seviyesinin etkisi ile beraber üniversite çalışanlarının sahip oldukları siyasi görüşün de olumlu etkisini akıllara getirmektedir.⁸⁸

⁸³ V. Bazán-Monasterio, A.I. Gil-Lacruz, and M. Gil-Lacruz, “Life Satisfaction in Relation to Attitudes towards Immigrants among Europeans by Generational Cohorts,” *International Journal of Intercultural Relations* 80 (January 2021): 121–33, <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2020.10.005>.

⁸⁴ Meuleman et al., 2009

⁸⁵ Aina Gallego and Sergi Pardos-Prado, “The Big Five Personality Traits and Attitudes towards Immigrants,” *Journal of Ethnic and Migration Studies* 40, no. 1 (January 2, 2014): 79–99, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.826131>.

⁸⁶ Siyasi görüşe göre tutumlar hakkında daha fazla ayrıntı için: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/08/09/muslims-and-islam-key-findings-in-the-u-s-and-around-the-world/>

⁸⁷ Stefanie Doeblér, “Relationships Between Religion and Intolerance Towards Muslims and Immigrants in Europe: A Multilevel Analysis,” *Review of Religious Research*, Temmuz 2013, <https://doi.org/10.1007/s13644-013-0126-1>.

⁸⁸ Noah Carl, “Lackademia: Why Do Academics Lean Left?”, çevrimiçi, www.adamsmith.org, Nisan 2022

Bireyin sosyo-ekonomik statüsü ve yaşam memnuniyeti de yabancılara olan tavrını derinden etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Avrupa’da 2002-2014 yılları arasında, 44.721 katılımcı ile yapılan ve sosyo-ekonomik faktörlerin bireylerin göç hakkındaki tutumları üzerine etkisine odaklanan bir araştırmada, gelir düzeyinin ve yaşam memnuniyetinin (life satisfaction) göçmenlere olan tutumu etkileyen en önemli faktörlerden biri olduğu sonucuna varılmıştır.⁸⁹ Yaşam memnuniyeti yüksek bireyler, geliri ve tatmin seviyesi daha düşük olan bireylere göre, göçmenlere ve yabancılara karşı çok daha olumlu yaklaşımlar içinde olmaktadır. Bu açıdan ülkeler karşılaştırılacak olunursa, İskandinav ülkeleri başta olmak üzere Kuzey Avrupa ülkeleri; İspanya, Portekiz, İtalya gibi Güney Avrupa ülkelerine kıyasla daha yüksek yaşam memnuniyeti oranlarına sahiptir.⁹⁰

Din ve göçmenlerle olan ilişki ve bu ilişkinin dinamikleri, akademik çalışmalara sıklıkla konu olan bir araştırma sorusudur. Bu ve benzeri çalışmalarda, dinin ve dindarlığın nasıl tanımlandığı araştırma sonuçlarının güvenilirliği ve zamanla birbirleri ile çelişkili sonuç veren araştırmaları doğru yorumlama ve anlamada kritik bir nüans olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹¹ Avrupa’da gayrimüslim popülasyonu yüksek ülkelere yaşayan Avrupalıların din ekseninde göçmenlere ve Müslümanlara karşı olan hoşgörüsüzlüklerini araştıran bir çalışmada din ve dindarlık; inanç, aidiyet ve amel/pratik olmak üzere üç boyutlu olarak incelenmiştir.⁹² Dindarlığın, Avrupalıların Müslümanlara ve göçmenlere olan tutumlarına etkisinin mahiyeti ve dindarlığın ölçüldüğü üç katmanın (inanç, aidiyet, pratik) göçmenlere ve Müslümanlara olan hoşgörüde bir farklılığa sebebiyet verip vermediği araştırmanın ana sorularındandır.

⁸⁹ Bazán-Monasterio, Gil-Lacruz, and Gil-Lacruz, “Life Satisfaction in Relation to Attitudes towards Immigrants among Europeans by Generational Cohorts.”

⁹⁰ Bazán-Monasterio, Gil-Lacruz, and Gil-Lacruz.

⁹¹ Doebler.

⁹² Believing, Belonging and Practice

Araştırma sonuçları, Avrupalıların göçmenleri ve Müslümanları tolere etmelerinde dini inancın, dini aidiyet ve pratiğe kıyasla, en etkili faktör olduğunu ortaya koymuştur.⁹³ Avrupa ülkelerinin büyük çoğunluğunda, ülkenin refah seviyesi, siyasi istikrarı ve ülkedeki göçmen sayılarından bağımsız olarak, ilahi bir varlığa olan iman, göçmenlere ve Müslümanlara karşı hoşgörü ve tolerans ile doğru orantılı olarak ilerlerken, köktencilik (fundamentalism) bu iki gruba karşı olan tutumda negatif etkiye sebep olmaktadır. Bununla beraber dini amel ve pratiklerde bulunmanın ve mezhepsel aidiyetin (denominational belonging) bu iki gruba karşı olan antipati temayülü üzerinde daha az etkisi vardır.⁹⁴ Kiliseye katılım göstermek ve Müslümanlara olan tutum arasında istatistik olarak bir ilişki saptanamamıştır. Bununla beraber, dini bir referansı olmaksızın kilise aktivitelerinde gönüllü olarak çalışmanın (secular volunteering) Müslümanlara olan hoşgörüyü arttırdığı gözlemlenmiştir. Dini aidiyet boyutunda ise; Katolik, Ortodoks ve Protestanlar arasında önemli bir farka rastlanmamış ve dini aidiyetin Müslümanlara olan olumsuz tutumda belirleyici unsur olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Özetlemek gerekirse, Avrupa’da dindar kişiler, diğer etnik ve dini gruplara daha olumlu yaklaşmaktadır. Geleneksel kiliseler sosyal önemlerini toplumda kaybetmiş olsalar da bireysel dini yaşam sosyal konular üzerinde hala güçlü bir etki göstermektedir. Bu durum, hem akademide⁹⁵ hem de halk arasında çok yaygın bir inanç olan Hristiyanlar Müslümanlardan, Müslümanlar Hristiyanlardan nefret eder, gibi bir düşünceyi yanlışlamaktadır.

Bireyin yaşı da yabancılara karşı tavırda etkili bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Araştırmalar, kişinin yaşı ile yabancılara ve göçmenlere karşı negatif tutumların ilintili olduğunu göstermektedir. Daha açık bir ifade ile, yaşlı kişiler gençler ile

⁹³ Doebler, “Relationships Between Religion and Intolerance Towards Muslims and Immigrants in Europe.”

⁹⁴ Bu hususta tek istisna dindar olmayan, dinlerini gereklerini yerine getirmeyen Protestanlardır.

⁹⁵ Brian J. Grim and Roger Finke, **The Price of Freedom Denied: Religious Persecution and Conflict in the Twenty-First Century**, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

kıyaslandığında göçmenlere karşı daha önyargılı davranmaktadırlar.⁹⁶ Bu yaygın kabulle beraber, yapılan araştırmaların çoğunda kişinin yaşı ile içine doğduğu nesil ayrıştırılması yapılmadığı gözlemlenmektedir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, bu ön kabul ile devam edildiğinde tüm bireylerin yaşının ilerlemesiyle yabancı ve göçmen karşıtı bir tutum benimseyeceği doğrultusunda bir sonuç ortaya çıkabilmektedir. Oysaki yaşlı bireylerin bu tutumlarında, onların yaşının mı yoksa içine doğduğu dönem ve neslin şartları mı etkilidir sorusu akıllara gelmelidir. Yani acaba belli bir yıl aralığında doğan bireyler araştırmaların yapıldığı tarihlerde yaşlı olarak kategorize edilmeleri ve göçmenlere karşı olumsuz tutumları gözlenirken, daha genç olan grubun daha ılımlı olmasının sebebi yaşlı olmaları mıdır, yoksa doğdukları jenerasyon mudur? Bu soruyu çalışan bir araştırmada⁹⁷ farklı jenerasyonda öne çıkan birtakım farklı özelliklerin olduğu gözlemlenmiştir. Mesela “Patlama kuşağı” (baby boomers) olarak adlandırılan 2. Dünya Savaşı sonrası, 1946-1964 yılları arasında doğan nesil, jenerasyonlarının içinde bulunduğu rekabetçi ruhun farkında olarak, çalıştıkları şirketlere daha bağlı, motivasyonu yüksek, işlerini devam ettirmeye önem veren bireyler olarak öne çıkarken⁹⁸ Y nesli daha bireysel, bağımsız, iddialı, özgüveni yüksek ve işin hayattaki en önemli şey olmadığını düşünen bireyler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁹ Bu ve benzeri nesil farklılıkları göz önüne alındığında, bireyin yaşından ziyade, ait olduğu jenerasyon göçmenlere karşı olan tutumu etkilemektedir: önceki nesiller, yeni nesillere göre göçmenlere karşı daha negatif tutumlarla bağdaştırılmaktadır.¹⁰⁰ Üç nesil kıyaslandığında, yabancılara ve göçe en açık fikirli olanın Y jenerasyonu olduğu gözlemlenmiştir.

⁹⁶ Coenders, Lubbers, & Scheepers, 2008; Hernes & Knudsen, 1992; Hovey, Rojas, Kain, & Magana, 2000; Ogan, Willnat, Pennington, & Bashir, 2014, Aktaran: Bazán-Monasterio, Gil-Lacruz, and Gil-Lacruz

⁹⁷ Bazán-Monasterio, Gil-Lacruz, and Gil-Lacruz, “Life Satisfaction in Relation to Attitudes towards Immigrants among Europeans by Generational Cohorts.”

⁹⁸ Wong, Gardiner, Lang, & Coulon, 2008, Aktaran: Bazán-Monasterio, Gil-Lacruz, and Gil-Lacruz

⁹⁹ Lancaster & Stillman, 2004; Wong et al., 2008, Aktaran: Bazán-Monasterio, Gil-Lacruz, and Gil-Lacruz

¹⁰⁰ Davidov, Semyonov

Buraya kadarki kısımda, göçmenler hakkındaki tutumlarda; eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik seviye, dindarlık, yaş/jenerasyon gibi ülke vatandaşlarının kendi özellikleri üzerinden, takındıkları tavrı etkileyen faktörler tartışılmıştır. Bu konudaki araştırmaların hemen hepsi, göçmen kitlesinin farklılıklarına değinmeden; kökeni, dini, eğitim seviyesi gibi birbirinden çok farklı olan göçmen kitlelerini adeta tek tipleştirerek yerlilerin özelliklerine odaklanmaktadır. Ancak çoğu zaman kimisi ekonomik kimisi kültürel tehdit olarak algılanan göçmenlerin, kendi kimlikleri dolayısıyla maruz kaldıkları tutumların incelenmesi, hangi tür göçmene karşı nasıl bir tavrın olduğunun açıklanması, İslamofobi tecrübelerinin araştırıldığı bu çalışmanın amacına uygun olacaktır.

İngiltere’de yerlilerin göçmen gruplarına göre nasıl bir tutum benimsediklerini anlamaya çalışan ve Doğu Avrupalı ve Müslüman göçmenlere karşı olan tutuma odaklanan bir çalışmada¹⁰¹; Müslümanlar, Doğu Avrupalılar ve kontrol grubu olmak üzere üç grup belirlenmiştir. Araştırma katılımcılarına bu üç farklı gruptan kişiler gösterilerek kendilerine kültürel, ekonomik, güvenlik ve suç tehditlerine dair sorular yöneltilmiştir. Araştırmada, göçmen türünün değişmesiyle cevapların da belli değişim gösterdiği izlenmiştir: Müslümanlara karşı olan negatif tutumun nedeni Müslümanların kültürel ve güvenlik tehdidi ile ilişkilendirilmesinden kaynaklanırken, Doğu Avrupalılar hakkındaki olumsuz yaklaşım onların suç ve ekonomik tehdit olarak görülmesi sebebiyledir. Bu sonuçlarla beraber düşünüldüğünde, öğrenci değişim programları kapsamında Avrupa’ya eğitim görmeye giden talebelerin gittikleri ülkelerde, özellikle de üniversitelerde, ekonomik tehdit olarak algılanması makul görülmemektedir; bu çalışmadaki katılımcıların karşılaştıkları tutumlar dini kimlikleri dolayısıyla kültürel tehdit algısı ile bağdaştırılmıştır.

¹⁰¹ Timothy Hellwig and Abdulkader Sinno, “Different Groups, Different Threats: Public Attitudes towards Immigrants,” *Journal of Ethnic and Migration Studies* 43, no. 3 (February 17, 2017): 339–58, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1202749>.

Avrupa’da göçmenlere ve Müslümanlara olan tutum hakkındaki literatür, buraya kadarki kısımda anlatıldığı üzere eğitim, gelir, sosyoekonomik düzey, din, siyasi görüş gibi faktörler üzerinden oluşmuştur. Bu kısmı tamamlamadan önce son olarak sosyolojik çalışmalarında genellikle göz ardı edilen ve sosyoloji literatüründe şimdiye kadar geniş bir yer edinemeyen; bununla beraber siyaset bilimcilerin ve kişilik psikologlarının büyük önem verdiği, bireyin kişisel özelliklerinin bu tutum üzerinde etki gösterip gösterilmediği hususuna bir sosyoloji araştırması üzerinden değinilecektir. Büyük Beşli Kişilik Kuramına göre (big five model) uyumluluk (agreeableness), deneyime açıklık (openness to experience), nevrotiklik (neuroticism), sorumluluk (conscientiousness) ve dışadönüklük (extraversion) olarak kategorize edilen kişilik özelliklerinin bireyin sosyal ve ekonomik olaylara yaklaşımına, ideolojisine, siyasi katılımına etkili olduğu bulunmuştur. Bu açıdan bakıldığında, bu özelliklerin göçmenler hakkındaki tutuma da etkisi olduğu ileri düşünülmektedir. Uyumluluk ve tecrübeye açıklık önyargı, ırkçılık ve bu çalışma için önemli olan göçmenlere olan tutumu etkileyen özellikler olarak görülmektedir.

Uyumluluğun göçmen yanlısı yaklaşımlarla korelasyon göstermesi beklenmektedir. Uyumlu olan kişiler diğerlerine karşı genellikle daha ilgili ve sevecen olmalarından ötürü, göçmenlere de daha sempatik yaklaşacakları ve herhangi olası bir çatışmayı engellemeye yönelik tutum içinde olacakları düşünülmektedir. Bununla beraber uyumlu olanların daha liberal görüşler benimsemesi sebebiyle de göçmenlere daha pozitif yaklaşımda olacakları hipotezi araştırma verileri ile desteklemiştir. Deneyime açık bireyler de genel olarak farklılıklara karşı daha toleranslı olan ve çeşitlilikten hoşlanan karakterler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kişiler farklı kültürlerle ve o kültürlerden kişilerle arkadaşlık kurmaya daha istekli olabilirler. Tecrübeye açık olmanın daha düşük seviyede önyargıya sebep olduğu bulgusu göçmenlere daha pozitif tutumlar doğuracaktır.

Nevrotik kişiler ise, olası herhangi bir tehdide karşı daha hassas olmalarından ve göçmenleri de tehdit potansiyeline sahip gruplar olarak algılayabilmelerinden dolayı göçmenlere karşı daha negatif tutum içinde bulunmaları beklenmektedir. Sorumluluk sahibi bireylerin bu özelliklerinin daha muhafazakâr tutumlara sahip olmalarına sebebiyet vermesi kendilerinin daha göçmen karşıtı düşünceler benimseyeceğini düşündürmektedir. Öte yandan bu özellikteki kişilerin daha iyi bir eğitim seviyesine ve gelire sahip olmaları, göçmenlere olan tavırlarını pozitif etkilemesiyle aralarındaki ilişki çelişkili bir hal almaktadır. Dışadönüklük özelliğinin ise, göçmenlerle ilişkiye güçlü bir etkisi beklenmemektedir.

Eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik durum, siyasi görüş, yaş, karşılaşılan göçmen profili ve son olarak bireyin kişiliğine göre göçmenlere karşı takınılan tavrın dinamikleri buraya kadar literatürdeki araştırmalar üzerinden incelenmiştir. Çalışmanın devamında, literatürde ele alınan bu faktörlerin katılımcıların gittikleri ülkelerdeki karşılaştıkları tutuma olan ilişkisi ve dini kimliği dolayısıyla karşılaştıkları olumlu ve olumsuz tecrübelerin toplumun hangi kesimini tarafından sergilendiği ele alınacaktır. Katılımcıların Avrupa tecrübelerinin kısa süreli olması dolayısıyla, bu faktörlerin hepsine göre İslamofobi tutumlarındaki farklılıkları gözlemlenmeleri mümkün görülmemektedir. Erasmus Eğitim Programı kapsamı dahilinde Avrupa'ya gitmeleri ve dolayısıyla vakitlerinin büyük çoğunluğunu üniversite ortamında geçirmeleri, bu faktörler arasında akademi ve akademi dışı alanların; yani eğitim seviyesindeki farklılıkları karşılaştırmasını mümkün ve kolay kılmaktadır. Bununla beraber, katılımcıların eğitim amacıyla bulundukları Avrupa'daki turistik seyahatleri, dini kurumların ve din görevlileri ile etkileşimlerini de arttırmıştır. Bu duruma binaen, göçmenlerle olan ilişkiyi etkileyen faktörlerden eğitim durumu ve dindarlık seviyesi, bu bölümün ana çatısını oluşturmaktadır.

3.3.1 Akademi

İslamofobi ana çatısı altında incelenecek hususlardan bir tanesi de İslamofobik yaklaşımların toplumun hangi kesimi tarafından benimsendiği ve yansıtıldığı olacaktır. Yapılan birçok araştırma, İslamofobi, göçmen ve yabancı düşmanlığı gibi davranışların toplumun farklı kesimleri arasında farklılık arz ettiğini göstermektedir. Bu farklılıkları şekillendiren ana etmenlerden bir tanesi eğitim faktörüdür: eğitim seviyesi, göçmen ve yabancı düşmanlığı ile ters orantılı olarak ilişkilendirilmektedir. Bu çalışmaya katılan öğrencilerin mülakat verilerinde de benzer sonuçlara ulaşıldığı söylenebilir. Katılımcılar arasında, gittikleri ülkelerde en olumsuz tecrübelerle sahip olan kişiler bile, o ülkede eğitim gördükleri üniversitedeki hocalarının, arkadaşlarının ve akademik personellerin, özellikle İslamofobi hususunda halkın diğer kesiminden bariz bir şekilde ayrıldıklarını, çok daha hoşgörülü ve açık fikirli olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların okul camiası içindeki olumsuz tecrübeleri, kampüs ya da akademi dışı ortamlara kıyasla son derece kısıtlıdır. Bu durum, katılımcıların söylemlerinde sıklıkla göze çarpmakta ve eğitim seviyesi arttıkça göçmen karşıtı tavır ve tutumların azaldığı iddiasını desteklemektedir.

Türkiye’de genellikle seküler, bazen de muhafazakâr kesimle olan etkileşimlerinde dini kimliğinden dolayı yaşadığı sorunlardan sıklıkla bahseden ve rahatsızlığını dile getiren Şeyma, İngiltere’de üniversite camiasının dini farklılıklarda çok daha özgürlükçü ve rahat olduklarını belirtmiş ve bu durumu karşı cins ile tokalaşma tecrübesi üzerinden somutlaştırmıştır. Türkiye’de erkeklerle tokalaşmama kararının problematik durumlara sebebiyet verdiği ancak yurt dışında üniversitedeki daha ilk temasında bu hususta olumlu bir tutumla karşılaşmadığını şöyle aktarmıştır:

“Türkiye’de bana el uzattıklarında tokalaşmıyorum. Türkiye’de birisi elini uzattığında onu reddetmek çok büyük bir olay oluyordu, tokalaşmak istemiyordum ama peşinde bir sürü kaygıyı beraberinde getiriyordu; ama yurt dışında olmadı. İlk gittiğimde bütün hocalar ellerini uzattılar, ben tokalaşmıyorum deyince ‘Aa öyle mi’ deyip hiç üzerinde durmadılar. Bireysel tercihlerime saygı gösterdiler.”

Yurt dışında üniversite hocaları ile tecrübe ettiği bu tutumu bireysel tercihlere saygı olarak nitelendiren ve bu durumdan memnuniyetini defaatle belirten Şeyma, sadece üniversite hocalarının değil okuldaki diğer öğrencilerin de bu doğrultuda bir yaklaşımı olduğundan bahsetmiştir. Katıldığı kulüplerde İngilizce diline yeterince hâkim olamaması sebebiyle yaşadığı zorlukların bilincinde olan kulüp temsilcisinin kendisine olan ihtimamından söz etmiştir:

“İlgilenilmeyen bir ortamda değilsin. İnsanların seni önemsemediği ve yalnız kaldığın bir yer değildi. Mesela bir öğrenci kulübü vardı, onların toplantıları oluyordu, geziler düzenliyorlardı. Aralarındaki İngilizce konuşmaları çok anlamıyordum, ben gittiğim zaman o grubun temsilcisi bana yavaş yavaş özetliyordu sonrasında. Benim telefonumu almıştı ve hatırlatıyordu. Bir ortama gittiğimde beni tanıtıyordu, övüyordu. Türkiye’den geldi dili konusunda rahat değil ama aslında çok iyi biliyor. Herkese karşı bunu yapıyorlardı. O bir kulüptü ve bunu yapmak zorunda değildi.”

Şeyma, üniversite hocalarının üniversitedeki pozisyonları gereğince herkesi kapsayıcı ve hoşgörülü bir tavır içinde olma ihtimalini, üniversitede bu tutuma mecbur olmayan bir kulüp örneği üzerinden zihninde bertaraf etmiştir. Üyeleriyle yakın ilişki kurarak gezilerine katıldığı bu kulüple olan bir diğer tecrübesinde de organizasyon ekibinin Müslüman kimliğinden dolayı sahip olduğu hassasiyetler hakkında malumat sahibi olduklarını, tercihlerine saygı duyduklarını ve bu hassasiyet ve tercihlere önem verdiklerini aktarmıştır: *“Bir kere bir göle gitmiştik, sandviç yapıyorlardı, orada bana Müslümanlar için hazırlanmış sandviçlerden verdiler. Senin anlatman gerekmiyor, senin tercihini biliyor ve ona göre getiriyor, bu da çok güzeldi.”* Bir diğer örneği ise şöyle anlatmıştır: *“Arkadaşlarım yanımda alkol alıyorlardı mesela, sokaktayız ders çıkışı konuşuyoruz. Bir yandan alkol içiyorlar bir yandan konuşuyoruz. Türkiye’de böyle bir ortamda olmak istemezdim, korkardım, ama orada onun tercihi olarak görüyordum. Onlar sizin tercihlerinize saygı duyup kabul edince siz de onların tercihlerini kabul ediyorsunuz.”*

Bu durumu karşılıklı saygı ve hoşgörü çerçevesinde değerlendiren Şeyma, bu anlayışlı tutumdan etkilendiğini, kendisinin de gayrimüslimlerin farklılıklarından ve kendisine zıt olan yaşam tarzlarından rahatsızlık duymamaya başladığını ifade etmiştir.

Mülakatının büyük çoğunluğunda Çekya’da dini kimliğinden dolayı yaşadığı sıkıntılardan bahseden Nergis, konu üniversite ortamına geldiğinde ise oldukça olumlu görüş bildirmiştir:

“Üniversitedeki insanları seviyordum, onlarla hiç sıkıntı yaşamadım. Sosyoloji bölümünde bence genelde daha açık görüşlü insanlar var ve bu konulara karşı daha duyarlılar. Sosyal bilimler okuyanların mühendislik okuyanlara göre genel olarak daha açık görüşlü olduklarını düşünüyorum. Biz sürekli bunun hakkında okuyoruz, düşünüyoruz, tartışıyoruz ve açık fikirli oluyoruz.”

Sosyoloji bölümünde okuyan Nergis, üniversite çevresinin toplumun diğer kesimlerine kıyasla daha ılımlı olmasını eğitim seviyesi ile ilişkilendirmiş, özellikle sosyoloji okumanın insanların farklılıklara karşı toleransını ve hoşgörüsünü arttırdığını ifade etmiştir. Polonya’da Müslüman düşmanlığını hissettiğinden bahseden Sümeyra da üniversite ortamı ve üniversite dışı ortamlar karşılaştırmasında benzer bir fikir beyan etmiştir: “Üniversitedeki hocalar çok ılımlılardı. İslamofobi gibi bir şey hissetmedim.”

İngiltere’ye giden Melek de insanlar arasındaki hoşgörü ve nezaketin İngiltere’de bir devlet politikası olduğunu, özellikle üniversitede hiçbir ayrımcılık yaşamadığını söylemiştir. Yurt dışı tecrübesinden önce, dini kimliğinden ve başörtülü olmasından dolayı üniversitede insanların kendisi ile muhatap olmayacağını, arkadaş edinemeyip tek başına yalnız kalacağını düşünen Melek, İngiltere’ye gittiği ilk dönem arkadaş edinemediğin ancak zamanla bu durumun kendi önyargılarından kaynaklandığını anlamış, ikinci dönem bu durumu tersine çevirmiştir:

“İkinci dönem ben alıştım ve şunu gördüm: yalnız kalmam benim tavrımla alakalıymış, ben insanlarla muhatap olunca onlar da benimle muhatap oldular. Başörtülü diye uzak durdukları hiç olmadı. Özellikle okulda hiç kimsenin bir ayrımcılık yapma havası yoktu, hocalar dahil. Herkes çok iyi davranıyordu. Bu bir devlet politikasıydı.”

Beklentisinin üzerinde olan bu ortamın zaman zaman sahiciliğini sorgulayan Melek, kaldığı zaman süresince istikrarlılığını koruyan bu tutuma zamanla inandığına ve herkesin

çok arkadaş canlısı, kibar ve anlayışlı olduğuna ikna olduğunu dile getirmiştir. İngiltere'nin farklı muhitlerinde bazen can sıkıcı olaylarla karşılaşılıyor olsa da kampüste ve üniversite ile bağlantılı kurumlarda hiçbir olumsuzlukla karşılaşmadığını belirtmiştir: *“Okul personeli çok iyilerdi, sürekli gülümsüyorlardı. Yalandan mı yapıyorlar diyor insan ama en sonunda herhalde çok arkadaş canlısı diye inanıyorsun. Terslendiğim hiç olmadı, moralini bozacak bir kişi okulda, kütüphanede hiç yoktu.”*

Slovenya'ya giden Sena da üniversite hocalarının ilgi ve alakasından övgüyle söz etmiştir: *“Bir tane hoca vardı sosyal hizmetlerde, aşırı iyi bir insandı, çok ilgileniyor sana göre düzenlemeler yapıyor. O çok etkinlik organize etmişti. Kendisi ile çok rahat sohbet ediyordu, öğrencilerle şakalaşıyordu. Tavırları harikaydı, nazikti. Geziye gidememiştin bana mail atmıştı. Gerçekten çok güzel etkinlikler düzenlemişti.”*

Fransa'dan Büşra ise, dini kimliğinden dolayı üniversitedeki hocanın kendisine daha iyi davrandığını düşünmektedir: *“Bir tane başka hocam da sanki pozitif ayrımcılık yapıyor gibi geliyordu, o da Fransızdı. Sunum yapmıştım aradan 3 hafta geçmişti hala benim sunumumu övüyordu. O zaman genel din üzerine ders veriyordu ve İslam'a çok sempati duyduğunu söylemişti.”*

Nur ise İngiltere'de SOAS üniversitesi ile Türkiye'de okuduğu Boğaziçi Üniversitesi'ni kıyaslamıştır. Boğaziçi'nde hem hocaların hem de öğrencilerin başörtülü öğrencilere karşı önyargılı olduklarını, SOAS'taki ortamın ise çok daha özgürlükçü ve önyargısız olduğunu ifade etmiştir:

“Boğaziçi Üniversitesi'ndeki gibi bir ortam bekliyordum ama karşılaştığım ortam şöyleydi: İslam ile ilgili bir şey sorulduğunda hoca siz bunu nasıl anlamlandırıyordunuz diyordu, her şeyde ilk benim fikrimi soruyor sonra kendisinin fikrini söylüyordu. Kampüste otururken bana ‘selamun aleyküm’ diyorlardı. Karşımdaki kişi benimle başörtülüydüm diye değil de onun gibi bir insanım farklıyım, tercihlerim var ve onun üzerine konuşuyoruz, sen başörtülüsün şunu yaparsın bunu yapamazsın gibi bir ön kabulle gelmiyorlardı. Onun yerine hadi anlat sen ne yaparsın diyorlardı. Bunu hiç beklemiyordum.”

Nur bu ortamdan derinden etkilenmiş ve Erasmus tecrübesi sonrası Boğaziçi Üniversite'sine döndüğünde, üniversitedeki hocalarla önyargı meselesini konuşma cesaretini kazandığını anlatmıştır.¹⁰²

Bir başka Türkiye ve Avrupa kıyaslamasını da namaz kılacak yer ararken girdiği bir kütüphanedeki görevlilerin dini hoşgörüsü üzerinden Sena yapmıştır:

“Kütüphaneye girdim çaresizce dolaşıyorum, arşive açılan bir yer buldum. Kütüphane görevlisine giderek ondan izin aldım, boş oda buldum orada namaz kılabilir miyim, dedim. O da tabi ki, dedi o kapıyı açtı ve içeriyi düzenledi. Çok güzel yaklaşmıştı. İstanbul'da birkaç sene öncesinde biraz daha çekinebilirsin bir yer gösterin namaz kılmak istiyorum demeye. Orada kadının hoşgörüsünü hissettim.”

Ayrıca Sena okulun yurdu normalde gelişigüzel ayarlanan oda arkadaşlarının, kendisinin dini hassasiyetini iletmesi bu duruma saygılı davranılması ve talebi doğrultusunda hareket edilmesi tecrübesini şu şekilde aktarmıştır: *“İlk gittiğimde yurt odaları ayarlanacağı zaman rastgele veriliyordu. Bu benim için önemli, ben Müslüman birisiyle aynı odada kalmak istiyorum, demiştim. Saygı duyarak benim istediğimi yapmışlardı. Hoşgörülüydü.”*

Çekya'ya giden Nergis'in üniversite yurdunda yaşadığı şu olay da üniversite personeli ve yurt personeli arasındaki farkı daha net bir şekilde gözler önüne sermektedir:

“Ben yurt yemekhanesindeki görevli kadına yemeğimi vejetaryen istiyorum diye defalarca söyledim, vejetaryen demişti, ama içinde domuz pastırması varmış! Peynire benziyor incecik, peynir sandım, yanımda Suriyeli bir çocuk vardı, o domuz pastırması olduğunu söyledi. Ama kaç defa sordum, dedim. Sonra kadına gittim ben vejetaryen istiyorum bunu geri vereceğim dedim, veremezsin dedi. O akşam bu olayı yurt müdürlüğüne yazdım, bu çok saygısızca bir davranıştı. Müslüman olduğumu görüyordu ve ben de vejetaryen istediğimi açıkça söylemişim, buna rağmen domuz eti vermişti. Sonra okul idaresinden çok üzgünüz, vejetaryen pizzanız hazır olacak diye mail geldi. Yemekhaneye gittiğimde kadın bu sefer güler yüzlüydü. Buna gerçekten gerek var mıydı? Bunlar yaşadığım rahatsız edici şeyler.”

¹⁰² “Boğaziçi’nde sana karşı önyargıları var, sen başörtülüsün. Sözde liberal bir okul ama dışlanmayı özellikle öğrencilerden hissediyorsun, hocalardan da hissediyorsun. Hocayla bunu konuşma cesaretini de SOAS’ta kazandım. Beklediğimden çok farklı bir Erasmus tecrübesi geçirdim.” Nur’un mülakatından.

Üniversite ve üniversite dışı ortamında, Müslümanlara karşı olan tutum hakkında açık bir kıyaslamayı da Fransa’da Büşra yapmıştır: *“Öğrenciler beklediğimden daha hoşgörülüydü. Başörtülü olduğumdan dolayı ekstra kötü bir şey hissetmedim. Öğrenciler çok daha iyilerdi sokaktaki insanlarla kıyaslarsam, yoksa olması gerektiği gibiydi aslında.”*

İngiltere’den Nur ise, İngiltere tecrübesinin üniversite içinde de dışında da çok olumlu olmasına rağmen, kendisinin çoğunlukla üniversite ve çevresinde vaktini geçirdiğinden dolayı da hep pozitif tutumlarla karşılaşmış olma ihtimalini değerlendirmiştir. Orada daha uzun süreli yaşayan ve daha farklı kesimlerle iletişimi sık olan kişiler, kendisinin olumlu tecrübesinin aslında çok da içten olmadığından bahsetmiştir:

“Ben hep öğrencilerle samimi oldum, akademik ortamlarda girdim. Ama oradaki arkadaşım oradaki yerlilerle iletişim içindeydi ve kimsenin içten olmadığını söylüyordu. Neden yüzüme gülümsüyorlardı, madem yardım etmeyeceklerdi... İşim düştüğünde kapılarını kapatıyorlardı. Kısa süreli yaşayanlar için çok güzel bir iletişim. Kesinlikle eğer akademik ortamda olmasaydım farklı tecrübem, daha olumsuz tecrübem olurdu.”

Üniversite ortamındaki tüm olumlu tecrübelerle beraber, yaşanan bazı olumsuz örnekler de mülakatlarda dikkat çekmektedir. Sınırlı sayıdaki katılımcılar üniversite yönetimi ve Müslümanların ihtiyaçlarını göz ardı eden tutumundan yakınırken bir kısmı da dini kimliklerinden dolayı üniversite akademisyenleri tarafından rahatsız oldukları tavırlara hatta önyargıya ve ayrımcılığa maruz kaldıklarını düşündüklerini ifade etmişlerdir.

İngiltere’ye giden Nur, mülakatın ilk kısımlarında adeta toz pembe bir İngiltere tablosu çizerken, mülakatın ilerleyen zamanlarında daha derine inerek görünürde eşitlikçi, hoşgörülü ve özgürlükçü olarak nitelediği üniversite hocalarıyla yaşadığı olumsuzlukları anlatmış, kendisine gösterdikleri güler yüzün içlerinde bir karşılığının olmamasından duyduğu şüpheden bahsetmiştir. Üniversite hocasıyla yaşadığı olumsuz bir hatırasını, sınıfta ödev konuları dağıtılırken hocanın kasıtlı bir şekilde kendisine

savunmayacağı bir konuyu vermesini aktarmıştır: *“Hocanın ödevi seçerek vermesinde yüzeyden derine indik. Bana gülümseyerek verdiği ödev benim savunmayacağım bir şeydi. Orada Boğaziçi’ndeki alakaya girdik, meğer üzeri sadece toprakla örtülü bir yermiş ve şu anda onun alanına girmeye zorlanıyorum diye hissetmişim.”*

Erasmus programıyla bir dönemini Fransa’da geçiren Büşra ise, üniversite hocalarından ve diğer öğrencilerden övgüyle bahsederken, Fransa’daki en özgürlükçü üniversitelerden kabul edilen bir üniversitede dahi mescit olmamasından ve uzun zamandır bu yönde bir talep olmasına rağmen okulda mescit açılmamasını aktarmıştır:

“Bizim okul Fransa’nın en liberal bilinen, her düşünceye saygılı okuluydu. Ama yıllardır uğraşmalarına rağmen mescit açılmamıştı. Ben H&M kabinlerinde namaz kılıyordum ya da okulda yangın merdiveninde küçük bir kapının açıldığı kiler gibi bir yer vardı. Görevlilerden biri Müslümanmış o anahtar vermiş, biraz illegal ama orada kılıyorduk. Hemen hızlıca kılıp çıkmaya çalışıyorsun. Bu kadar beklemiyordum daha özgürlükçüler sanıyordum, en azından Paris ya da benim gittiğim okul öyledir diyordum. Ama en seçilmiş okul bile böyleydi.”

Polonya’daki Sümeyra, okulundaki bir akademisyen ile arasında geçen diyalogu şöyle aktarmıştır:

“Önyargı ile yaklaşan bir kadın olduğunu düşünüyorum. Üniversitede akademisyendi. ‘Isn’t it so hot?’ (Hava çok sıcak değil mi?) dedi, ben de başörtümü kastederek ipek yakmıyor, dedim. Biliyorum ama yine de çok sıcak değil mi dedi, ben de değil dedim. Onun dışında beni hiç yadırgamadılar.”

Katılımcılardan bir diğeri de Fransa’daki üniversite hocasının dini kimliğinden dolayı kendisine düşük not verdiğini düşünmektedir. En başta bu düşüncesinden emin olduğunu ancak sonrasında kendisini, acaba ben mi her şeyi başörtülü olmama bağlıyorum, diye sorguladığını aktarmıştır:

“Çok emin değilim ama, grup ödevi yapmıştık ve arkadaşım benden bariz yüksek almıştı, ben düşük almıştım. İlk başta hocanın dini kimliğimden dolayı düşük verdiğine emin gibiydim, aynı grup ödevi aynı şeyi yapmıştık neden bu kadar fark vardı. Bu sadece o hoca için geçerliydi. Sonraki vakitlerde o hoca bir kere de futbola çok ilgisi olduğunu söyleyip Türkiye ile ilgili konu açıp konuşmaya çalışmıştı. Biraz ben de herkes başörtüme bakıyor diye düşünmeye başlamıştım.”

Mülakatlarda dikkat çeken hususlardan bir tanesi de bu örnekte de görüldüğü üzere olumsuz tecrübe yaşayan bireylerin bu tecrübeleri yorumlamalarındaki gelgitlerdir. Nergis de insanların başörtülülere karşı önyargılı oldukları yönünde bir ön kabulünün olduğunu ifade etmiştir. Bu minvalde, bazı katılımcılar bireysel tecrübelerinde açıkça kendilerine ve dinlerine düşmanlık beslendiğini, karşı tarafın ifade ettiğini belirtmiştir; ancak bir kısmı da çok net olmayan örneklerde başlarından geçen olayları başörtülü olmalarına bağladıklarını dillendirmişlerdir. Bunun benzeri bir sorgulama İngiltere’de başka bir arkadaşının başından geçen İslamofobi tecrübesini aktardıktan sonra şu yorumu yapan Nur’dan gelmiştir: *“Ben başörtümden dolayı dışlanacağım, düşmanca tavırlarla karşılaşacağım bir İngiltere beklemedim. Beklemedim ve görmedim ya da belki böyle bir düşünceyle geldiğimden dolayı fark etmedim. Acaba arkadaşım kendisini dışlıyorlar mı diye bakmış olabilir mi diye düşündüm.”* Nur’un söyleminde şu analiz dikkat çekmektedir: ya arkadaşı önyargılı yaklaştığı için başına gelen olayları dini kimliğine bağlamaktadır ya da kendisi önyargısız olduğundan dolayı böyle bir durumla karşılaşsa bile bunu fark etmemekte, olayı başörtülü olmasına bağlamamaktadır. Zira Nur’a göre, aynı dönemde aynı ülkede yaşayan kendisi ve arkadaşı çok farklı deneyimler yaşamışlardır.¹⁰³

İslamofobi konuşulurken katılımcıların değindikleri önemli bir nokta ise, dini kimliklerinden ziyade milli kimlikleri dolayısıyla karşılaştıkları problemlerdir. Bazı katılımcılar başörtülü olmalarının değil ancak Türk olmalarının üniversitede yaşattığı zorluklara değinmiştir. Slovenya’ya giden Sena, üniversite akademisyeninden ve öğrencilerden özellikle birisinin Türk karşıtlığı yaptığını fark etmiştir:

“Bir tane hoca vardı, kronoloji dersiydi. Suçlular, yasaklar, ülkelerdeki özgürlükler... Sonra konuyu Türkiye’ye getirdi, Türkiye’de hiç basın özgürlüğü yok, dedi. Bu kadar da ilk akla gelecek ülke olduğumuzu düşünmüyordum. O aralar gazeteciler

¹⁰³ “University of Kent’e giden başka bir arkadaşım bir gün parktayken köpeğini gezdiren bir kadının köpeği arkadaşımı görünce havlamaya başlamış, kadın da başörtünüzden dolayı korkmuş olabilir demiş. İkimiz de çok farklı deneyim yaşamışız. Benim herhalde SOAS sayesinde, orası ile İngiltere’nin sosyal ortamına girdim ve oradaki tavırlar beni kendi sınırlarımla içine alan bir yerdi. Tokalaşmıyorduk, değmiyorduk.” Nur’un mülakatından.

tutuklanıyordu belki hocanın gündemde vardı. Sınıfta da bir tane Alman çocuk vardı, her derste konuyu bir şekilde Türkiye'ye getiriyordu konu alakasız olsa da. Türk düşmanlığı vardı. Bir kere de gezideyken Mussolini'in heykeli görünce orada Atatürk'ten sert bir liderdi diye konuşulmaya başlandı. Mussolini'nin heykeli üzerinden konuyu Atatürk'e getirip o da öyle bir liderdi demişti. Biz orada onunla biraz bu konuları konuşmuştuk."

İngiltere'ye giden Nur da kampüste Türk karşıtı bir eylem düzenlendiğinden ve bu olaydan sonra Türk kimliğini belli edecek Türk tarzı başörtü takmaktan imtina ettiğini aktarmıştır. Ona göre üniversitede İslamofobi yoktu ancak Türk düşmanlığı mevcuttu:

"O dönemde Kuzey Suriye olayları vardı. SOAS'ta hassas oldukları konu PKK'yı durdurmamızdı. Türkiye düşmanlığı vardı. Müslüman olmama fobileri yoktu ama Türk olmama vardı, Kürtlere zulmeden ülke gibi düşünüyorlardı. Devlet terörüne hayır afişleri asmışlardı. Türklere karşı protesto yapmışlardı. Ortalığın celallendiğini bilmediğim zaman standart Türk başörtüsü takmıştım, başıma bir şey gelir mi diye endişe edip o gün çok tedirgin yaşamıştım. Bir daha Türk başörtüsü takmadım, hep şal taktım. İslam'a karşı bir mesafeleri yoktu ama Türk İslam'ına karşı vardı. Birkaç derste bana ne düşündüğümü sormaya yeltenmişlerdi, o zaman orada PKK'yı kötüleyecek bir şey söylesem başıma bir şey gelmezdi ama ters cevaplara maruz kalırdım. Abime böyle bir şey sorarlarsa ne diyeyim, argümanlar oluşturayım ki cevap verebileyim demiştim. Özellikle Türk olduğumu anladıklarında, ya da Türk olduğumu bilen kişiler bu olaylar hakkında sorular sormuşlardı. O konuda çekinmişim."

Nur'un kendisini rahatsız eden bir diğer tecrübesi de Cumhurbaşkanı Erdoğan üzerinden yaşanmıştır. Nur'a göre İslam'a düşman olmayan akademi camiasında Türk düşmanlığı zaman zaman kendisini göstermektedir:

"Başka bir derste de her defasında Erdoğan videosu açılıyordu ve bu adam çılgın diye Erdoğan'a gülüyorlardı. Orada şunu hissettim: İslam için bir önyargıları yok, ama Türk Müslümanları ile ilgili önyargılarını kaldırmamışlar. Hoca Erdoğan'la ilgili kötü bir şey söylerken bana yüzümü inceleyerek bakıyordu. Hoca beni inceleyince ne yapacağımı bilemiyordum. İranlı bir hoca ders çıkışında sen Türkiye'ye döneceksin ve iyi bir politikacı olup Erdoğan'a hizmet edeceksin, dedi. Ben neden bana bu ön kabulle geldin, ben Erdoğan'ı desteklemek zorunda mıyım, dedim. O da desteklemiyor musun, diye şaşırdı. Ve bunu son derste başkalarının yanında tekrar yaptı. Ben de Erdoğan'a iyi bir köle değil Allah'a iyi bir kul olayım yeter, dedim. İyi bir insan olmaya çalış yeter, dedi. Ya beni test etmek içindi ya da gerçekten bir ön kabuldü, ama rahatsız edici bir ön kabuldü. Benimle ilgili bir şeyler önden kabul edilmişti. İslam adına değil ama Türk Müslümanlara kaşı olan tavırda rahatsız olmuştum."

Fransa'ya giden Büşra da üniversitede ders veren Türk hocaların da Türk düşmanlığına adeta katkı sağladıklarını aktarmıştır: *"Birkaç tane Türk hoca vardı ve hepsi terörle*

ilgili dersler açıyorlardı. Türkiye'nin soykırım yaptığını anlatıyorlarmış. Paris'te çok fazla HDP'li vardı."

3.3.2 Din Görevlileri ve Dindarlar

Avrupa ülkelerindeki Hristiyan din görevlilerinin, papazların ve rahiplerin yahut kendisini dini kimliği ile öne çıkaran Batı toplumdaki bireylerin İslam'a ve Müslümanlara karşı olan yaklaşımları, iki dinin kendilerini mütedeyyin olarak nitelendiren mensupları arasındaki ilişkiyi, muhtemel gerilimi ve varsa İslamofobi'yi incelemek için iyi bir fırsattır. Katılımcılardan çoğu, gittikleri ülkelerde kiliseleri ziyaret etmiş, dini ayinlerine katılmıştır. Farklı kültürleri ve dinleri inceleme niyeti, namaz kılacak yer bulma ümidi ya da dinin toplum içinde yer almadığını hissederek farklı dinden de olsa dindar bireylerle bir araya gelme arzusu araştırmadaki katılımcıları kiliseye götüren sebeplerdendir. Avrupa ülkesindeki bir kiliseye giden katılımcıların tamamı, kilisedeki çalışanlarla pozitif bir iletişim kurduklarını, oradakilerin kendilerine karşı hoşgörülü, yardımsever, saygılı ve nazik davrandıklarını kaydetmişlerdir.

Şeyma, İngiltere'de namaz kılacak yer bulamadığı için bir kiliseye gittiğini, oradaki rahipten namaz kılacak yer rica ettiğinde isteğini kibarca yerine getirdiğinden sonrasında ise kendisi ile tanışıp konuştuklarını aktarmıştır: "Bir kere de bir papazla tanışmıştım, namaz kılacaktım ve yer bulamadım. Kiliseye gidip rahipten rica ettim, çok kibar davrandı bana yer gösterdi. Çıkışta konuştuk." Melek de bir katedralde namaz kılma hikayesini şöyle anlatmıştır:

"Bir kere Liverpool Katolik katedralinde namaz kılmam gerekti. Gidecek hiçbir yerim yoktu, kibleyi bilmiyordum. Girelim soralım belki bir köşe gösterirler ya da kapalı alanı vardır diyerek girdik. Kilisedeki adam oturarak kılsanız olmaz mı, ama bugünlük şu anlık şurada oturup kılsanız olmaz mı, diye sordu, olmaz dedik. Üstelemedi tamam ilerde boş bir alan var kılın, dedi. Bu güzel bir şeydi, hoşgörüydü. Biz o alana gittik, yanımızda da İspanyol ateist bir kız vardı, montunu yere serdi namaz kılalım diye. O

da olayı kolaylaştırmaya çalışıyordu, kıldık biz de orada. Bunu bir saygı göstergesi olarak gördüm, zorluk çıkarmadı.”

Sümeysra ise boş vakitlerinde kiliseye gittiğini, kendi dininden olmasa bile ibadet edilen mekanları özlediğini söylemiştir. Oradaki rahibelerle iletişim kurduğunu, sohbet ettiklerini ve kendisine başörtüsü hakkında yöneltilen soruları o da rahibelere sorduğunu anlatmıştır:

“Okul dışında canım sıkıldığında kiliseye giderdim. Cami yok, ibadet edilen yerleri özliyordum. İkonlar can sıkıyor ama bazen kiliseye gittiğim oluyordu. Bunu nasıl açıklayabiliriz bilmiyorum. Kilisede rahibelerle irtibata geçerdim. Ben de onlara aynı soruyu soruyordum, bu kıyafet zor olmuyor mu, diye. Hatta biz babamızın yanında açığız ama onlar babalarının yanında bile başlarını açamıyorlarmış öyle durmak zorundalarmış. Birisiyle fotoğrafımız da var. Onun ve benim hayatımdan sohbet ederdik. Bir gün de Hindistan’dan büyük rahip gelmişti, onun konferansına gittik, orada herkesi kutsadı. Bir gün Krakov’da Jampol II diye bir adam var, Vatikan’daki papa olmuş. Onun gittiğim sene ruhunun cennete yükselişi oldu, isimleri İngilizcede hatırlamıyorum, onu binlerce kişi papanın Krakov’daki kutsal yerinden ruhunu göklere çıkardılar.”

Bu tecrübelerde, katılımcıların yardıma ihtiyaç duyduklarında yahut ruhsal olarak rahatlamak istediklerinde, gayrimüslim topraklarda kiliseleri tercih ettikleri görülmüştür. Kiliselerde kendilerine karşı olan tutumdan hoşnut olan katılımcılar, herhangi bir rahatsız edici durumla karşılaşmadıklarını aksine din görevlileriyle pozitif bir etkileşimde bulunduklarını aktarmışlardır. Bu örneklerden yola çıkılarak, Batı toplumlarında dini kurumlarda toplumun geri kalanına kıyasla İslamofobi kaynaklı tutumların görülmediği söylenebilmektedir.

Katılımcılardan yalnızca bir tanesi, çok dindar olarak nitelendirdiği bir kişinin kendisine olan tavrından rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir. Melek, İngiltere’de kaldığı yurttan oda komşusu olan Hristiyan bir kızın kendisi ile dini inancı dolayısıyla alay ettiğini düşünmektedir:

“Bir yılda bana iki kişi neden başını örtüyorsun diye sordu. Çok dindar bir katolikti, yanıla inanıyorum diye gülüyordu bana. Aynı katta kalıyorduk, niye örtüyorsunuz ki diye soruyor ama saygı duyayım diye ya da açık görüşlülükle sorulan sorular değildi. Yanlış da acaba bakalım ne diyecek gibiydi. Çok rahatsız ediciydi.”

Özetlemek gerekir ise, literatür tartışmasında ortaya konulan eğitim ve dindarlık seviyesinin artması ile göçmen ve yabancı düşmanlığının ve önyargıların azaldığı olgusu, bu çalışmanın katılımcılarının mülakatlarında elde edilen veriler tarafından da desteklenmiştir. Avrupa’da akademik camiadakiler ile Avrupa’daki din görevlileri, Müslümanlara karşı daha pozitif tavır ve tutumlar sergilemektedirler. Toplumdaki eğitilmiş ve dindar kesimin bu olumlu yaklaşımları, farklı Avrupa ülkelerinde değişmeyerek, çalışma kapsamında incelenen her ülkede kendini göstermektedir. Bununla beraber, pozitif tecrübeler ile kıyas edildiğinde sayıca çok az olsa da katılımcılar arasında üniversite personeli yahut üniversitedeki öğrenciler ile birtakım olumsuz vakalar yaşayanlar olmakta; ancak bu gibi durumların din görevlileri ile hiç vaki olmadığı dikkat çekmektedir.

SONUÇ

“Avrupa’da eğitim amaçlı kısa süreli bulunan Müslüman Türk öğrencilerin Avrupa tecrübesi nasıldır?” temel sorusu ile başlanan “Avrupa’da Müslüman Öğrenci Olmak: Erasmus Tecrübeleri” adlı bu araştırmada, Erasmus Öğrenci Değişim Programı ile Avrupa ülkelerinden birine giden öğrencilerin Avrupa tecrübeleri mercek altına alınmıştır. “Literatür taraması”, “Avrupa’da Müslümanlar” ve “Avrupa’da İslam’a Bakış ve İslamofobi” olmak üzere üç ana başlık altında düzenlenmiş olan çalışma kapsamında, İstanbul’daki farklı üniversite ve bölümlerden Avrupa ülkelerinde bir yahut iki dönem bulunmuş 11 Erasmus öğrencisi ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. İngiltere, Almanya, Fransa, Danimarka, Çekya, Slovenya ve Polonya’ya giden öğrenciler; Avrupalılarla etkileşimlerinde dini kimliklerini izhar eden bir sembolü üzerinde taşıyan başörtülü öğrencilerden seçilmiştir. Bir ila iki saat süren görüşmeler sonucunda birtakım bulgulara ulaşılmıştır.

Ulaşılan bulgulardan ilki, Avrupalı Müslümanlar hakkındadır. Avrupalı Müslümanların büyük çoğunluğunu olan göçmen Müslümanların birinci nesli, genellikle işçi sınıfından oluşmakta, yerli halk ile entegre olmayarak kendi milli ve kültürel değerlerini devam ettirmektelerdir. Bununla beraber bu ilk neslin genellikle nispeten daha eğitimsiz bir kesim olduğu bilinmektedir. Bu durum, sahip oldukları dini bilinci ve bilgiyi çocuklarına aktarmakta yetersiz kalmaya sebebiyet verebilmektedir. İkinci ve üçüncü nesil göçmenler ise Avrupa’da doğmakta, Avrupa eğitim sisteminden geçmekte, anne-babaları gibi kendilerini asli etnik kökenleri ile değil doğup büyüdükları ülke vatandaşı olarak hissetmektedirler. Ancak kendi kimlik ve değerleri ile çatışabilen bir hakim kültürde yaşamının vermiş olduğu sıkıntılara karşı yeterli donanıma sahip olmayan Avrupalı genç nesil Müslümanlar, Avrupa değerleri ile İslami değerlerin uyuşmadığı hususlarda kendilerini çıkmazda hissedebilmektedir. Avrupalı olmak ya da Müslüman olmak gibi bir ikilemde kalmakta ve bu iki kimliği bir arada yaşamının yollarını aramaktadır. Bu mesele için Müslüman Avrupalı kadınların

başörtü takmaya çekinmeleri önemli bir örnektir. Avrupalı birçok Müslüman, başörtü takmak istemesine rağmen toplumsal baskı ve ayrımcılığa uğrama endişesi ile başörtü takmamakta, Avrupa değerleri karşısında inandıkları dinin emirlerini uygulayamamaktadır. Din ve inanç özgürlüğünü benimseme iddiasında olan Avrupa ülkeleri, konu İslam ve Müslüman hakları olduğunda birçok başarısızlık örneği sergilemektedir.

Avrupa topraklarında azınlık konumunda olan Müslümanlar ise, Müslüman çoğunluklu ülkelere kıyasla çok daha birlik ve beraberlik içerisindedirler. Grup içi dayanışmanın güçlü olduğu, birbirlerinden haberdar olarak her türlü ihtiyaçlarını karşılama gayreti içinde olan Müslümanlar, ülkelere gelen öğrencilere maddi ve manevi destek sunmaktadır. Bununla beraber, kökenleri çok farklı ülkelere dayanan Avrupalı Müslümanlardan bahsederken homojen bir yapıdan bahsedilmediğini akılda tutmak gerekir. Her ne kadar farklı etnik kökene sahip Müslümanların bir araya gelerek kurmuş oldukları ulusal veya Avrupa ölçeğinde Müslüman birlikleri (sivil toplum kuruluşları, inanç temelli kuruluşlar...) olsa bile, Avrupa'daki Müslüman toplumun önemli bir kısmı kendi aralarında etkileşim içine girdikleri ve sosyalleştikleri ve bu temelli kurumlar inşa ettikleri gözlemlenmiştir. Bu durum, Avrupa'daki camiler üzerinden daha net anlaşılacaktır.

Avrupa'daki camiler, Müslüman topluluk için çok merkezi bir konumdadır. İbadethane olmanın yanı sıra, sosyal ve toplumsal birçok fonksiyon icra eden camiler özellikle yeni nesil Müslüman çocuklara ve gençlere yönelik eğitim faaliyetleri icra etmekte; düğün, cenaze gibi birçok sosyal aktiviteye ev sahipliği yapmaktadır. Bununla beraber, Avrupa'daki Müslüman toplulukların genellikle kendi içlerinde etnik kimlik temelli ayrışmaların olduğu cami örneği üzerinden gözlemlenmiştir. Türk camisi, Arap camisi, Pakistanlı camisi gibi farklı isimlerle anılan bu camilere genellikle bu ülkelerin kendi halkları katılmakta, dahası bu camilerdeki dersler, vaazlar ve sosyal aktiviteler kendi dillerinde icra edilmektedir. Bu durum bu camiler ile sonradan Müslüman olan

Avrupalılara ve o ülkelerde doğan ve o ülkenin dilini konuşarak milli dilini çok iyi bilmeyen yeni nesil ile arasında bir dil bariyeri koymakta ve özellikle bu iki grup insanın camilere ulaşımını zora sokmaktadır. Bulunduğu ülkenin dilinde faaliyet gösteren camiler ise dil probleminin ortadan kaldırarak çok daha çeşitli profilde insanların bir araya gelebildikleri mekanlar olarak öne çıkmaktadır.

Ulaşılan bulgulardan önemli bir diğeri ise, Erasmus’a katılan öğrencilerin kahir ekseriyetinin Batı tecrübesinden önce dini kimliğini izhar eden başörtüsü ile Avrupa’ya gidecek olmaktan dolayı kendisinin yahut ailesinin endişe duyduklarını ifade etmiş olmasıdır. Bu durum, Türkiye toplumundaki yaygın Batı algısına işaret etmektedir. Avrupa’ya seyahat ve orada yaşama mevzubahis olduğunda, “Batı’da başımıza bir şey gelir mi?” endişesi öne çıkmaktadır. Bu endişe seviyesi öğrenciden öğrenciye değişmekle birlikte, araştırma dahilindeki büyük çoğunlukta mevcut olması, katılımcıların öğrenci olarak gidecekleri Avrupa ülkelerindeki gündelik hayatlarında İslamofobi kaynaklı tavır ve tutumlarla karşılaşmalarına ihtimal verdiklerini göstermektedir. Ancak Avrupa tecrübesi sonrasında bu endişe ve algıda önemli bir dönüşüm gözlenmiştir: katılımcıların hemen hepsi Avrupa tecrübesi sırasında endişelerinin yersiz olduğunu gözlemlene fırsatı bulmuşlar ve kaygılarından tamamen yahut büyük ölçüde kurtulmuşlardır. Öteki ile direkt etkileşimin gruplar arası önyargı ve kaygıyı azaltan güçlü bir etken olduğu argümanı bu araştırmada da deneyimlenmiş ve desteklenmiştir.¹⁰⁴ Öncesinde sahip olunan negatif algı ve önyargı etkileşim neticesinde yerini çok daha pozitif bir algıya bırakmıştır.

Bununla beraber, katılımcılardan yalnızca ikisi Avrupa tecrübesinde endişelerinin haklı çıktığını ve Batı tecrübesinin üzerlerinde olumsuz bir etki bıraktığını ifade etmiştir. Çekya’ya ve Fransa’ya giden bu iki katılımcı, bu ülkelerdeki güçlü

¹⁰⁴ Scott Gardner, Jonathan Evans, “In Western Europe, Familiarity with Muslims is Linked to Positive Views of Muslims and Islam” ‘çevrimiçi,’ www.pewresearch.org, Ocak 2022

milliyetçiliğin Müslümanlara ve yabancılara karşı önyargı ve olumsuz tutumlar sergilenmesine sebep olduğunu gözlemlemiştir. Gittikleri ülkelerde karşılaştıkları sıkıntılara rağmen her ikisi de zihinlerindeki Avrupa algısının olumsuz etkilenmediğini; ancak gittikleri ülke hakkında negatif bir algıya sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Diğer katılımcılarda ise Batı ile direkt etkileşim, zihinlerindeki Batı algısına olumlu bir tesir bırakmıştır.

Araştırma sonucunda ulaşılan bir diğer bulgu ise, İslamofobi ve İslamofobi kaynaklı tavır ve tutumlarla Batı Avrupa ülkelerinde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine kıyasla çok daha nadir karşılaşılmıştır. Bu iki grup ülke arasındaki siyasi, sosyal ve kültürel temel birtakım farklılıklar; yakın tarihlerdeki Sosyalist rejimle yönetilmelerinin etkisi ve buna ek olarak ülkelerindeki Müslüman nüfus oranı, o ülke vatandaşlarının Müslümanlara karşı olan düşünce ve davranışlarında ortaya çıkmaktadır. Araştırma boyunca Batı Avrupa ülkelerine seyahat eden öğrenciler çok daha olumlu bir Batı tecrübesi geçirirken, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine giden öğrenciler daha olumsuz tecrübeler aktarmışlardır. Bu ülke gruplandırmasında ortaya çıkan önemli bir istisnayı Fransa teşkil etmektedir. Avrupa'nın en yüksek Müslüman nüfus oranına sahip olmasına ve Batı Avrupa ülkeleri arasında yer almasına rağmen, Fransa'da bulunan katılımcılar Fransa'da geçirdikleri sürede birçok olumsuz vaka yaşamışlardır. Fransa'nın bu özel durumu ise Fransa'nın milliyetçilik ve laiklik anlayışı ile yakından alakalıdır. Fransız ihtilali sonrası mutlak eşitlik ilkesini benimseyen Fransa, dinin ve dini sembollerin kamusal alanda kullanımının eşitlik ilkesine aykırı bir durum olarak nitelemiş ve dinin kamusal alanda yok edilip bireysel alana münahır kılan “Fransız tarzı laiklik anlayışı”nı adapte etmiştir. Bu şartlar altında gündelik hayatta görünürlüğü yüksek olan İslam dini Fransız değerlerine çelişen bir din olarak görülmüş ve bu minvalde Müslümanlara karşı olumsuz tutumlar ve ayrımcılık hem devlet politikalarında hem de bireysel olarak artış göstermiştir. Özetlemek gerekir ise, Avrupa ülkeleri arasında farklı tecrübeler yaşanacağı, çok kültürlü toplumlarda İslamofobi tecrübelerinin daha nadir olacağı argümanı araştırma sonucunda Fransa'nın istisna

olmasıyla birlikte desteklenmiştir. Batı Avrupa ülkeleri, Doğu ve Orta Avrupa ülkelerine göre Müslümanlara karşı daha olumlu algı ve tutuma sahiptir.

Bununla beraber, katılımcılardan hiçbirisi fiziksel bir saldırı ile karşılaşmamıştır. Ancak Batı Avrupa ülkelerine giden öğrenciler dahil olmak üzere istisnasız bütün katılımcılar Avrupa’da günlük hayatta maruz kaldıkları bakışlardan rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Aslında bu gözlem ilk etapta sübjektif bir yargı olarak görülebilir, nitekim “bakış”ın mahiyeti ölçülebilir bir şey değildir yahut rahatsız edicilik kişiden kişiye değişebilir. Fakat katılımcıların tamamının bu hususa parmak basması, bu durumun sübjektif bir yargının ötesinde hissedilen bir vakıa olduğunu göstermektedir. Bu gözlem yalnızca Doğu Avrupa gibi Müslümanların daha az bulunduğu ve başörtülü biriyle karşılaşma ihtimalinin daha düşük olduğu ülkelerde mevcut olsaydı, bu tecrübe farklılığın dikkat çekmesi çerçevesinde değerlendirilebilirdi. Ancak İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkelerde Müslüman ve başörtülü nüfusun toplumda hiç de azımsanmayacak bir grup olduğu göz önüne alındığında bu durumun sadece farklılığın dikkat çekmesi olarak açıklanması mümkün görünmemektedir. Bununla beraber şu hususunda açıklığa kavuşturulması gereklidir: katılımcılar karşılaştıkları her insanın bakışından rahatsız olmamaktadır, rahatsız olunan bakış oranı karşılaştıkları insan popülasyonunun ufak bir azınlığıdır. Bu durum şu iki şeyi gösteriyor olabilir: toplumun çoğunluğu en azından bakışlarına sirayet etmeyecek seviyede başörtüsüne olan tavrı ya da kadınlara olan tavrı olumsuz değildir ya da toplumdaki bir grup kişi (bunun oranını tespit etmek bu çalışmayla mümkün olmamakla beraber) ülkelerinde başörtülü öğrencilerin bulunmasından çok hoşnut değillerdir. Bu durumun sözlü ya da fiziksel bir saldırıya evrilmemesini Avrupalılık kurucu değerlerini farklılıklara saygı çerçevesinde inşa edilmesine veya hukuki düzenlemeler ile emniyet tedbirleri ve nefret suçları (hate crime) cezalarının caydırıcı olmasına bağlanabilmesi muhtemeldir.

Araştırmada ulaşılan bulgulardan bir diğeri ise, ülkeden ülkeye farklılık göstermeksizin toplumdaki eğitimli ve dindar kesimin göçmenlere karşı daha olumlu tutuma sahip olmalarıdır. Araştırmadaki katılımcılar arasında çok fazla negatif tecrübe yaşayan öğrenciler dahil olmak üzere bütün katılımcılar, üniversite ortamının çok daha hoşgörölü, kapsayıcı ve farklılıklara saygılı olduğu hususunda hemfikirdir. Eğitim seviyesi ile göçmenlere olan önyargının ters orantılı olarak ilerlemesi birçok akademik çalışmacı ortaya konan bir olgu olmakla beraber, bu araştırmada da net bir şekilde gözlemlenmiştir. Üniversitedeki hocaların ve öğrencilerin üniversite dışı mekanlarda etkileşime girilen kişilerle kıyaslandığında çok daha olumlu bir tavır içinde oldukları öğrenciler tarafından defalarca deneyimlenmiştir. Akademik ortamda negatif bir tutumla karşılaşma oldukça sınırlıdır. Buna ek olarak, katılımcılar Hristiyan din adamları ve kilise cemaati ile de pozitif etkileşimde bulunduklarını bildirmişlerdir. Kiliselere genellikle turistik amaçla giden öğrenciler bu mekanlarda hiçbir olumsuz vaka yaşamamışlardır. Herkese karşı hoşgörü ve merhamet göstermeye dayalı dini öğretilerin yaygın olması dindar Hristiyanların Müslümanlar hakkında pozitif algıya sahip olmasına sebebiyet vermektedir.

KAYNAKÇA

- Akın, Ahmet: “Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme,” **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No:29, Ocak 2016, s.179–211.
- Aksoy, Zeynep: “The Idea of Europeanness: Perceptions of Erasmus Students in Turkey and the Netherlands,” **International Journal of Communication**, 2851-2872, Temmuz 2018.
- Altın, Muhterem: “Devlet Memurluğunun Sosyolojisi,” **The Journal of Social Science**, 15 Eylül 2020.
- Babaeker Şap, Bengü: “Bir Beka Sorunu Olarak Beyin Göçü... Türkiye “Aklını” Neden Kaybediyor? Gidenler ve Gitmek İçin Uğraşanlar Anlattı”, (Çevrimiçi) <https://www.indyturk.com>, 15 Nisan 2021.
- Bayar, Gözde: “Anti-Muslim Racism in Europe on Rise in 2018: Report”, (çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr>, 20 Mayıs 2021
- Bauman, Zygmunt, Peter Haffner: **Making the Familiar Unfamiliar: A Conversation with Peter Haffner**, Çev. Daniel Steuer, Cambridge, Medford, MA: Polity, 2020.
- Bayraklı, Enes, Farid Hafez: **European Islamophobia Report 2017**, SETA, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2018.

- Bazán-Monasterio, V., A.I. Gil-Lacruz, M. Gil-Lacruz: “Life Satisfaction in Relation to Attitudes towards Immigrants among Europeans by Generational Cohorts,” **International Journal of Intercultural Relations**, Ocak 2021, s.121–133.
- Bülbül, Kudret, Bekir Berat Özipek, İbrahim Kalın: **Aşk ile Nefret Arasında: Türkiye’de Toplumun Batı Algısı**, SETA, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2008.
- Čulík, Jan: “Why is the Czech Republic So Hostile to Muslims and Refugees?”, (Çevrimiçi) <https://www.europenowjournal.org/>, 20 Mayıs 2021
- Doebler, Stefanie: “Relationships Between Religion and Intolerance Towards Muslims and Immigrants in Europe: A Multilevel Analysis,” **Review of Religious Research**, Temmuz 2013.
- Encyclopaedia Britannica: “People of Czech Republic,” (Çevrimiçi), <https://www.britannica.com>, 15 Mart 2021.
- Engy, Abdelkader: “A Comparative Analysis of European Islamophobia: France, UK, Germany, Netherlands, and Sweden,” **UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law**, 2017.
- Erdem Mete, Saliha Defne: “Turkish Students’ Erasmus Experiences: Challenge of Facing the Unknown,” **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, No:37, 22 Haziran 2017, s.141–52.

- Gallego, Aina, Sergi Pardos-Prado: “The Big Five Personality Traits and Attitudes towards Immigrants,” **Journal of Ethnic and Migration Studies**, No:1, 2 Ocak 2014, s.79–99.
- Göle, Nilüfer: **The Daily Lives of Muslims: Islam and Public Confrontation in Contemporary Europe**. Çev. Jacqueline Lerescu, London, Zed Books, 2017.
- Grim, Brian J., Roger Finke: **The Price of Freedom Denied: Religious Persecution and Conflict in the Twenty-First Century**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.
- Hellwig, Timothy, Abdulkader Sinno: “Different Groups, Different Threats: Public Attitudes towards Immigrants,” **Journal of Ethnic and Migration Studies**, No:3, 17 Şubat 2017, s.339–58.
- Institute of Race Relations: “Ethnicity and religion statistics”, (çevrimiçi), <https://irr.org.uk>, 20 Aralık 2021
- Kastoryano, Riva: **Kimlik Pazarlığı: Fransa ve Almanya’da Devlet ve Göçmen İlişkileri**, Çev. Ali Berkay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- Kaya, Ayhan, Aysegul Kayaoglu: “Individual Determinants of Anti-Muslim Prejudice in the EU-15 Individual Determinants of Anti-Muslim Prejudice in the EU-15,” **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi**, No:53, Ocak 2017, s.45–68.
- Kepel, Gilles: **Allah’ın Batısında**, Çev. Işık Erdügen, İstanbul, Metis, 1995.

- Lancee, Bram, Oriane Sarrasin: “Educated Preferences or Selection Effects? A Longitudinal Analysis of the Impact of Educational Attainment on Attitudes Towards Immigrants.” **European Sociological Review**, No:4, Ağustos 2015, s.490–501.
- Ministere De L’Europe Et Des Affaires Etrangeres: “Secularism and Religious Freedom”, (Çevrimiçi) <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/>, 15 Kasım 2021
- Mitchell, Kristine: “Student Mobility and European Identity: Erasmus Study as a Civic Experience?,” **Journal of Contemporary European Research**, 20 Aralık 2012, s.490–518.
- Mutlu, Sevda, Osman Alacahan, Mahmut Erdil: “Comparison of the Personal and Cultural Change Taking Place between EU Erasmus Students and Turkish Erasmus Students (within the Sample of Adam Mickiewicz University in City of Poznan, Poland),” **Eurasian Journal of Anthropology**, No:1, 30 Haziran 2010, s.33–43.
- Oner, Selcen: “The ‘Erasmus Generation’ and Turkey: The Effect of the Erasmus Programme on Perceptions about Turkey and Its EU Membership Bid,” **Epiphany**, Aralık 2015, s.107.
- Özyürek, Esra: **Müslüman Olmak Alman Kalmak**, Çev. İsmail Ilgar, Ankara, İletişim Yayınları, 2015.

- Pew Research Center: “Being Christian in Western Europe”, (Çevrimiçi) <https://www.pewforum.org/>, Mayıs 2021
- Pew Research Center: “Europe’s Growing Muslim Population”, (Çevrimiçi) <https://www.pewforum.org/>, Mayıs 2021
- Pew Research Center: “Mode Effects As a Source of Error in Political Surveys”, (Çevrimiçi) <https://www.pewresearch.org>, Mart 2021
- Pew Research Center: “In the U.S. and Western Europe, People Say They Accept Muslims, But Opinions Are Divided on Islam”, (Çevrimiçi) <https://www.pewresearch.org>, Mart 2021
- Pew Research Center: “Eastern and Western Europeans Differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues”, (Çevrimiçi) <https://www.pewforum.org>, Mayıs 2021
- Semyonov, Moshe, Rebeca Raijman, Anastasia Gorodzeisky: “The Rise of Anti-Foreigner Sentiment in European Societies, 1988-2000,” **American Sociological Review**, No:3, Haziran 2006, s.426–449.
- Sigalas, Emmanuel: “Cross-Border Mobility and European Identity: The Effectiveness of Intergroup Contact during the ERASMUS Year Abroad,” **European Union Politics**, No:2, Haziran 2010, s.241–65.
- The Runnymede Trust Commission on British Muslims and Islamophobia: “Islamophobia: A Challenge for us All,” Report of the Runnymede Trust Commission on British Muslims and Islamophobia, **The Runnymede Trust**, 1997.

Tidey, Alice:

“Nearly half of French and Germans think Islam clashes with their values: survey,” (Çevrimiçi) <https://www.euronews.com/>, Kasım 202.

Türkiye İstatistik Kurumu:

“Uluslararası Göç İstatistikleri”, (Çevrimiçi) <https://data.tuik.gov.tr/>, Nisan 2021

Wilson, Iain:

“What Should We Expect of ‘Erasmus Generations’?” **Journal of Common Market Studies**, Eylül 2011, s.1113–40.